

**GLOBAL
PLURALISM
MONITOR**

**BOSNIA AND
HERZEGOVINA**

Prevedeno na Hrvatski

Monitor globalnog pluralizma: Bosna i Hercegovina

Globalni centar za pluralizam

© 2023 Globalni centar za pluralizam

Objavljeno pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0

Izdavač

Globalni centar za pluralizam

330 Sussex Drive

Ottawa, Ontario, K1N 0C7

Kanada

Dizajn naslovnice i teksta

Soapbox

designbysoapbox.com

Tiska

Em Dash Design

emdashdesign.ca

Prijevod na Hrvatski

Zoran Vučkovic

pluralism.ca

   @GlobalPluralism

Library and Archives Canada Cataloguing in Publication

Title: Monitor globalnog pluralizma. Bosna i Hercegovina.

Other titles: Global pluralism monitor. Bosnia and Herzegovina. Croatian.

Names: Global Centre for Pluralism, publisher.

Description: Translation of: Global pluralism monitor. Bosnia and Herzegovina. | Includes bibliographical references. | Text in Croatian.

Identifiers: Canadiana (print) 20230547893 | Canadiana (ebook) 2023054794X | ISBN 9781998059256

(softcover) | ISBN 9781998059249 (PDF)

Subjects: LCSH: Cultural pluralism—Bosnia and Herzegovina. | LCSH: Ethnic conflict—Bosnia and Herzegovina. | LCSH: Bosnia and Herzegovina—Ethnic relations. | LCSH: Bosnia and Herzegovina—Social conditions. | LCSH: Bosnia and Herzegovina—Politics and government.

Classification: LCC DR1673 .G56128 2023 | DDC 305.800949742—dc23

ISBN 978-1-998059-25-6

ISBN 978-1-998059-24-9 (pdf)

Ova publikacija je rađena uz financijsku potporu ministarstva globalnih poslova Kanade (GAC) i Međunarodnog razvojnog istraživačkog centra (IDRC), Ottawa, Kanada. Mišljenja iznešena u ovoj publikaciji ne predstavljaju nužno stavove GAC-a, IDRC-a, ni pripadajućeg im Upravnog odbora.

VIŠE O NAKLADI

Ovaj izvještaj je izrađen uz pomoć Okvira za procjenu globalnog pluralizma. Procjene pojedinačnih zemalja u okviru Monitora globalnog pluralizma vrše timovi eksperata po pitanju različitosti, koji su ili državljani ili imaju značajno iskustvo iz tih zemalja.

Rezultati predstavljeni u ovom istraživanju ne bi se trebali tumačiti kao dio univerzalne skale ili sustava rangiranja koji se jednako odnosi na sve zemlje. Umjesto toga, rezultate treba razumijeti kao kontekstualni pokazatelj napretka zemlje (ili nazadovanja iste) od ideala pluralizma. Na primjer, postkonfliktna društva koja i dalje prolaze kroz nasilje – ali u usporedbi mnogo manje nego u razdoblju vrhunca sukoba – mogu imati slične rezultate kao i društva u miru sa primjetnim porastom nasilja iz mržnje. Globalni monitor pluralizma ima za cilj procjenu zemalja pod lokalnim uvjetima kako bi reflektirali visoko kontekstualnu prirodu pluralizma: ne postoji ujednačen put ka uspjehu koji sva društva moraju slijediti.

Za više informacija o metodologiji izrade Monitora pluralizma posjetite našu web stranicu na pluralism.ca/monitor.

ZAHVALE

Globalni centar za pluralizam želi zahvaliti sledećim pojedincima_kama za njihovu podršku i doprinos Globalnom monitoru pluralizma: Anna-Mária Bíró, Gina Cosentino, Allison Harell, Niraja Gopal Jayal, Will Kymlicka, Hwok Aun Lee, Corinne, Lennox, Tavinder Nijhawan, Edem Selomey, Ashad Sentogo, Rachel Sieder, Frances Stewart, i Stefan Wolff.

O GLOBALNOM MONITORU PLURALIZMA

Šta je pluralizam?

Različitost u društvu je univerzalna činjenica; kako društva reagiraju na različitosti pitanje je izbora. Pluralizam je pozitivan odgovor na različitosti. Pluralizam uključuje donošenje odluka i poduzimanje radnji, kako pojedinačnih tako i društvenih, koje su utemeljene na poštovanju različitosti.

MJERENJE INKLUZIJE I ISKLJUČIVANJA U RAZNOLIKIM DRUŠTVIMA

Suočavanje sa različitostima u društvu, prihvatanje i aktivno participiranje predstavlja izazov sa kojim se susreću sva društva. Kako nejednakosti, marginalizacija i podjele rastu izgradnja mirnih i inkluzivnih društava postaje sve hitnija.

Ranjive skupine, uključujući vjerske i etno-kulturne manjine, autohtone grupe, žene i djevojke suočavaju se s kontinuiranim političkim, gospodarskim i društvenim isključivanjima. Kako bi kultivirali pravednija, mirna i prosperitetna društva ova isključivanja se moraju adresirati. Da bi se poduzele djelotvorne mjere, donosioci odluka i praktičari trebaju cjelovito razumijevanje pomenutih pitanja.

Monitor globalnog pluralizma je započeo Globalni centar za pluralizam kao alatku za procjenu stanja pluralizma diljem svijeta. Monitor pokriva domene političkog, gospodarskog, društvenog i kulturnog, i tako informira donosiocima odluka kako u korjenu adresirati pitanja uključivanja i unaprijediti izgleda za pluralizam.

Jača postojeće napore vlada, civilnog društva i privatnog sektora

Monitor omogućuje:

- Gap analizu: procjena stanja pluralizma u društvima i identificiranje područja u kojima je potrebna intervencija kako bi se adresiralo isključivanje;
- Analizu trendova: praćenje kretanja zemlje tijekom određenog vremena, bilo prema većem uključivanju ili isključivanju;
- Intersekcionalnu analizu: procjena tretmana žena u društvima, uključujući unutar-skupinsku dinamiku uključivanja i isključivanja;
- Prevencija sukoba: prepoznavanje znakova isključivanja i marginalizacije prije nego kriza postane imanentna;
- Dobre prakse: identifikacija inicijativa koje imaju pozitivan utjecaj koji se može dalje razvijati, ili služiti kao nauk za druge kontekste.

Pristup utemeljen u institucionalnim i kulturnim odgovorima na pitanja različitosti

Centar pristupa pluralizmu kroz fokus na institucije (hardver), kulturne procese (softver) kao i složene interakcije između njih. Institucionalni aranžmani – poput ustava, zakonodavstva, sudova, i sustava vlasti – određuju pravne i političke prostore u kojima djeluju članovi društva. Kulturne navike ili mentalitet oblikuju naša shvaćanja o tome *tko pripada* i *tko doprinosi*, i utječe na našu svakodnevnu komunikaciju.

Okvir za procjenu pluralizma utemeljen je u razmjeni između institucionalnih i kulturnih odgovora te mjeri uključenost i isključenost u političkom, gospodarskom i društvenom kontekstu. Okvir ima 20 pokazatelja koje pokrivaju sljedeće:

1. Pravne obveze u korist pluralizmu;
2. Prakse državnih institucija u ostvarivanju obveza;
3. Liderstvo društvenih aktera u stremljenju ka pluralizmu;
4. Stanje nejednakosti temeljenih na skupinama;
5. Međuskupni odnosi i pripadnost.

Informirano stručnim znanjem i podacima

Tim nacionalnih stručnjaka za različitost i inkluziju u zemlji koristi Okvir za procjenu kako bi izradio izvješće o zemlji, koristeći se kvalitativnim i kvantitativnim podacima. Izvješća pružaju preporuke donositeljima politika i praktičarima o načinima unaprijeđivanja pluralizma, i predstavljaju osnovu za dijalog sa dionicima u cijelom društvu.

Svaki tim stručnjaka potiče se da definira narativ koji *oni* žele ispričati o pluralizmu. Na taj način su izvještaji utemeljeni na realnostima sa terena i osmišljeni tako da imaju najveći potencijalni utjecaj na politiku i praksu.

Monitor pluralizma vodi međunarodna Tehnička savjetodavna grupa vodećih stručnjaka po pitanju indikatora različitosti.

OKVIR ZA PRAĆENJE GLOBALNOG PLURALIZMA

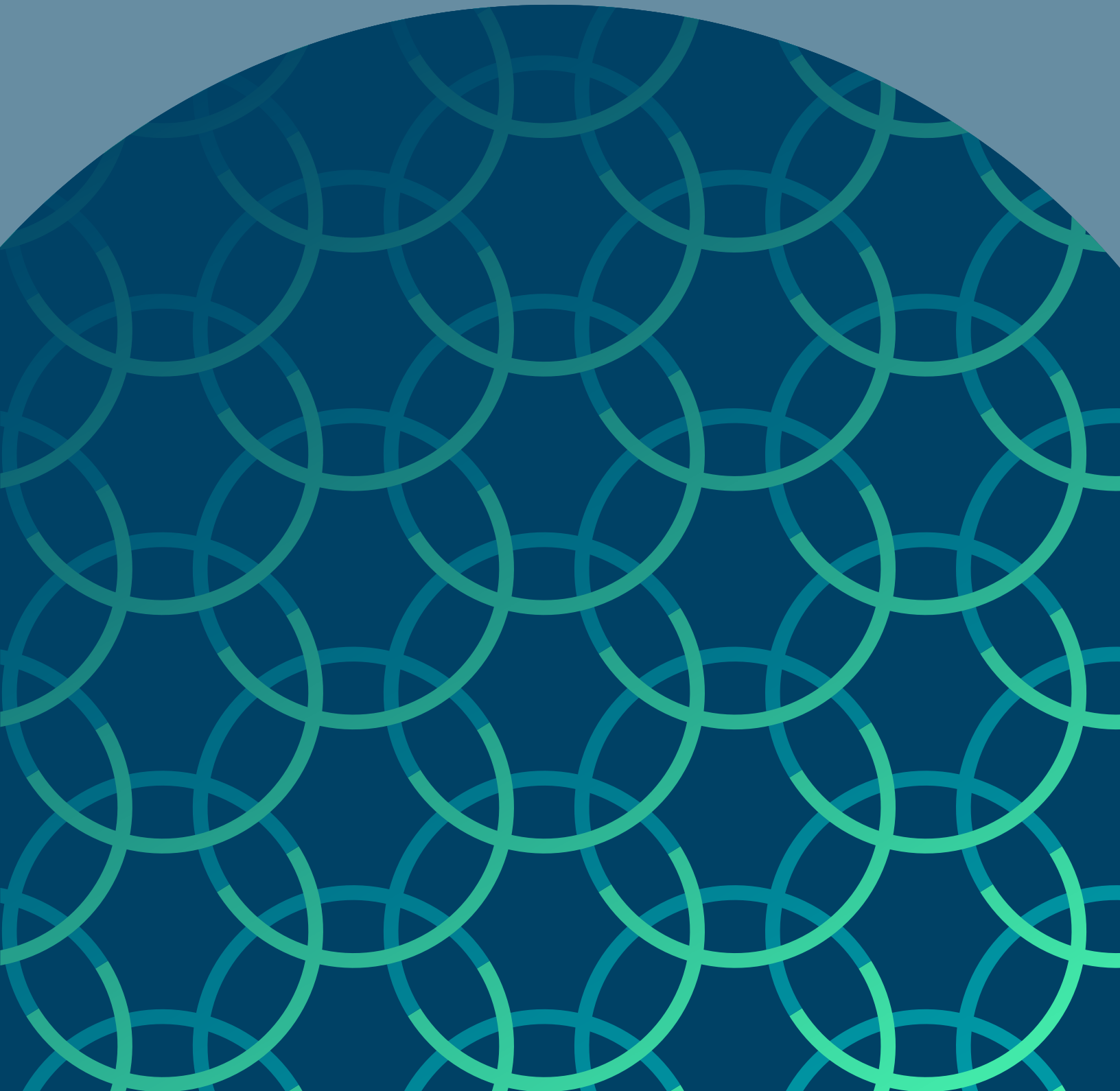
PROFIL ZEMLJE

OBVEZE	PRAKSA	LIDERSTVO	NEJEDNAKOST NA OSNOVU GRUPNE PRIPADNOSTI	MEĐUGRUPNI ODNOSI + PRIPADNOSTV
Medunarodne obveze	Implementacija politika	Političke stranke	Politička	Nasilje među skupinama
Nacionalne obveze	Prikupljanje podataka	Informativni mediji	Gospodarska	Povjerenje među skupinama
Inkluzivno državljanstvo	Traženje i osporavanje prava	Civilno društvo	Društvena	Povjerenje u institucije
		Privatsektor	Kulturna	Inkluzija i prihvatanje
			Pristup pravdi	Zajedničko učešće u društvu

PREPORUKE

SADRŽAJ

IZVRŠNI SAŽETAK	7
PROFIL ZEMLJE	10
I. PRAVNE OBVEZE	13
1. MEĐUNARODNE OBVEZE	14
2. NACIONALNE OBVEZE	16
3. INKLUZIVNO DRŽAVLJANSTVO	18
II. PRAKSA	20
4. IMPLEMENTACIJA POLITIKA	21
5. PRIKUPLJANJE PODATAKA	22
6. TRAŽENJE I OSPORAVANJE PRAVA	24
III. LIDERSTVO ZA PLURALIZAM	26
7. POLITIČKE STRANKE	27
8. INFORMATIVNI MEDIJI	28
9. CIVILNO DRUŠTVO	31
10. PRIVATNI SEKTOR	32
IV. NEJEDNAKOST NA OSNOVU SKUPNE PRIPADNOSTI	35
11. POLITIČKA NEJEDNAKOST	36
12. GOSPODARSKA NEJEDNAKOST	37
13. DRUŠTVENA NEJEDNAKOST	39
14. KULTURNA NEJEDNAKOST	41
15. PRISTUP PRAVDI	43
V. MEĐUSKUPNI ODNOSI I PRIPADNOSTV	45
16. NASILJE MEĐU SKUPINAMA	46
17. POVJERENJE MEĐU SKUPINAMA	47
18. POVJERENJE U INSTITUCIJE	49
19. INKLUZIJA I PRIHVATANJE	50
20. ZAJEDNIČKO UČEŠĆE U DRUŠTVU	52
PREPORUKE	53
BILJEŠKE	55
IZVORI	65

IZVRŠNI SAŽETAK

Zajednice poput Romske, koje ne pripadaju jednoj od tri dominantne etničke grupe, suočavaju se sa diskriminacijom i nedostatkom zaštite u pogledu pristupa zdravstvenim uslugama, zapošljavanju, visokom obrazovanju i stanovanju.

U srži Ustava Bosne i Hercegovine (BiH) nalazi se pokušaj pomirenja sa etničkim nasiljem iz prošlosti, ponovna izgradnja zajednice koja potiče a ne urušava ideje pluralizma i različitosti, te očuvanja suvereniteta i integriteta države. BiH društvo je strukturirano s ciljem smanjenja nejednakosti i spriječavanja budućih etničkih nesuglasica. Ipak, u BiH postoji problem prevazilaženja složenih političkih i društvenih podjela koje sprečavaju zemlju da prevaziđe rasprave o prošlosti.

Unatoč tome što je opsežni zakonodavni okvir Bosne i Hercegovine integrirao većinu međunarodnih pravnih i ustavnih obveza za zaštitu ljudskih prava i sloboda, raspodjela moći između tri konstitutivna naroda maskira i minimizira druge oblike diskriminacije i nejednakosti koje postoje u zemlji. S obzirom na to da je većina međunarodne pažnje bila usmjerena na etno-nacionalne podjele i mirovni proces, drugi sustavni oblici nasilja su opstajali relativno neopaženi. Primjerice, društvena klasa je jedna od najizraženijih ali previđenih raskola u BiH društvu, što se očituje u sve većem broju siromašnog, neprivilegiranog i iznurenog građanstva. Ono što proizilazi iz izvješta nisu izolirane rasprave o etničkim skupinama Bosne i Hercegovine. Naprotiv, Monitor istražuje njihov međusobni odnos uz klasne i rodne nejednakosti koje su legitimirane putem konsocijacijske (kao sustava diobe vlasti) demokracije zemlje.

PRAVNE OBVEZE

BiH ima brojne međunarodne, nacionalne i regionalne sporazume i instrumente uspostavljene za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, posebice za marginalizirane, žene i djecu. Međutim, zbog ustavne zaštite i podjele moći među tri konstitutivne zajednice – Bošnjaka, Hrvata i Srba – prava etničkih skupina često imaju prednost i time minimiziraju druge oblike diskriminacije ili nejednakosti. Osim toga, ustavne reforme su u zastoju od 2009. godine, a diskriminacija i dalje prevladava uprkos usvajanju zakonskih rješenja poput Zakona o rodnoj ravnopravnosti. Iako Ustav BiH uključuje napredne međunarodne mehanizme za zaštitu ljudskih prava, manjkavosti ustavnih mehanizama za raspodjelu vlasti predstavljaju ozbiljne izazove zaštiti ljudskih prava i održavaju uslove isključivog prava na državljanstvo.

PRAKSE I LIDERSTVO

BiH ima mnoge agencije, inicijative i obveze koje promiču poštovanje različitosti. Unatoč tome, etničke podjele i konsocijacijski sustav upravljanja nastavljaju dominaciju nad političkim, društvenim i ekonomskim životom. Ustavni okvir BiH prepoznaje samo etničke zahtjeve, konsolidira moć u rukama nekolicine elita, i otežava solidarnost među različitim skupinama. Usljed toga, zajednice poput Romske, koje ne pripadaju jednoj od tri dominantne etničke grupe, suočavaju se sa diskriminacijom i nedostatkom zaštite u pogledu pristupa zdravstvenim uslugama, zapošljavanju, visokom obrazovanju i stanovanju. Povrh svega, podjela političke moći nije diktirana samo etničkim podjelama nego je i rodno uvjetovana. Unatoč značajnim naporima da održi svoje međunarodne obveze glede rodne ravnopravnosti, nastavak diskriminacijskih praksi, nejednake mogućnosti na

Sa niskom razinom povjerenja u institucije, niskim stupnjem povjerenja među različitim društvenim skupinama i rijetkim međuetničkim brakovima, u BiH ne uspijeva kultivirati osjećaj zajedništva unutar populacije i da potakne inkluziju marginaliziranih zajednica.

tržištu rada i nizak procenat učešća žena u upravljanju ukazuju da stvarnost žena nije nužno usklađena sa nominalno ispunjenim političkim obvezama Bosne i Hercegovine.

BiH održava transparentnost u vezi sa nejednakostima u društvu, uz značajno unapređeno prikupljanje podataka poslednjih dekada. Ovi podaci prikazuju zemlju sa visokim razinama siromaštva i enormnim nejednakostima, uz nisku razinu izravnih stranih ulaganja, uz visoke razine korupcije i neučinkovito regulatorno okruženje. Ovi izazovi skupa predstavljaju ozbiljne prepreke za gospodarski rast i razvoj. Poslijeratne etnonacionalne elite su kapitalizirale na tranziciji iz državnog u tržišno gospodarstvo tokom 1990-ih godina, i time dodatno produbili jaz u bogatstvu zemlje. BiH vođstvo se i dalje suočava sa problemima konsolidacije moći, ekonomske privilegiranosti i etničkih isključivanja, što ukazuje na to da iako je BiH sporazum o podjeli vlasti doveo do prestanka fizičkog nasilja, proces upravljanja državom i dalje odražava mnoge prijeratne etničke tenzije.

NEJEDNAKOSTI NA OSNOVU PRIPADNOSTI SKUPINAMA, ODNOSI MEĐU SKUPINAMA I PRIPADNOST

Daytonski sporazum, mirovni sporazum koji je službeno okončao rat u Bosni i Hercegovini 1995. godine, legitimizirao je i utvrdio etničke, religijske i lingvističke kategorije diljem političkog, gospodarskog i kulturnog života u BiH. Etničke, religijske i jezične razlike postale su glavne prepreke za društvenu i kulturnu koheziju i osnova za proizvodnju nepovjerenja i antagonizma među zajednicama. Ovo ne samo da nehotično naturalizira homogene zajednica već vidi 'drugost' u zajednicama koje se ne uklapaju u ove etničke okvire, poput romske i migrantske zajednice.

Razočaranje u političke, društvene i gospodarske sektore blokira napredak BiH. Etničke kvote institucionaliziraju političko zastupanje, što znači da politički kandidati ne predstavljaju u potpunosti različitosti BiH društva. Često za skupine koje ne pripadaju jednoj od tri konstitutivne zajednice nema političkog zastupanja i njihovi interesi nisu zaštićeni. Gospodarska i socijalna nejednakost su rodno i klasno uvjetovane, što reflektira postojanje trajnih podjela između urbanih i ruralnih sredina gdje se potonje suočavaju sa lošijim gospodarskim uvjetima, težim pristupom zdravstvenoj skrbi i izgledima za obrazovanje. Osjećaji povjerenja i nacionalne pripadnosti se također smanjuju. Sa niskom razinom povjerenja u institucije, niskim stupnjem povjerenja među različitim društvenim skupinama i rijetkim međuetničkim brakovima, u BiH ne uspijeva kultivirati osjećaj zajedništva unutar populacije i da potakne inkluziju marginaliziranih zajednica. Rezultat je daljnja polarizacija zajednica, pri čemu su neke skupine potpuno isključene iz donošenja političkih odluka, gospodarskog prosperiteta i društvenog života.

GLAVNI NALAZI IZVJEŠTAJA

BiH je preuzela značajne službene obveze za podršku pluralizmu. Međutim, Monitor dokumentira unutarnju borbu da pomenute obveze prenesu iz politike u praksu. Dajući prednost raspravama o etničkim skupinama i pojedinim konstitutivnim narodima, BiH potiče etničku pripadnost na štetu razvijanja osjećaja pripadnosti na nacionalnoj razini. To nesvjesno uzrokuje daljnje podjele, što je paradoks s obzirom da su politike za zaštitu etničke pripadnosti stvorene radi očuvanja kulturnih prava i identiteta. Monitor identificira tri prepreke demokraciji i pluralizmu, i to politiziranje etničkih identiteta, visok stupanj

Dok etnički interesi zauzimaju centralnu poziciju u BiH, postoje drugi sustavni izazovi koji preveniraju širenje pluralizma. Klasne razlike.

političke korupcije i gospodarska nestabilnost. Rješavanje ovih problema će vjerojatno biti dugoročan i složen proces, koji zahtijeva suradnju različitih društvenih, političkih i gospodarskih aktera iz BiH i međunarodne zajednice.

Na više mjesta u ovom izvještaju naglašena je dualnost unutarnjih borbi u zemlji. Dok etnički interesi zauzimaju centralnu poziciju u BiH, postoje drugi sustavni izazovi koji preveniraju širenje pluralizma. Klasne razlike, povećano međuskupno nasilje, ograničena solidarnost i mobilizacija među skupinama, stranački interesi i diskriminacija na temelju rase, religije, spola i seksualnosti zanemaruju se u korist jačanja pristupa vlasti triju konstitutivnih naroda. Osim toga, s etnonacionalnim elitama koje konsolidiraju moć i propagiraju međusobno nepovjerenje i animozitet, građanima Bosne i Hercegovine je uskraćen pristup mnogim konvencionalnim političkim mehanizmima za pokretanje promjena koje nisu uvjetovane etničkim podjelama, poput ličnog izbora za koga glasovati i tko se može kandidirati.

Općenito, BiH se bori sa slabim osjećajem zajedništva unutar društva, posebno među osobama koje se identificiraju dijelom marginaliziranih zajednica. Dok su neki glasovi pojačani u javnoj sferi, drugi su utišani. Kako bi se krenulo ka pluralističkom društvu, suočavanje sa duboko ukorjenjenim društvenim, gospodarskim i političkim nejednakostima može omogućiti jednake prilike diljem zemlje. BiH pokazuje da iako su Daytonski mirovni sporazum i mehanizmi dijeljenja vlasti smanjili mogućnost budućeg nasilja, podjela vlasti ne nosi nužno sa sobom jednakost sve dok se svi oblici različitosti ne budu smatrali legitimima i ne uklone se sve diskriminatorne društvene strukture.

PREPORUKE

Preporuke ovog izvješća odražavaju one promjene za koje stručnjaci, aktivisti i dionici vide kao neophodne za Bosnu i Hercegovinu i ocrtavaju nekoliko smjerova za ostvarivanje pluralizma u zemlji.

- Kako bi se adresirale nejednakosti sa kojima se suočavaju najviše marginalizirane zajednice u zemlji, dužnosnici vlada mogu postaviti presedan pronalaskom načina za uključivanje različitih perspektiva i otvaranjem rasprava mimo etničkih podjela. To bi se kasnije moglo proširiti modificiranjem etničkog principa dijeljenja vlasti kako bi se omogućile inkluzivnije prakse. Proces bi mogao podrazumijevati pružanje veće političke, gospodarske i društvene podrške osobama ili skupinama koje se identificiraju kao Romi, transnacionalni migranti i izbjeglice, žene i LGBTQA+ osobe. Ta podrška također može biti ostvarena putem mehanizama afirmativne akcije ili obrazovnih inicijativa.
- Sudionici civilnog društva mogu pomoći u jačanju inkluzivnih praksi tijekom procesa donošenja odluka i zagovarati uspostavu obrazovnih inicijativa o poštovanju različitosti.
- BiH može poboljšati rad na prikupljanju podataka i inkluzivnoj politici kako bi bolje zahvatila pitanja vezana uz klasu i transnacionalne migracije. Bez razvoja boljih politika, mehanizama praćenja i prikupljanja podataka o klasnim nejednakostima i migracijama, tri konstitutivne skupine u BiH će i dalje dominirati procesom donošenja odluka o politikama i praksi koja limitira inkluziju i vidljivost onih koji ne pripadaju tim skupinama.

PROFIL ZEMLJE

Posljedično, zastoji u donošenju odluka su česti a osnovna sociopolitička podjela je etnička pripadnost.

Institucionalno gledano, Bosna i Hercegovina (BiH) je najkompleksnija zemlja u Europi. Njena formalna struktura uspostavljena je Daytonskim mirovnim sporazumom iz 1995. Nakon više od tri godine neuspjelih pregovora, preko 100,000 mrtvih i oko 2 milijuna raseljenih lica, ovaj sporazum je okončao gotovo četvorogodišnji rat u BiH (1992-1995). Rat se odvijao između tri glavne etničke skupine – Bošnjaka, Hrvata i Srba- koje predstavljaju tri vjerske skupine – muslimane, katolike i pravoslavce. Sporazum – posredovan od strane Sjedinjenih Američkih Država (SAD) i proveden od strane međunarodne zajednice – uspostavio je državu BiH kao konsocijacijsku (etno-teritorijalna podjela vlasti) demokraciju, i učvrstio i legitimizirao tzv. ‘plitki’ model države.¹

Daytonski mirovni sporazum je predvidio prilagodbu sociopolitičkim prilikama a da istovremeno očuva suverenitet BiH države. Kako bi postigao zadane ciljeve, Sporazum je podijelio BiH na dva entiteta—Federaciju Bosne i Hercegovine (FBiH), sa 51-im procentom teritorija naseljenom uglavnom Bošnjacima i bosanskim Hrvatima, te Republiku Srpsku (RS), sa 49 procenata teritorija naseljenom gotovo isključivo bosanskim Srbima— te samoupravnom jedinicom, Brčko distrikt. Entitetima su dodjeljena svojstva države –razvijene institucije, jasne granice i mogućnost donošenja odluka – unutar složenije države. To je rezultiralo složenim i slojevitim sustavom upravljanja, uključujući tri (rotirajuća) predsjednika, moć veta i mehanizme suodlučivanja, zatim vladama velikih koalicija, autonomije pod-državnih entiteta i proporcionalnim zastupanjem različitih zajednica na svim razinama vlasti. Posljedično, zastoji u donošenju odluka su česti a osnovna sociopolitička podjela je etnička pripadnost.

Sporazum koncipira BiH građane kao homogene, ukorjenjene, antagonističke i ograničene jedinice koji ‘uzrokuju’ lokalne kulture nasilja. Problem s ovom ideologijom “dovoljne pluralnosti” je što pristupa etničkom identitetu kao *a priori* organizaciji političkog diskursa, i time čini konsocijacijski model podjele vlasti i obimno međunarodno angažiranje logičnim i nužnim. Ova vizija etničkih, teritorijalno ukorjenjenih naroda ide protiv etnički i politički isprepletene povijesti BiH. Osim toga, Sporazum kreira nefunkcionalnu državu, gospodarsku devastaciju i trajno udaljevanje etnički definiranih naroda lišenih mogućnosti građanskog identifikiranja na državnoj razini.²

Osim što je politički nefunkcionalna, država BiH s ogromnom birokracijom i zamršenim, nesinhroniziranim zakonima, idealno je tle za otvorenu korupciju etno-nacionalnih elita. Ove široko rasprostranjene prakse potakli su neke promatrače da tvrde kako je Bosna najkorumpiranija zemlja u Europi te da je “zarobljena država” u kojoj su “sve razine vlasti i državne institucije snažno pogođene korupcijom.”³ Diljem (bivše) Istočne Europe ovi se procesi često shvataju kao nuspojave “postsocijalističke tranzicije,” i najvidljivije se manifestiraju u brzom i nezakonitom privatizaciji državnih (ranije društvenih) resursa. Ovakva privatizacije je vodila ka centralizaciji bogatstva i moći u rukama malobrojnih elita i otimanju javnih dobara kroz razgradnju koncepta kolektivnog vlasništva nad javnim dobrima tijekom socijalizma.⁴ Kao rezultat toga, BiH je trenutno rangirana kao 73. zemlja svijeta na Indeksu ljudskog razvoja Programa Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) i jedna je od najmanje razvijenijih zemalja Europe.⁵ Osim toga, u Bosni je trenutno preko

Zbog opsežnog ratnog uništavanja, poratnog “Daytonskog nacionalizma” i postsocijalističkih ekonomskih disparteta, građani BiH kontinuirano napuštaju državu.

400,000 nezaposlenih⁶ što ukazuje na sve veću razliku između bogatih i siromašnih i naglašava klasu kao važan novi identitetski razdor u državi.

Zbog opsežnog ratnog uništavanja, poratnog “Daytonskog nacionalizma” i postsocijalističkih ekonomskih disparteta, građani BiH kontinuirano napuštaju državu.⁷ Tokom 1991. godine, neposredno prije početka rata, u BiH je živjelo 4,4 milijuna ljudi. Rezultati prvog popisa stanovništva nakon rata, provedenog 2013. i 2014.⁸ godine, pokazuju da u BiH živi 3,5 milijuna ljudi. Za većinu građana BiH, kombinacija nefunkcionalne države nakon rata, ekstremne razine korupcije i trajna nezaposlenost rezultiraju osjećajem razočarenja i lošim prognozama za budućnost. Kao rezultat toga mnogi, a pogotovo mladi ljudi, odlučuju se napustiti državu i graditi budućnost negdje drugdje, šireći tako već veliku bosansku dijasporu.

BiH ima dijasporu od otprilike 7 milijuna ljudi, uglavnom smještenu u SAD-u, Ujedinjenom Kraljevstvu, Kanadi, Njemačkoj, Švedskoj, Australiji i Austriji.⁹ Dijaspore se sastoji od povjesnih iseljenika koji su pobjegli iz Austro-Ugarske monarhije u 19. stoljeću; gospodarskih emigranata koji su socijalističku Jugoslaviju napustili u potrazi za poslom; izbjeglice koje su napustile državu tijekom rata u Bosni 1990-ih; i, u posljednje vrijeme, egzodusa mladih ljudi u potrazi za boljim životom drugdje. Transnacionalne poveznice između rezidentne populacije i dijaspore su veoma jake. Financijske doznake iz inostranstva čine između 10 i 17 posto državnog BDP-a od početka 2000-ih.¹⁰

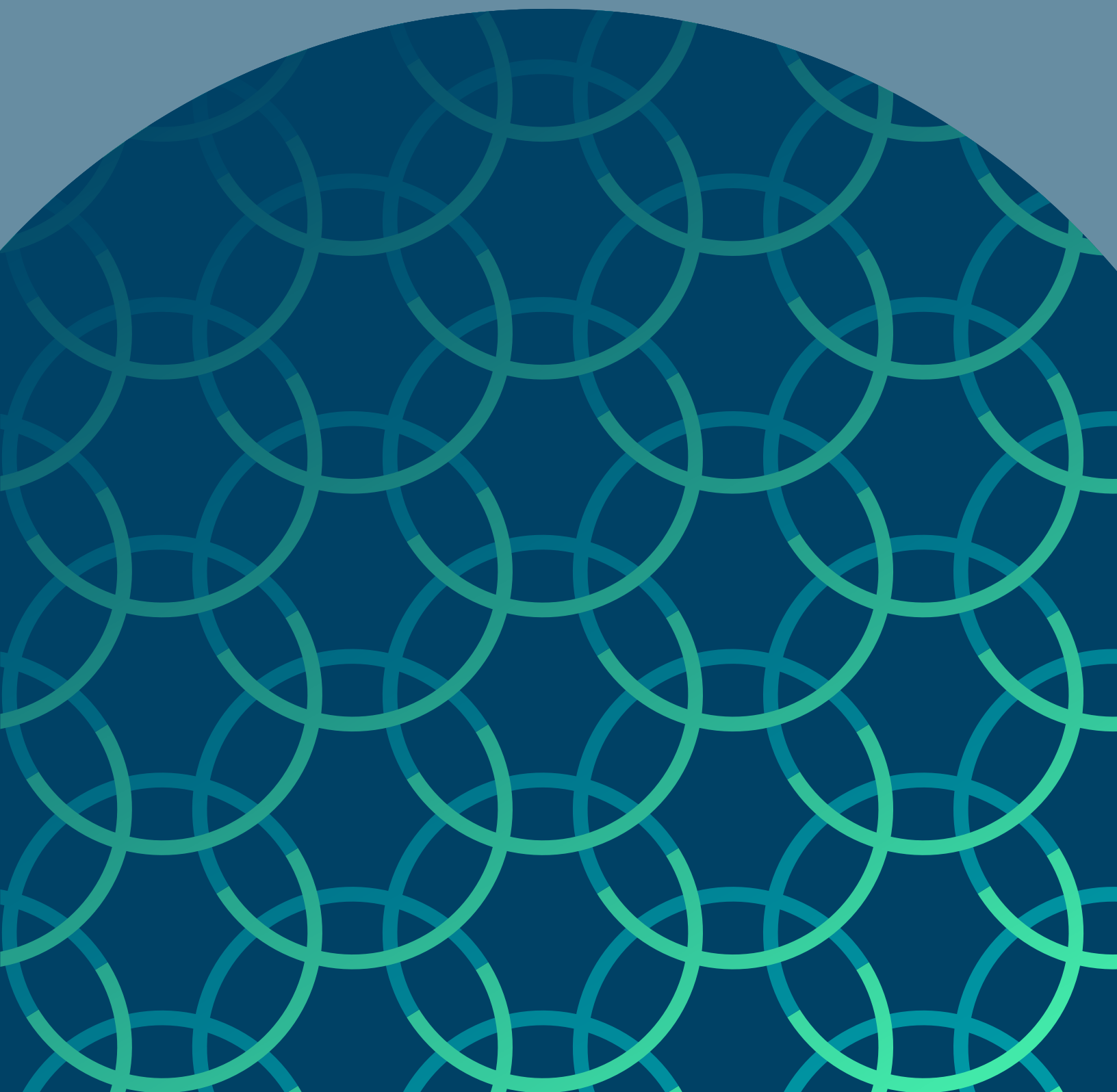

Photo: Shutterstock/Fotokon

Različnost i pluralizam u ovoj etnički podjeljenoj državi su dodatno zakomplicirani tradicionalnim kulturnim i strukturnim normama zbog kojih su ženske i LGBTQ+ zajednice često izuzete iz pozicija odlučivanja i javnog života. Povrh toga, od 2015. godine, BiH je postala “žarišna točka” na migrantskoj ruti ka Europskoj uniji (EU). Procjenjuje se da je oko 75,000 migranata prošlo kroz teritorij BiH, stvarajući nove oblike isključivanja, solidarnosti i gospodarskog razaranja. Ova nova pojava je važna za razumijevanje novih artikulacija pluralizma i različitosti u BiH. Međutim, podaci o transnacionalnim migracijama su sporadični, anegdotski i često neadekvatni, što otežava mjerenje ovog tipa različitosti. U slučaju kada su podaci nejasni ili previše ograničeni, ti su pokazatelji ostali prazni u izvješću.

I. PRAVNE OBVEZE

1. MEĐUNARODNE OBVEZE

PROSJEČNA OCJENA: 7

ETNORELIGIJSKE | OCJENA: 7

KLASNE | OCJENA: 7

TRANSNACIONALNE MIGRACIJE | OCJENA: 6

BiH je potpisnica mnogih međunarodnih, nacionalnih i regionalnih sporazuma i instrumenata za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda, kao i mehanizama za zaštitu prava manjina,¹¹ žena i djece. Ovi pravni instrumenti i sporazummi su ukorjenjeni u institucionalne postavke zemlje i imaju različitu težinu u osiguravanju jednakosti svih građana. Povrh toga, BiH je naslijedila neke od tih instrumenata iz socijalističkog perioda. Neke obveze su upisane u ustavno uređenje kroz Daytonski mirovni sporazum, dok su druge preuzete u razdoblju nakon neovisnosti.

Aneks I Daytonskog mirovnog sporazuma navodi sledeće međunarodne instrumente ljudskih prava koji se primjenjuju u zemlji (uz naknadni pristup samom protokolu):

- Konvencija o sprječavanju i kažnjavanju zločina genocida iz 1948. godine (ugovorna strana od 29. prosinca 1992. godine po osnovu državnog nasljeđivanja)
- Ženevska konvencija I-IV iz 1949. godine o zaštiti žrtava rata i Ženevski protokoli I-II iz 1977. godine (ugovorna strana od 31. prosinca 1992. godine po osnovu državnog nasljeđivanja)
- Konvencija o statusu izbjeglica iz 1951. godine i Protokol iz 1966. godine (ugovorna strana od 1. rujna 1993. godine po osnovu državnog nasljeđivanja)
- Konvencija o državljanstvu udatih žena iz 1957. godine (ugovorna strana od 1. rujna 1993. godine po osnovu državnog nasljeđivanja)
- Konvencija o smanjenju broja osoba bez državljanstva iz 1961. godine (ugovorna strana po osnovu državnog nasljeđivanja od 13. prosinca 1996. godine)
- Međunarodna konvencija o eliminaciji svih oblika rasne diskriminacije iz 1965. godine (ugovorna strana od 1. rujna 1993. godine po osnovu državnog nasljeđivanja)
- Međunarodni sporazum o građanskim i političkim pravima iz 1966. godine (ugovorna strana od 1. rujna 1993. godine po osnovu državnog nasljeđivanja), uključujući njen Prvi (potpisan i ratificiran 1. ožujka 1995. godine) i Drugi (potpisan 7. rujna 2000. godine; ratificiran 1. ožujka 2001. godine) neobvezni protokol.
- Međunarodni sporazum o gospodarskim, socijalnim i kulturalnim pravima iz 1966. godine (ugovorna strana od 1. rujna 1993. godine po osnovu državnog nasljeđivanja) i njenog Neobveznog protokola (potpisan 12. srpnja 2010. godine; ratificiran 18. siječnja 2012. godine) kojim se uvode mehanizmi pojedinačnih žalbi i upita.

Iako je u BiH na snazi niz instrumenata kojima se štite sociokulturalna, gospodarska i migrantska prava, posebnost ustavnog dizajna države stvara asimetriju između prava koje uživaju konstitutivni narodi i druge etnoreligijske zajednice kao i druge identitarne skupine.

- Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena iz 1979. godine (ugovorna strana od 1. rujna 1993. godine po osnovu državnog nasljeđivanja), kao i Neobvezni protokol (potpisan 7. rujna 2000. godine; ratificiran 4. rujna 2002. godine)
- Konvencija protiv mučenja i drugih okrutnih, neljudskih i ponižavajućih postupaka i kažnjavanja iz 1984. godine (potpisnica od 1. rujna 2007. godine; Konvencija ratificirana 24. listopada 2008. godine)
- Europska konvencija o spriječavanju mučenja i neljudskog ili ponižavajućeg postupanja i kažnjavanja iz 1987. godine (potpisana i ratificirana 7. rujna 2002. godine)
- Konvencija o pravima djeteta iz 1989. godine (ugovorna strana od 1. rujna 1993. godine po osnovu državnog nasljeđivanja), uključujući Neobvezni protokol o sudjelovanju djece u oružanim sukobima (potpisana 7. rujna 2000. godine; ratificirana 10. listopada 2003. godine); Neobvezni protokol Konvencije o trgovini djecom, dječijoj prostituciji i dječijoj pornografiji (potpisan 7. rujna 2000. godine; ratificiran 4. rujna 2002. godine) i Neobvezni protokol o komunikacijskom protokolu (potpisan 11. srpnja 2017. godine; ratificiran 17. svibnja 2018. godine)
- Međunarodna konvencija o zaštiti prava svih migrantskih radnika i članova njihovih obitelji iz 1990. godine (pristupila 13. prosinca 1996. godine)
- Europska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima iz 1992. godine (potpisana 7. rujna 2005. godine; ratificirana 21. rujna 2010. godine)¹²
- Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina (potpisana i ratificirana 24. veljače 2000. godine)

Drugi relevantni međunarodni instrumenti za zaštitu ljudskih prava čija je potpisnica Bosna i Hercegovina uključuju:

- Europska konvencija o ljudskim pravima (ratificirana 12. srpnja 2002. godine) (ova Konvencija je dio ustavnog ustroja zemlje i ima prednost pred svim zakonima BiH.)¹³
- Konvencija o pravima osoba sa invaliditetom (potpisana 29. srpnja 2009. godine; ratificirana 12. ožujka 2010. godine) kao i Neobvezni protokol (potpisan 29. srpnja 2009. godine, ratificiran 12. ožujka 2010. godine)
- Revidirana europska socijalna povelja (ratificirana 7. oktobra 2008. godine). Pedeset jedan od 98 paragrafa su prihvaćeni.¹⁴

Iako je u BiH na snazi niz instrumenata kojima se štite sociokulturalna, gospodarska i migrantska prava, posebnost ustavnog dizajna države stvara asimetriju između prava koje uživaju konstitutivni narodi i druge etnoreligijske zajednice (poput Židova i Roma) kao i druge identitarne skupine (poput žena, djece, LGBTQ+ populacije, izbjeglica i migranta, kao i gospodarski depriviranih skupina). Neadekvatnost ustavnog okvira države u osiguravanju jednakosti prava posebice je vidljiv u presudi Sejdić i Finci Europskog suda za ljudska prava (ECtHR) protiv Bosne i Hercegovine.¹⁵ Ova presuda iz 2009. godine je utvrdila da ustavne odredbe vezane za Doma naroda i Predsjedništvo Bosne i Hercegovine (prema kojima samo članovi triju konstitutivna naroda mogu biti izravno birani na izborima)

predstavljaju kršenje Članka 3. (Protokol 1) i Članka 1. (Protokol 12). Ustavne reforme su u zastoju od donošenja presude.

Periodična izvješća Bosne i Hercegovine Odboru za gospodarska, socijalna i kulturna prava,¹⁶ Nacionalno izvješće Vijeću za ljudska prava (HRC),¹⁷ kao i drugim nadzornim tijelima navode kompleksnost političke i pravne situacije u zemlji. Ukupno gledano, izvješća ističu da je bilo “određenog napretka” – uglavnom zahvaljujući ratificiranju međunarodnih pravnih instrumenata i usvajanju nacionalnih – posebice u pogledu rodne ravnopravnosti, civilnog društva, ljudskih prava i slobode govora. Osim toga, metodologija izvještavanja o ljudskim pravima je odobrena od strane Vijeća ministara BiH 2018. godine, u skladu sa ranijim preporukama HRC. Izvješća ukazuju na nedostatak sustavnih podataka kao jednu od ključnih prepreka u praćenju provedbe međunarodnih obveza BiH.

U vezi sa transnacionalnim migracijama, BiH je kao dio procesa liberalizacije viznog režima 2007. godine potpisala Sporazuma sa Europskom zajednicom o readmisiji osoba koje borave na teritoriju EU-a bez odobrenja.¹⁸ Sporazum omogućuje zemlji članici EU-a da vrati migrante iz trećih zemalja koji su tranzitirali kroz BiH u zemlju porijekla. U tijeku su pripreme dodatnih sporazuma zbog trenutne migrantske krize u BiH. Pitanja koja se odnose na povratak i readmisiju u BiH su složena i problematična uglavnom zbog neadekvatno formuliranih klauzula i procedura. Zemlja se suočava sa dodatnim pritiskom jer dijeli vanjsku granicu EU-a sa Hrvatskom.¹⁹

2. NACIONALNE OBVEZE

PROSJEČNA OCJENA: 5

ETNORELIGIJSKE | OCJENA: 5

KLASNE | OCJENA: 5

TRANSNACIONALNE MIGRACIJE | OCJENA: 5

Daytonski mirovni sporazum okončao je sukob u BiH i služi kao njen ustavni okvir.²⁰ Sporazumom su također utemeljeni mehanizmi zaštite ljudskih prava, kao i jamstva za prava izbjeglica i prava povratka osobama koje su napustile zemlju tijekom rata koji je trajao od 1992. do 1995. godine.

Europska konvencija o ljudskim pravima (ECHR) Vijeća Europe sastavni je dio ustavnog ustroja BiH, i njezine norme imaju prednost nad domaćim zakonima. Članak 2.3. Ustava nabraja prava i slobode iz Konvencije koja se izravno provode u kontekstu BiH. One uključuju sledeće:

- Pravo na život.
- Pravo da se ne bude izložen mučenju i neljudskom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju.

Ustavna zaštita i raspodjela vlasti među tri konstitutivna naroda ipak je rezultirala dominacijom prava etničkih grupa nad drugim kolektivnim i individualnim pravima.

- Pravo da se ne bude držan u ropstvu ili u služenju ili izvođenju prisilnog ili obveznog rada.
- Pravo na slobodu i sigurnost pojedinaca.
- Pravo na pravično suđenje po građanskim i kaznenim parnicama, te druga prava koja se tiču kaznenih postupaka.
- Pravo na privatni i obiteljski život, dom i komunikaciju.
- Sloboda misli, savjesti i vjere.
- Sloboda izražavanja.
- Sloboda mirnog okupljanja i udruživanja sa drugima.
- Pravo na brak i osnivanje obitelji.
- Pravo na svojinu.
- Pravo na obrazovanje.
- Pravo na slobodu kretanja i prebivališta.

Ustavna zaštita i raspodjela vlasti među tri konstitutivna naroda ipak je rezultirala dominacijom prava etničkih grupa nad drugim kolektivnim i individualnim pravima. Primjerice, svi BiH građani koji se ne uklapaju u Bošnjak-Hrvat-Srbin etnonacionalnu matricu ili se ne identificiraju tako, službeno se označavaju kao "Ostali."

Iako je diskriminacija u BiH zabranjena Ustavom (uključujući i entitetske i kantonalne ustave te Statut Brčko distrikta), međunarodnim konvencijama i domaćim zakonodavstvom, presuda ECtHR iz 2009. godine u slučaju Sejdić-Finci protiv Bosne i Hercegovine²¹ potvrdila je da model dijeljenja vlasti u zemlji diskriminira nekonstitutivne narode (to jest, nacionalne i etničke manjine).²²

Zakon o rodnoj ravnopravnosti u BiH jamči ravnopravnost svima u svim sferama društva, uključujući obrazovanje, gospodarstvo, rad i zapošljavanje, socijalnu i zdravstvenu skrb, sport, kulturu, javni život i medije. Na državnoj razini dodatno su usvojeni Akcioni plan o rodnoj ravnopravnosti kao i drugi instrumenti koji jamče ravnopravnost žena, poput Strategije za sprječavanje i suzbijanje obiteljskog nasilja iz 2009. godine (2009.-2011.godine). Ipak, u 2021. godini još uvijek ne postoje sustavni podaci i analize nasilja temeljenog na spolu i obiteljskog nasilja.

Govor mržnje je zabranjen i kriminaliziran na svim razinama vlasti: na državnoj razini (Kazneni zakon BiH, Članak 145.a), na entitetskoj razini (Kazneni zakon FBiH, članci 163. i 363.(a) i Kazneni zakon RS, Članak 294.a) i Brčko distrikt (Kazneni zakon BD, članci 2., 49., 160., 357.).²³ Ovu oblast dodatno uređuje Zakon o zabrani diskriminacije usvojen od strane Parlamentarne skuštine BiH 2009. godine te izmijenjen 2016. godine.²⁴ Zakon ima za cilj jačanje mehanizama namjenjenih za borbu protiv diskriminacije u BiH, posebno za osobe koje pripadaju ranjivim društvenim kategorijama.²⁵ Nadalje, Zakon obvezuje

Ukupno gledano, unatoč tome što ustavna struktura BiH uključuje neke od najnaprednijih međunarodnih instrumenata za zaštitu ljudskih prava, nedostaci konsocijacijskog sustava se manifestiraju kao glavna zapreka ljudskim pravima u zemlji.

Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice da u roku od 90 dana od datuma donošenja zakona izda pravilnik o istraživanju slučajeva diskriminacije u BiH.²⁶ Međutim, ni Ustanova pučkog pravobranitelja za ljudska prava BiH niti Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice nisu proizveli mnogo podataka o ovoj temi i time *de facto* ne ispunjavaju svoje nadzorne obveze.

Status transnacionalnih migranata u BiH je reguliran Zakonom o azilu iz 2016. godine, koji jamči tražiteljima azila pravo zakonitog boravka tijekom obrade zahtjeva. Dodatno, prava transnacionalnih migranata uključuju zabranu protjerivanja, smještaj u centrima za tražitelje azila ili na registriranim privatnim adresama, pravo na informiranje o statusu njihovog zahtjeva, primarnu zdravstvenu skrb, obrazovanje, besplatnu pravnu pomoć, osnovnu socijalnu skrb i prava na rad ukoliko nema odluke o zahtjevu u roku od devet mjeseci od dana podnošenja zahtjeva.²⁷ Kada im se odobri pravo na subsidijarnu zaštitu, pojedinci dobivaju obnovljivu jednogodišnju dozvolu boravka, pravo na spajanje obitelji a njihova prava na socijalnu skrb, obrazovanje, zdravstvenu skrb i zaposlenje izjednačavaju se sa pravima građana BiH.²⁸ Osobe koje dobiju status izbjeglica također mogu koristiti ta prava i dobiti dozvolu boravka na tri godine te pravo podnošenja zahtjeva za međunarodni putni dokument.²⁹ Unatoč postojanju relevantnog pravnog okvira, tražitelji azila imaju poteškoće u ostvarivanju zagarantovanih prava zbog složenih birokratskih procedura.³⁰

Ukupno gledano, unatoč tome što ustavna struktura BiH uključuje neke od najnaprednijih međunarodnih instrumenata za zaštitu ljudskih prava, nedostaci konsocijacijskog sustava se manifestiraju kao glavna zapreka ljudskim pravima u zemlji.³¹ Osim pomenutog, naglašen pravni i institucionalni fokus na priznavanje i zaštitu etno-kulturnog identiteta čini druge oblike skupne identifikacije, diskriminacije i isključivanja manje važnim (poput rodnog identiteta) ili uglavnom nevidljivim (poput pitanja klase ili transnacionalnih migracija).

3. INKLUZIVNO DRŽAVLJANSTVO

PROSJEČNA OCJENA: 6

ETNORELIGIJSKI | OCJENA: 5

KLASNO | OCJENA: 7

TRANSNACIONALNE MIGRACIJE | OCJENA: 5

Članak 1.(7) Ustava Bosne i Hercegovine sadrži opsežnu odredbu koja regulira pitanje državljanstva.³² Važan aspekt ove odredbe je izričita zabrana arbitrarnog oduzimanja državljanstva na osnovu "spola, rase, boje kože, jezika, vjere, političkih i drugih uvjerenja, nacionalnog ili društvenog porijekla, pripadnosti nacionalnoj manjini, svojine, rođenja ili drugog statusa."³³

Kao i u drugim federalno uređenim državama, državljanstvo BiH je dvostupanjsko. Članak 1.(7) Ustava nalaže da "postoji državljanstvo Bosne i Hercegovine, koje regulira Parlamentarna skupština, i državljanstvo svakog entiteta, koje regulira svaki entitet."³⁴ Dok gore pomenuto odražava mehanizam dijeljenja vlasti kojim je zaustavljen rat u BiH,

Dok gore pomenuto odražava mehanizam dijeljenja vlasti kojim je zaustavljen rat u BiH, složeni odnosi između državnog i entitetskog državljanstva, u kojima je nejasna pravna nadređenost, stavljaju pojedine skupine u rizik od isključivanja.

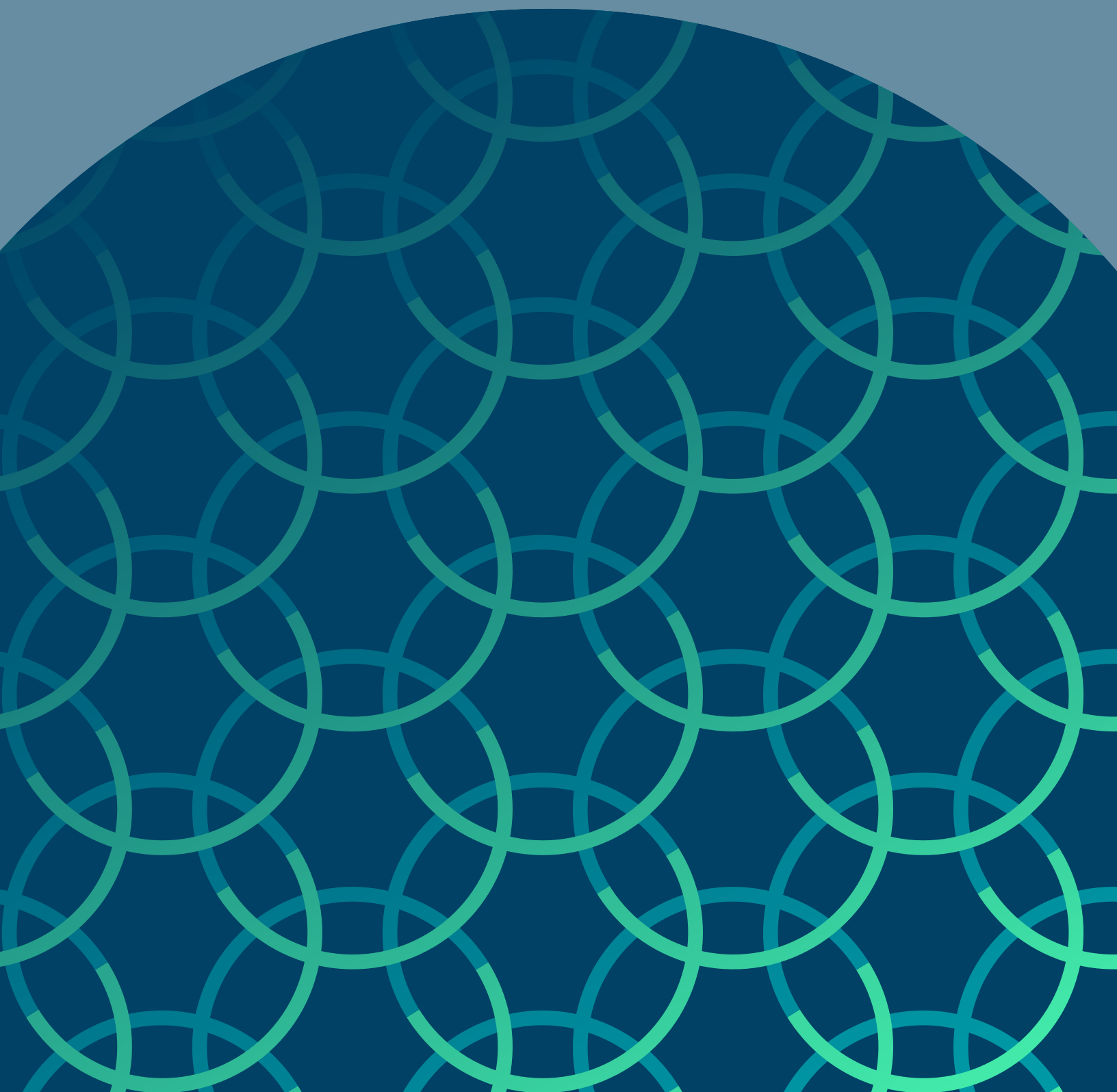
složeni odnosi između državnog i entitetskog državljanstva, u kojima je nejasna pravna nadređenost, stavljaju pojedine skupine u rizik od isključivanja.³⁵ Na primjer, reguliranje državljanstva je nadležnost države ali je izdavanje putovnica regulirano na razini entiteta, osim ako građanin ne posjeduje putovnicu izdanu od strane svog entiteta.³⁶ Posljedično, građani autonomnog Brčko distrikta nalaze se u paradoksalnoj situaciji gdje su primorani da iskažu pripadnost jednom od entiteta kako bi ostvarili pravo na državljanstvo.³⁷ Nadalje, čak i u slučaju "manjina" (poput Roma ili Židova) koje imaju državno i entitetsko državljanstvo ali nisu dijelom jedne od tri konstitutivne skupine (Bošnjaka, Hrvata, Srba), bit će lišeni određenih političkih prava. To uključuje mogućnost kandidiranja za najviše državne dužnosti koje su rezervirane za pripadnike konstitutivnih naroda.

Unatoč postojanju državljanstva na državnoj razini (reguliranog Zakonom o državljanstvu iz 1999. godine) entitetski zakoni o državljanstvu reguliraju ovo pitanje kao nezavisne države i nisu usklađeni ni međusobno niti sa državnom regulativom. Iako nema značajnih razlika u vezi s dodjelom državljanstva po rođenju (dominantni *ius sanguinis*, sa primjenom *ius soli* za osobe bez državljanstva, nepoznate roditelje ili ostavljenu novorođenčad), uvjeti za stjecanje državljanstva se značajno razlikuju. Primjerice, Zakon o državljanstvu iz 1999. godine Bosne i Hercegovine nalaže da osoba mora provesti pet od osam godina na teritoriju države da bi stekla pravo na državljanstvo naturalizacijom. Zakon o državljanstvu Republike Srpske iz 1999. godine postavlja dodatan uvjet da će osoba biti naturalizirana ako je provela pet od osam godina na teritoriju Republike Srpske.³⁸ Zakon o državljanstvu Federacije Bosne i Hercegovine iz 2001. godine zahtijeva boravak u tom entitetu od dvije godine prije podošenja zahtjeva za stjecanje prava na državljanstvo naturalizacijom. To predstavlja značajne prepreke strancima koji traže pravo na stjecanje državljanstva naturalizacijom ukoliko mijenjaju mjesto boravka unutar zemlje. Tako na primjer osoba koja je provela osam godina u BiH – prvih četiri u Federaciji BiH a poslednjih četiri u RS- ne bi ispunjavala uvjete za državljanstvo naturalizacijom zato što, iako ispunjava uvjete na državnoj razini, ne ispunjava specifične entitetske uvjete.

Dvojno državljanstvo nije dozvoljeno za novozaprimljene zahtjeve, osim ako osoba nije stekla državljanstvo po osnovu nacionalnog interesa ili postoji bilateralni ugovor između BiH i države u pitanju.³⁹ Do 2021. godine, takvi uzajamni sporazumi postoje sa Hrvatskom, Srbijom i Švedskom. Članak 17. Zakona o državljanstvu iz 1999. godine također predviđa automatski gubitak državljanstva BiH usljed dobrovoljne naturalizacije u drugoj zemlji.⁴⁰ U praksi, međutim, nepostojanje mehanizama za razmjenu i zaštitu podataka ukazuje na to da bosanske vlasti uglavnom toleriraju dvojna državljanstva iseljenika koji šalju novčane doznake.⁴¹

Napokon, suočeni sa eskalacijom migracijske krize i humanitarnom katastrofom na balkanskoj migracijskoj ruti, Dom naroda je 9. veljače 2016. godine usvojio Zakon o azilu koji definira zaštitu za tražitelje azila i izbjeglice. Oko 75,000 izbjeglica, tražitelja azila i migranata je prošlo kroz BiH od početka 2018. godine. Samo mali postotak ostaje u državi kako bi tražio azil dok se većina pokušava dokopati zapadne Europe. Mali broj onih koji odluče ostati imaju pravo na zajamčene pravne slobode po zakonu iz 2016. godine, uključujući pravo da ne budu "nasilno istjerani ili vraćeni u zemlju podrijetla gdje su im život ili sloboda ugroženi" (Članak 6. (1)); pravo na zabranu vraćanja propisan Člankom 6. (2) zakona; pravo da ne budu diskriminirani po bilo kom osnovu propisanim Zakonom o zabrani diskriminacije i pravo na slobodu kretanja (Članak 10. (1)).⁴²

II. PRAKSA

4. IMPLEMENTACIJA POLITIKA

PROSJEČNA OCJENA: 3

ETNORELIGIJSKI | OCJENA: 4

KLASNO | OCJENA: 3

TRANSNACIONALNE MIGRACIJE | OCJENA: 3

Unatoč institucionalnom i pravnom promicanju pluralizma, etnički razdori i konsocijacijski sustav koji ih podržava i dalje su dominantni aspekti političkog, društvenog i gospodarskog života u BiH.

Država BiH ima pregršt agencija i inicijativa koje promiču različitost i pluralizam, kao što su Agencija za ravnopravnost spolova, Vijeće Roma, Vijeće za osobe sa invaliditetom, Vijeće za djecu i mladež kao i Komisiju za odnose sa vjerskim zajednicama i crkvama. Parlamentarna skupština BiH ima Vijeće za nacionalne manjine kao savjetodavno tijelo. Nadalje, Međureligijsko vijeće BiH je forum za dijalog četiri najveće vjerske zajednice u zemlji. Na kraju, Operativna strategija Institucije pučkog pravobranitelja za ljudska prava Bosne i Hercegovine za razdoblje od 2016. do 2021. godine uključuje opredjeljenje ka pluralizmu,⁴³ uključujući zaštitu i promicanje vjerskih prava i sloboda, prava manjina, gospodarska, socijalna i kulturna prava, kao i rodnu ravnopravnost i prava seksualnih manjina (proračun Pučkog pravobranitelja zabilježio je progresivno povećanje od 30 posto tijekom poslednjih pet godina, što ukazuje na njezin rast).⁴⁴

Unatoč institucionalnom i pravnom promicanju pluralizma, etnički razdori i konsocijacijski sustav koji ih podržava i dalje su dominantni aspekti političkog, društvenog i gospodarskog života u BiH. Jedan značajan izuzetak je Brčko distrikt, multietnički prostor u kojem populaciju čine 24,36 posto Bošnjaci, 33,58 posto Srbi i 20,66 posto Hrvati. Brčko distriktom se gotovo u potpunosti upravlja putem lokalne administracije, ima vlastiti pravosudni sustav, sustav zdravstvene skrbi i obrazovni sustav. Unutarnje upravljanje je organizirano na način da se različite etničke zajednice miješaju unutar različitih segmenata društvenopolitičkog života, što je jedinstven slučaj u odnosu na ostatak zemlje. Predstavnici različitih političkih i etničkih zajednica su visoko pozicionirani u lokalnoj samoupravi.⁴⁵ Štoviše, za razliku od ostatka BiH, gdje su obrazovni programi različiti za različite etničke zajednice (stoga su škole često podijeljene a učionice odvojene), u Brčko distriktu postoji jedinstveni nastavni plan i program. Iako je samouprava Brčko distrikta pozitivan primjer pluralizma, čak i u ovom dijelu zemlje sam sustav stvara etničke podjele. Jedan primjer je pitanje državljanstva, pri čemu se pojedinci moraju izjasniti o pripadnosti jednom od entiteta i tako neizravno o svojoj etničkoj pripadnosti.⁴⁶

Etničke elite imaju čvrstu kontrolu nad političkom, institucionalom i gospodarskom moći, koju održavaju ispunjenjem obveza prema biračima i prema – u diskursu više nego u praksi – različitost i pluralizmu. To dovodi do kontinuirane političke i ekonomske koristi na štetu «običnih» ljudi, među kojim mnogi tonu u siromaštvo. Postojeći sustav socijalne skrbi je nedostatan za odgovor na rastuće siromaštvo u zemlji. BiH je šesta najsiromašnija zemlja u Europi⁴⁷ a stopa siromaštva je iznosila 16,9 posto tokom 2015. godine.⁴⁸ Prag pada u siromaštvo u BiH su mjesečna primanja od €104,60.⁴⁹

Ustavna kategorija «Ostali» (kojom su označeni svi koji nisu konstitutivni narodi) obuhvata 17 nacionalnih manjina i osobe koje pripadaju drugim nacionalnim, etničkim, vjerskim, i jezičkim skupinama kao i one osobe koje se identificiraju sa više od jedne skupine, osobe čiji je identitet građanski i osobe koje se identificiraju sa BiH kao cjelinom. Osobe

Jedan pozitivan primjer inkluzije migranata je obrazovanje – tijekom školske 2019/2020., 402 migrantske djece, koji su zbog nemogućnosti tranzita zapeli u sjeverozapadnoj Bosni, pohađalo je lokalne škole i završilo svoje razrede.

kjih se naziva “Ostalima” često doživljavaju tu oznaku kao ponižavajuću te podložnom zloupotrebama u praksi.⁵⁰

Međunarodne obveze vezane za rodnu ravnopravnost ostaju na deklarativnoj razini. Sudjelovanje žena u političkom upravljanju je nisko (između 4 i 23 posto), unatoč tome što žene čine većinu biračkog tijela.⁵¹ Zakonski okvir za ravnopravnost žena u gospodarskoj sferi postoji; međutim, diskriminacijske prakse i dalje postoje, posebice u ruralnim područjima, zbog rasprostranjenih rodni stereotipa.⁵²

Pripadnici romske zajednice u BiH se i dalje suočavaju sa diskriminacijom prilikom pristupa zaposlenju, zdravstvenim uslugama, visokom obrazovanju i stanovanju. Postignut je određeni napredak u izdavanju identifikacijskih dokumenata Romima i povećanju upisa romske djece u škole. Unatoč napretku, i dalje se bilježe visoke stope odustajanja od školovanja, a mnogi Romi i dalje žive u segregiranim zajednicama u teškim uvjetima stanovanja.⁵³

Transnacionalni migranti sa Bliskog istoka, Južne Azije i Sjeverne Afrike, unatoč zaštiti koju im pružaju međunarodni i nacionalni zakoni, i dalje su diskriminirani u praksi. Tijekom hladne zime 2021. godine, stotine migranata su bili zarobljeni u otvorenom kampu “Lipa” na sjeverozapadu BiH, što je rezultiralo humanitarnom katastrofom.⁵⁴ Istovremeno, mnogi lokalni političari, obični građani i pojedini kritički orijentirani glasovi iz EU optuživali su europske zemlje da doprinose migracijskom problemu. EU zabranjuje migrantima prelazak na svoj teritorij, a hrvatska policija često u ime EU nelegalno i nasilno vraća migrante koji pređu na njen teritorij nazad u BiH.⁵⁵ Pravo na slobodu kretanja je ograničeno migrantima u BiH, ali ipak manje nego u susjednim EU zemljama poput Hrvatske, Italije i Slovenije, gdje su migranti nevidljivi na ulicama jer ih se zatvara u prihvatne centre. Jedan pozitivan primjer inkluzije migranata je obrazovanje – tijekom školske 2019/2020., 402 migrantske djece, koji su zbog nemogućnosti tranzita zapeli u sjeverozapadnoj Bosni, pohađalo je lokalne škole i završilo svoje razrede. Iako postoje izvješća o negodovanju zbog uključivanja migrantske djece u bosanske učionice, većina učenika, učitelja i šire zajednice prihvatila je njihovu integraciju.⁵⁶

5. PRIKUPLJANJE PODATAKA

PROSJEČNA OCJENA: 5

ETNORELIGIJSKE | OCJENA: 5

KLASNE | OCJENA: 5

TRANSNACIONALNE MIGRACIJE | OCJENA: 3

Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine pruža pouzdane i ažurirane podatke o sustavnim skupnim nejednakostima.⁵⁷ Agencija objavljuje godišnji bilten “Bosna i Hercegovina u brojkama” koji prikazuje osnovne informacije o demografiji i niz socioekonomskih pokazatelja, razdijeljenih prema spolu i dobnim skupinama, ali ne i prema etničkoj pripadnosti, manjinskom statusu ili urbano-ruralnoj podjeli. Dodatna polugodišnja publikacija “Žene i muškarci u BiH» pruža informacije o sudjelovanju žena u različitim

Danas su svi podaci daleko dostupniji i manje politički kontroverzni nego u poslijeratnom razdoblju.

segmentima društvenog, gospodarskog i političkog života, uključujući upravljanje, menadžment i obrazovanje. Agencija također nudi zasebne publikacije o demografiji, poljoprivredi, gospodarstvu, znanosti i tehnologiji iz kojih se daju ekstrapolirati podaci o različitim aspektima pluralizma.

Danas su svi podaci daleko dostupniji i manje politički kontroverzni nego u poslijeratnom razdoblju. Između 1991. i 2013. godine nije sproveden popis stanovništva u zemlji.⁵⁸ Organizacija popisa je bila politički sporna i iznimno osjetljiva tema, budući da je podjela zemlje Daytonskim mirovnim sporazumom provedena s obzirom na etnoreligijsku strukturu proizašlu iz popisa stanovništva iz 1991. godine. Rezultat takvo političke delikatne situacije je ne samo odlaganje popisa do listopada 2013. godine, već i odlaganje objavljivanja rezultata popisa (Republički zavod za statistiku Republike Srpske osporavao je rezultate, protiveći se uključivanju privremenih stanovnika u objavljene podatke). Rezultati su napokon objavljeni u lipnju 2016. godine, uz prigovore političkih elita bosanskih Srba.⁵⁹

Iako je agencija ključni statistički ured na državnoj razini, entiteti također imaju svoje statističke urede: Federalni zavod za statistiku⁶⁰ i Republički zavod za statistiku Republike Srpske.⁶¹ Entitetski statistički uredi objavljuju mjesečna izvješća kao i statističke godišnjake o razvoju raznih društvenih segmenata, razdvojenih po starosnoj dobi, spolu i, za neke pokazatelje, etničkom sastavu i vjeroispovijesti.

Postoje također polugodišnje publikacije posvećene rodnim pitanjima. Podaci temeljeni na trendovima zaposlenosti u BiH ilustriraju da žene nemaju jednake prilike na tržištu rada kao muškarci.⁶² To je djelimice rezultat smanjenja socijalnih usluga u postsocijalizmu i sveprisutnih kulturnih normi koje ženama dodjeljuju skrb o djeci i starijima. Rodna razlika u plaćama je najgora u Europi, a žene zarađuju samo 54 posto onoga što muškarci zarađuju.⁶³⁶⁴

Pored pitanja rodne nejednakosti, postoji nekoliko istraživanja siromaštva i nejednakosti koja su provedena u posljednjih 20 godina. Prva procjena je napravljena 2001. godine u sklopu Ankete o mjerenu životnog standarda Svjetske banke. Anketa je proizvela osnovne statističke podatke o populaciji BiH u pogledu veličine, sociodemografske strukture, životnog standarda, zaposlenosti i nekoliko drugih pokazatelja.⁶⁵ Prema istraživanju o kućnom proračunu provedenim 2007., 2011. i 2015. godine, zemlja je pokazala visoke razine siromaštva i nejednakosti u prihodima, pri čemu je prihod 20 posto najbogatijih građana bio 20 puta veći od prihoda najsiromašnijih 20 posto.⁶⁶

Što se tiče situacije izbjeglica i transnacionalnih migranata, postoje samo sporadična neovisna istraživanja usmjerena na određene zajednice ili probleme. Primjeri uključuju izvješće o brzom početnom procjenjivanju više sektora (*Multi-Cluster/Sector Initial Rapid Assessment*),⁶⁷ izvješće Svjetske zdravstvene organizacije (WHO),⁶⁸ i izvješće Organizacije za sigurnost i suradnju u Europi (OSCE),⁶⁹ od kojih su sva *ad hoc* procjene situacije migranata u BiH.

Osim službenih statističkih podataka, postoje drugi međunarodni i lokalni projekti koji doprinose cjelokupnoj strukturi prikupljenih podataka u BiH. Treba istaknuti Monitoring and Evaluation Support⁷⁰ koji je uspostavila Agencija za međunarodni razvoj Sjedinjenih Američkih Država (USAID) u BiH, koja pruža niz podataka vezanih za društvene, političke i gospodarske aspekte BiH društva. USAID objavljuje rodne analize kao i ciljane podatke o zaposlenju, sudjelovanju i obrazovanju mladih. Podaci o gospodarskim nejednakostima

mogu se razdvojiti iz baza podataka koje prikuplja ured Međunarodne organizacije za migrante (IOM) u Bosni i Hercegovini (glede migracija i dijaspora), kao i Centralne banke BiH. Organizacije poput Fondacije Fridrich Ebert⁷¹ povremeno provode istraživanja javnog mišljenja, koja ciljaju određene zajednice poput žena i mladih.

Općenito, količina dostupnih podataka o nejednakostima u BiH znatno se povećala tijekom proteklog desetljeća. Unatoč tome, ključni aspekti podataka vezanih uz etno-religijski sastav populacije osporavaju se od strane nekih lokalnih zajednica. Mjerenja koje provode međunarodne organizacije pružaju bolje strukturirane podatke. Međutim, ne nude dovoljno informacija za detaljnije longitudinalne analize.

6. TRAŽENJE I OSPORAVANJE PRAVA PROSJEČNA OCJENA: 5

ETNORELIGIJSKI | OCJENA: 5

KLASNI | OCJENA: 5

TRANSNACIONALNE MIGRACIJE | OCJENA: 4

**Ustavno uređenje
BiH etnicizira
iznošenje zahtijeva te
otežava solidarnost
i mobilizaciju izvan
etničkih kategorija.**

Proces traženja prava i iznošenja zahtijeva u BiH organiziran je putem niza institucionalnih mehanizama koji postoje na državnoj, entitetskoj, i na razini Brčko distrikta. Članak 3.(i) Ustava jamči slobodu okupljanja. Međutim, unutarnji poslovi su delegirani entitetskim i kantonalnim vladama, koji definiraju aspekte provedbe slobode okupljanja u smislu prostora, broja ljudi koji se mogu okupiti, kao i mjera javne sigurnosti koje treba poduzeti te procedura koje se moraju slijediti za proteste i skupove. Primjeri takvog iznošenja zahtijeva unutar etničke skupine uključuju proteste ratnih veterana za bolju socijalnu skrb iz 2014. godine u glavnom gradu Republike Srpske, Banjoj Luci, kao i protesti u Sarajevu protiv anti-islamskog filma.⁷²

Ustavno uređenje BiH etnicizira iznošenje zahtijeva te otežava solidarnost i mobilizaciju izvan etničkih kategorija.⁷³ Stoga su rijetki primjeri sociopolitičke mobilizacije izvan etničkih kategorija.⁷⁴ Postoje primjeri koji prevazilaze etničke kategorije poput protesta iz 2013. godine pod nazivom Bebolucija –protest diljem zemlje sa zahtijevom da sva djeca dobiju jedinstveni matični broj (JMBG). Tijekom nekoliko mjeseci građani BiH su prosvjedovali zbog nesposobnosti političkih elita da reguliraju dodjelu JMBG-a. Okidač za prosvjed je bio tragična smrt djevojčice čije se rođenje – zbog nedostatka zakona o JMBG-u nije moglo pravodobno registrirati kako bi dobila liječničku pomoć u inozemstvu. U ovom rijetkom slučaju sociopolitička mobilizacija je okupila prosvjednike različitih etničkih pozadina na ulicama. Međutim, prosvjedi nisu postigli mnogo, posebno jer nisu privukli pažnju međunarodnih elita niti etničkih, političkih i intelektualnih elita unutar zemlje. Štoviše, ti su se prosvjedi odvijali u urbanim, srednjeklasnim centrima, izostavljajući ruralne i gospodarski ranjive segmente populacije.

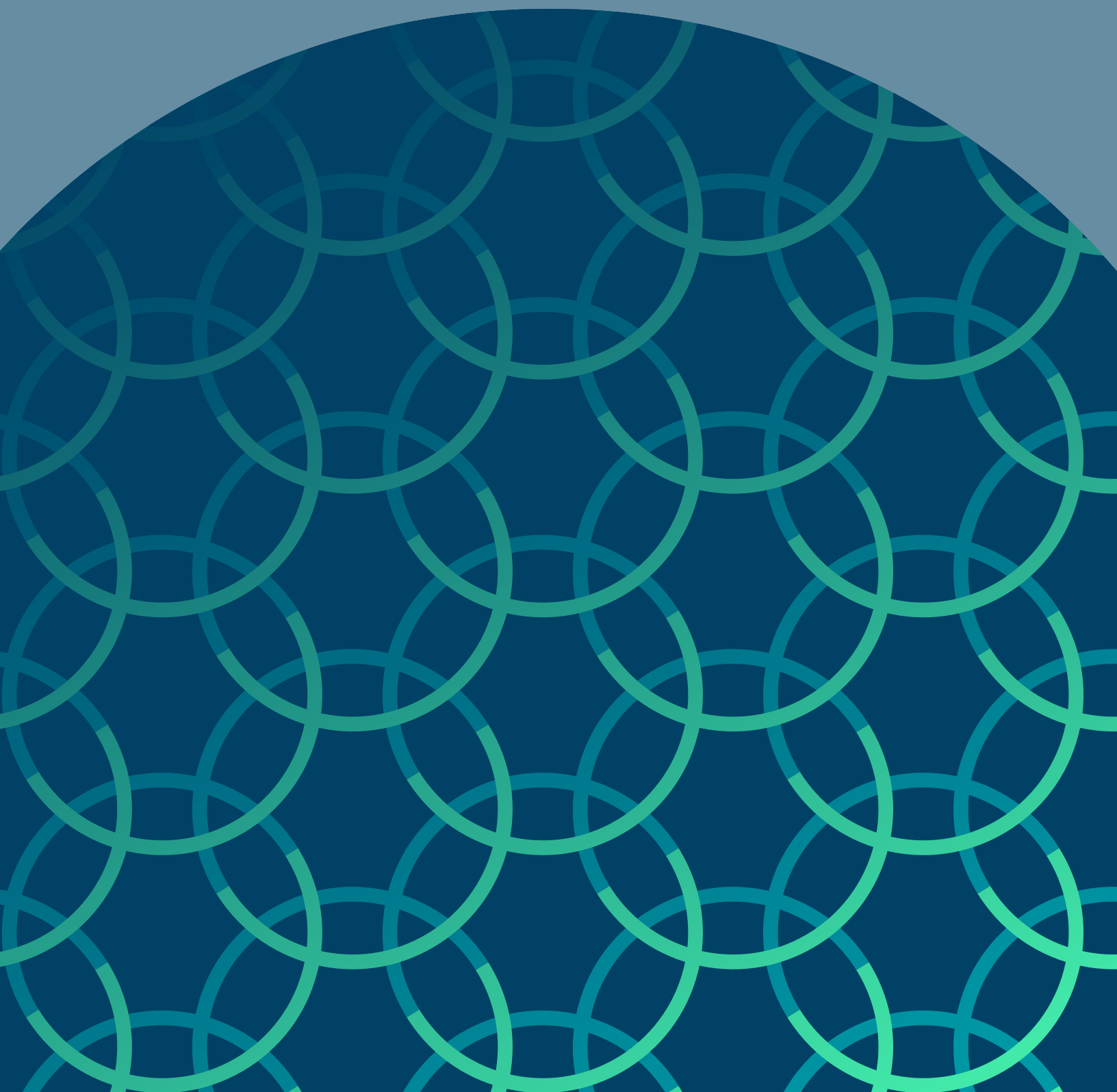
Nasuprot tome, tijekom 2014. godine su izbili masovni prosvjedi u industrijskom gradu Tuzla i kasnije se proširili po cijeloj zemlji. Prosvjedi su predstavljali izraz frustracije protiv masovnog siromaštva, korupcije, zarobljene države i tranzicijske blokade koju su

uzrokovale političke elite. Prosvjedi su se proširili diljem zemlje i – za razliku od većine prethodnih oblika iznošenja zahtijeva – obuhvatali su različite društvene klase i etničke skupine. Prosvjed je rezultirao nizom ostavki kantonalnih izvršnih vlasti⁷⁵ ali nije imao značajan utjecaj na sociopolitički kontekst u zemlji. Od tada su se održavali prosvjedi manjeg opsega, uglavnom usmjereni na društvene i gospodarske nejednakosti, a nedavno i na neadekvatno upravljanje pandemijom COVID-19.

Nekoliko primjera nedavnih iskazivanja zahtijeva uključuju masovne prosvjede protiv odluke Katoličke crkve da 2020. godine održi misu u sarajevskoj katedrali za pripadnike snaga marionetske hrvatske države tokom Drugog svjetskog rata (ustaše i domobrane) ubijene u Bleiburgu, Austrija, 1945. godine.⁷⁶ Osim toga, u proteklim godinama se održavaju sporadični prosvjedi o pitanjima vezanim uz okoliš, uključujući prosvjede protiv izgradnje mini-hidrocentrala diljem zemlje.⁷⁷ Neki od tih prosvjeda uspješno su zaustavili izgradnju po okoliš potencijalno razornih brana.⁷⁸ Konačno, dva paralelna prosvjeda, “Pravda za Dženana” u Sarajevu i “Pravda za Davida”⁷⁹ u Banjoj Luci, zahtijevali su istragu nerazriješenih, nepovezanih ubojstava dvojice mladića – Bošnjaka i Srbina. Prosvjednici su se ujedinili u zahtijevu za istragom o smrti mladića, tvrdeći da su navodna ubojstva povezana sa visokim dužnosnicima u političkom establišmentu.⁸⁰

Tijekom 2020. godine, održani su prosvjedi protiv migranata u Velikoj Kladuši, gradu u Unsko-sanskom kantonu na granici sa Hrvatskom. Prosvjednici su se žalili na navodno nasilje i napade na privatnu svojinu koje su izazvali izbjeglice i migranti iz Južne Azije, Bliskog istoka i Afrike na balkanskoj ruti prema zapadnoj Europi.⁸¹ Slično tome, stanovnici Hercegovačko-neretvanskog kantona odbili su dopustiti premještanje migranata i izbjeglica zbjeglički kamp u njihovom susjedstvu.⁸² Tijekom zime 2020-2021. godine, u migrantskom kampu “Lipa” na sjeverozapadu BiH, migranti su organizirali štrajk glađu i prosvjed protiv lokalnih, nacionalnih i međunarodnih političkih struktura koje su rezultirale požarom u kampu i njegovim naknadnim uništenjem. Migranti su bili bez skloništa tjednima, ostavljeni da se smrzavaju u hladnim zimskim uvjetima. U siječnju 2021. godine migranti su štrajkali glađu četiri dana protiv njihovog nasilnog povratka u uništen kamp Lipa nakon neuspjelog pokušaja premještanja.⁸³

III. LIDERSTVO ZA PLURALIZAM

7. POLITIČKE STRANKE

PROSJEČNA OCJENA: 2

ETNORELIGIJSKO | OCJENA: 2

KLASNO | OCJENA: 3

TRANSNACIONALNE MIGRACIJE | OCJENA: 1

Isti konzervativni, etnonacionalistički politički subjekti (i njihovi bliski saveznici) koji su započeli rat vladaju zemljom gotovo nesmetano posljednjih 26 godina.

Od kraja rata u Bosni, političke stranke koje predstavljaju tri glavne etničke skupine dominiraju BiH političkom scenom. Isti konzervativni, etnonacionalistički politički subjekti (i njihovi bliski saveznici) koji su započeli rat vladaju zemljom gotovo nesmetano posljednjih 26 godina. Promjena ili svrgnuće postojećeg poretka izuzetno je izazovno – sam sustav ohrabruje etničke podjele i sprečava suradnju među običnim ljudima.⁸⁴ Stoga političke stranke nemaju poticaj stvarati međuetničke koalicije ili privlačiti glasače druge etničke pripadnosti budući da takvi savezi dolaze sa političkom cijenom.

Glavne političke stranke imaju etničke prefikse i smatraju se predstavnicima triju konstitutivnih naroda. Ideološki gledano, dominantne stranke su orjentirane prema centru, sa nekim političkim aspektima koji naginju na desno (poput etnokulturalne politike) ili na lijevo (socijalna skrb). Najveća politička stranka u BiH je Stranka demokratske akcije (SDA) – konzervativna nacionalistička stranka Bošnjaka. Rukovodstvo stranke se često vezuje uz proislamski diskurs i podržava režime u Turskoj i Iranu. U ožujku 2021. godine, predsjednik SDA Bakir Izetbegović pozvao je na solidarnost sa muslimanskim stanovništvom u Palestini i na sankcije protiv Izraela.⁸⁵ Druga najveća stranka u BiH je srpska nacionalistička stranka, Savez nezavisnih socijaldemokrata (SNSD). SNSD je dominantni politički igrač u Republici Srpskoj i zagovara neovisnost ovog entiteta, često zauzimajući nacionalistički i isključiv diskurs kojim osporava državni suverenitet.⁸⁶ To je postalo posebno vidljivo u jesen 2021. godine kada je predsjednik stranke Milorad Dodik (trenutno obnaša dužnost člana Predsjedništva Bosne i Hercegovine) prijetio proglašenjem neovisnosti Republike Srpske, uspostavom zasebne vojske i institucija. Treća najveća politička stranka u BiH, Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine (HDZ BiH), predstavlja etničke Hrvate. Slično kao SDA i SNSD, HDZ BiH je nacionalistička i konzervativna politička stranka. Iako je članstvo gotovo potpuno iz etnički hrvatskog stanovništva, stavovi ove stranke su dosta umjereniji nego je to bio slučaj tokom 1990-ih.⁸⁷

Političkim nebom dominiraju ove tri političke stranke, pri čemu svaka predstavlja jedan od konstitutivnih naroda. Budući da je većina biračkog tijela podjeljena po etničkom ključu, postoji samo nekoliko manjih političkih stranaka koje promoviraju različitost, inkluziju i pluralizam. Među njima su Socijaldemokratska partija Bosne i Hercegovine (SDP BiH), Demokratska fronta (DF) i Naša stranka (NS). Za razliku od SDA, SNSD-a i HDZ BiH, ove manje političke stranke promoviraju raznolikost i pluralizam. Također, nazivi ovih stranaka su ispisani jezicima i pismima u upotrebi u BiH. Program i Statut SDP BiH jasno ukazuju na orjentiranost stranke ka multietničkim principima.⁸⁸ DF je osnovan kao sekularna i građanska politička stranka, a NS promovira građanske vrijednosti i jednakost svih građana te je svojom retorikom više posvećena društvenim i gospodarskim temama nego ostale stranke. Programi ovih stranaka također naglašavaju njihovo zalaganje za rodnu ravnopravnost i borbu protiv diskriminacije na temelju rase, nacionalnosti, spola ili društvene klase. DF je dio vladajuće koalicije na državnoj razini (imaju 4 od 42 stolice

u Parlamentu). Na parlamentarnim izborima 2018. godine predsjednik DF-a Željko Komšić izabran je u Predsjedništvo kao predstavnik Hrvata. Na općim izborima 2014. godine, DF je imao bošnjačkog i hrvatskog kandidata za člana predsjedništva, ali ni jedan nije izabran. SDP i NS su oporbene stranke na državnoj razini. Nedavno, na izborima u studenom 2020. godine, potpredsjednik NS-a Srđan Mandić izabran je za načelnika sarajevske općine Centar. To ukazuje na potencijal pluralističkih aktera da dobiju na značaju u urbanim sredinama zbog nezadovoljstva BiH stanovništva društveno-političkim zastojećima uzrokovanim etničkim podjelama, zarobljenom državom na svim razinama vlasti i korupcijom koja se razmahala u poslijeratnom razdoblju.⁸⁹

Što se tiče transnacionalnih migracija, niti jedna stranka nije iznijela formalni stav u vezi sa migracijskom krizom.” Umjesto toga, većina ih pokušava manipulirati situacijom i njenim diskursom u političke svrhe. Milorad Dodik, trenutni član predsjedništva, više puta je izrazio svoje protivljenje postavljanju centara za prihvat migranata na teritorij RS-a. U političkom diskursu, srpski i hrvatski političari migracijsku krizu često opisuju kao muslimansku invaziju.⁹⁰

8. INFORMATIVNI MEDIJI

PROSJEČNA OCJENA: 4

A. Predstavljnje | Ocjena: 4

ETNORELIGIJSKO | OCJENA: 5

KLASNO | OCJENA: 4

TRANSNACIONALNIH MIGRACIJA | OCJENA: 3

Međutim, ova situacija je više primjer uskogrudih pogleda nego znak pluralizma.

Medijski krajolik u BiH je raznovrstan, sa mnoštvom različitih etničkih, političkih i gospodarskih interesa. Međutim, ova situacija je više primjer uskogrudih pogleda nego znak pluralizma. Online mediji, televizija, radio i tiskani mediji su u državnom ili privatnom vlasništvu. U poratnom periodu razvoj medijskih kuća je snažno podržan od strane međunarodnih sudionika, što je doprinijelo profesionaliziranju i diverzificiranju medijske scene. Ipak, razvoj pluralističkog i raznolikog medijskog krajolika ograničen je poslovnim interesima domaćih etno-političkih elita što se odražava na pristrasnost medija.⁹¹ To je posebno vidljivo tijekom izbornih kampanja,⁹² budući da mediji dobijaju finansijsku potporu od političkih ili poslovnih elita u zamjenu za pomoć u postizanju gospodarskih ili političkih ciljeva.⁹³ Vlasnici medijskih kuća često su bliski političkim i gospodarskim elitama i služe kao glasnogovornici za njihove interese. To je posebice izraženo na entitetskim i kantonalnim razinama. Važno je napomenuti da se javni operater u RS, Radio-Televizija Republike Srpske (RTRS) smatra glasnikom koje predstavlja interese vladajućeg SNSD-a. Ove tendencije otkrivaju intiman odnos između etnopolitičkih elita i klase u zemlji, gdje oni ekonomski privilegirani, poput magnata Fahrudina Radončića⁹⁴ u FBiH i Mile Radišića⁹⁵ u RS, uživaju maksimalnu političku zaštitu za njihove upitne poslovne manevre. Stoga, etnopolitičke elite i korumpirani gospodarski akteri u BiH otvoreno surađuju i često su to iste osobe koje uglavnom kontroliraju medijsko izvještavanje.

Ustav BiH i zakonodavni okviri entiteta jamče slobodu izražavanja. Sloboda izražavanja je zaštićena zakonima o javnim medijskim servisima (Zakon o javnom radio-televizijskom sustavu BiH, Zakon o javnom servisu radio-televizije FBiH i Zakon o radio-televiziji RS), zakonima o zaštiti od klevete (Zakon o zaštiti od klevete FBiH, Zakon o zaštiti od klevete RS, Zakon o zaštiti od klevete Brčko distrikta), kao i nizom entitetskih i kantonalnih podzakonskih akata koji štite slobodu pristupa informacijama. Unatoč postojanju takvih pravnih jamstava za slobodu izražavanja, ovo pravo je u praksi ograničeno. Nekoliko međunarodnih promatrača je primjetilo političke pritiske, uznemiravanje i napade na novinare. Nedavni primjer ove prakse je uznemiravanje i uhićenje "pro-migrantskih" novinara poput Nidžare Ahmetašević u BiH.⁹⁶

Medijski sadržaji pokrivaju glavne društveno-političke teme. Međutim, ne obuhvaćaju raznoliko ststavova i jezika koji postoje u zemlji. Što se tiče dostupnosti medijskih izvora na jezicima pojedinih nacionalnih skupina, oni uglavnom uglavnom postoje zbog manjih lingvističkih razlika u jezicima konstitutivnih naroda. U medijskom sadržaju na bosanskom, hrvatskom i srpskom jeziku razlike su primjetne u upotrebi ćirilice i latinice pisma.⁹⁷ Izvješće UNESCO-a iz 2019. godine bilježi da je upotreba jezika na javnim servisima povezana sa kadrovskim podjelama po etničkim linijama.⁹⁸ Drugim riječima, novinari biraju jezik kojim će govoriti. Postoji samo nekoliko medijskih kuća koji imaju sadržaj na jezicima nekih od 17 nacionalnih manjina priznatih u BiH. Strani mediji, poput Turske Radio-Televizije, Radija Slobodna Evropa ili Al Jazeera Balkans pružaju izvještavanje na različitim jezicima ali uglavnom pokrivaju međunarodne i regionalne događaje (iznimka je Al Jazeera koja također izvještava na državnoj razini). Zbog duboko ukorjenjenih etno-političkih razdora u društvu, promatrači su primjetili da bi za objektivno praćenje sociopolitičkih dešavanja bilo neophodno "pratiti četiri ili pet medijskih izvora kako bi se dobila donekle uravnotežena slika o onome šta se događa u zemlji."⁹⁹

Iako postojeći propisi o medijima i Zakon o rodnoj ravnopravnosti nude adekvatnu zaštitu od diskriminacije, mediji i dalje promoviraju stereotipe. Mediji u BiH, na primjer, često senzacionalistički izvještavaju i eksploatiraju nasilje nad ženama prilikom kreiranja medijskog sadržaja.¹⁰⁰ Global Media Monitor u izvješću iz 2015. godine navodi da vijesti o ženama čine 14-18 posto ukupnog medijskog prostora, nasuprot vijestima o muškarcima koje zauzimaju od 82 do 86 posto.¹⁰¹ Isti izvještaj ukazuje na to da je ova diskrepancija u dodjeljenom vremenu u eteru naročito prisutna kod izvještavanja o politici, gdje se muškarci redovito citiraju kao vjerodostojni izvori. Teme vezane za gospodarstvo imaju najnižu zastupljenost žena kao subjekata. Žene također nisu dovoljno zastupljene u medijima kao ekspertice, komentatorice i glasnogovornice.¹⁰²

Ne postoji sadržaj na romskom jeziku, a svijest o romskoj kulturi vrlo je ograničena kod ostatka populacije.¹⁰³ Slično je sa izvještavanjem o problemima sa kojima se susreću osobe sa invaliditetima, kao i pripadnici_cce LGBTQ+ populacije, koji su u medijima jedva prisutni.

Transnacionalne migracije su medijski pokrivene u BiH na ograničen i jednostran način. Izvještaji se uglavnom usredotočuju na broj migranata koji borave na teritoriju BiH. Glasovi migranata i izbjeglica su uglavnom odsutni iz tih izvještaja; uglavnom ih se tretira kao "nijeme izaslanike."¹⁰⁴ Pored toga, medijski izvještaji ne prave razliku između migranata, azilanata i izbjeglica. Većina medija kreira negativnu sliku ovih skupina izvještavanjem o navodnim krivičnim djelima koje su počinili.¹⁰⁵

Javni i privatni emiteri u BiH uglavnom predstavljaju stavove političkih elita i tajkuna, te su često kritizirani zbog nedostatka kontakta sa sopstvenom publikom.

B. Istaknutost promotera pluralizma | Ocjena: 3

ETNORELIGIJSKA | OCJENA: 3

KLASNA | OCJENA: 3

TRANSNACIONALNE MIGRACIJE | OCJENA: 3

Iako u BiH ne postoje niti jedne javne tiskane dnevne novine, postoje tri javne radio stanice i 19 javnih TV postaja (nacionalni, entiteski, kantonalni i lokalni emiteri).¹⁰⁶ Informacije koje dostavljaju javnosti su besplatne i široko dostupne, ali kućanstva su obvezna plaćati radio-televizijsku (RTV) pristojbu u visini od oko 45 eura godišnje. Javni emiteri su nedovoljno financirani i suočeni su sa izazovima održivosti i digitalizacije. Etički kodeks javnih emitera obvezuje ih na poštivanje temeljnih demokratskih vrijednosti, promicanje ljudskog dostojanstva, socijalne pravde i ljudskih prava, kao i uravnoteženo i raznoliko izvještavanje. Javni i privatni emiteri u BiH uglavnom predstavljaju stavove političkih elita i tajkuna, te su često kritizirani zbog nedostatka kontakta sa sopstvenom publikom.¹⁰⁷

Regulatorni okvir za medije u BiH je zakonski neovisan. Zakon o javnom radio-televizijskom sustavu Bosne i Hercegovine regulira javni medijski sustav i ima primat nad entitetskom regulacijom ove domene. Iako je formalno neovisan i posvećen pluralizmu te objektivnom izvještavanju, javni medijski sustav često je pristran i sklon partikularističkim etničkim, političkim ili komercijalnim interesima. Javi televizijski emiteri, uključujući one na razini entiteta, povezani su s vladajućim nacionalističkim elitama. Posljedično, iako postoji horizontalna raznolikost u medijima, oni predstavljaju nacionalne interese dominantnih etničkih zajednica, što otežava stvarni medijski pluralizam.

To je posebno izraženo u slučaju Radio-televizije Republike Srpske, javnog emitera RS, kojeg izravno financira vlada RS-a od 2013. godine (umjesto financiranja putem RTV pristojbe). RTRS je produžena ruka vladajućeg SNSD-a, što je vidljivo u upravljačkoj strukturi emitera (Milan Trbojević, ravnatelj RTRS-a, prethodno je bio na čelu ureda za odnose sa javnošću predsjednika RS). Tijekom 2018. i 2019. godine, Regulatorna agencija za komunikacije kaznila je RTRS najmanje šest puta. Osim pristrasnosti, strani promatrači su primjetili slučajevne govora mržnje prema drugim etničkim zajednicama u zemlji (uglavnom u vezi sa ratnim zločinima tijekom 1990-ih) kao i širenje dezinformacija i lažnih vijesti.¹⁰⁸ Slična situacija je i sa RTV Herceg-Bosne, javnim emiterom blisko povezanim sa rukovodstvom HDZ BiH, koji redovito izvještava pozitivno o toj stranci. Financiranje ovog TV emitera iz federalne proračunske rezerve izaziva zabrinutost.¹⁰⁹

Za razliku od medija u cjelini, postotak žena na vodećim pozicijama u javnim medijskim emiterima je visok. Žene su ravnateljice u 63 posto radijskih i 78 posto televizijskih postaja.¹¹⁰ Međutim, to nije rezultiralo većm stupnjem izvještavanja o ženama, jer muškarci i dalje predstavljaju glavne izvore informiranja, posebno u vezi s politikom i gospodarstvom.

Kombinacija pomenutih faktora rezultirala je niskim povjerenjem građana u medije i medijske slobode. Podaci iz ankete provedene 2016. godine pokazali su da se 78 posto građana ne slaže sa tvrdnjom da postoji sloboda izražavanja i sloboda medija.¹¹¹ Više od polovice ispitanika identificiralo je političku ovisnost i utjecaj kao glavnu prepreku slobodnim i nepristrasnim medijima.

9. CIVILNO DRUŠTVO

PROSJEČNA OCJENA: 5

ETNORELIGIJSKI | OCJENA: 5

KLASNI | OCJENA: 5

TRANSNACIONALNE MIGRACIJE | OCJENA: 4

Drugo, budući da se civilno društvo razvilo u poslijeratnoj i podjeljenoj zemlji ono je institucionalno i finansijski slabo, fragmentirano i uglavnom ovisno o političkoj i finansijskoj podršci stranih donatora.

U Bosni i Hercegovini postoji preko 23 hiljade registriranih organizacija civilnog društva (OCD), a njihovo djelovanje regulirano je sa četiri zakona o udruženjima i zakladama (na državnoj, entitetskoj i razini Brčko distrikta). Općenito, postoji veliki sektor civilnog društva u zemlji – službeni podaci iz entitetskih statističkih ureda navode da u ovom sektoru ima između 3 i 4 hiljade zaposlenih – i on nosi četiri ključne karakteristike. Prvo, sportski klubovi i interesne skupine dominiraju nad akterima koji se zalažu za progres na društveno-političkom polju. Drugo, budući da se civilno društvo razvilo u poslijeratnoj i podjeljenoj zemlji ono je institucionalno i finansijski slabo, fragmentirano i uglavnom ovisno o političkoj i finansijskoj podršci stranih donatora. Najnovije izvješće o napretku Europske komisije bilježi da brojne općine nemaju usvojene zakonske okvire za transparentno financiranje OCD-ova, što ih čini podložnim političkom utjecaju.¹¹² Kao rezultat toga državne institucije i privatni sektor ne smatraju OCD-ove relevantnim političkim akterima koji mogu značajno doprinijeti razvoju zemlje i aktivno podržati njezin demokratski razvoj. Uključivanje OCD-ova u proces javnih konzultacija pri donošenju nove regulative je sporadično, i BiH vlasti uglavnom zanemaruju Povelju o saradnji sa OCD-ovima iz 2017. godine. Treća karakteristika su OCD-ovi osnovani sa ciljem podržavanja političkih stranaka ili vjerskih organizacija koje su pristrasne i rijetko predane vrijednostima poput različitosti. Konačno, organizacije civilnog društva u BiH nisu dobro umrežene te imaju ograničenu razinu kooperacije.¹¹³

Nedavna studija je pokazala da trećina stanovništva BiH ima članstvo u nekoj OCD a da je 25 posto članstva aktivno.¹¹⁴ S obzirom na opće nepovjerenje građana u tranzicijskim društvima, ovo je visoka razina članstva. Građani se uglavnom uključuju u organizacije mladih, zatim vjerske i sportske organizacije koje imaju humanitarnu svrhu. Postoje mnoge organizacije povezane sa vjerskim zajednicama, uglavnom organizirane kao humanitarne (na primjer Merhamet, Caritas, Le Benevolencija), koje pomažu gospodarski ugrožena lica.

Samo 5 posto stanovništva sudjeluje u OCD-ovima koji aktivno promiču demokratizaciju i igraju ulogu u političkim procesima u zemlji. Posljednično, ogromna većina građana Bosne i Hercegovine (preko 70 posto) vidi politički utjecaj OCD-ova kao ograničen, te percipiraju organizacije civilnog društva predstavnicima interesa donatora. U usporedbi s drugim zemljama zapadnog Balkana, percepcija nevažnosti civilnog društva u BiH je mnogo veća.

OCD-ovi koje rade na socijalnim pitanjima uključuju organizacije sa fokusom na izgradnju mira nakon sukoba (na primjer Mreža za izgradnju mira kao krovna organizacija), udruge LGBTQ+ zajednice, ali i inicijative usmjerene na pomirenje i pitanja tranzicijske pravde. Ove organizacije se uglavnom obraćaju mladim generacijama ali se suočavaju sa kritikama zbog nedostatka kontinuiteta u aktivnostima (jer nastavak projekata ovisi o podršci donatora). Kada pričamo o rodnim temama, Ženska mreža je najveća krovna

udruga koja okuplja glavne nevladine organizacije (NVO) koji rade na pravima žena u BiH. Prava žena su dijelom aktivnosti i drugih organizacija, uključujući rad udruge Prava za sve. Organizacije koje podržavaju prava LGBTQ+ populacije stekle su veću vidljivost nakon prve sarajevske Povorke ponosa iz 2019. godine. Organizatori Povorke ističu široko društveno uključivanje različitih etničkih skupina, lica sa invaliditetom kao i socijalno ugroženih skupina. Iako su njihove aktivnosti ograničene činjenicom da je bosansko društvo zarobljeno etnopolitičkim i vjerskim podjelama te nedostatkom resursa, ove organizacije promoviraju narativ mira, ljudskih prava i demokratskog društva. Njihov uticaj ostaje skroman zbog gore pomenutih ograničenja.

Glavne organizacije koje se bave transnacionalnom "migracijskom krizom" u zemlji uključuju Međunarodnu organizaciju za migracije (IOM) i lokalni Crveni križ, kao i neke manje lokalne udruge i volonterske inicijative. Međunarodne organizacije poput UN-ovog Visokog povjerenika za izbjeglice¹¹⁵ i IOM¹¹⁶ zajedno vode odgovor na migracije u znak potpore BiH vlastima a posebno Ministarstvu sigurnosti. Prema IOM-u, ova potpora obuhvaća "pružanje humanitarne pomoći i jačanje općeg sustava upravljanja migracijama i azilom u zemlji."¹¹⁷ Ove organizacije surađuju na razvijanju okvira koji bi pomogao azilantima da navigiraju kompleksnim administrativnim sustavom BiH, poboljšaju pristup obrazovanju, stručnom osposobljavanju, časovima jezika i socijalnim uslugama. Ipak, lokalne vlasti i stanovništvo su skeptični i kritični prema ovim organizacijama i njihovom navodno elitističkom pristupu i odgovoru s vrha na izazove na terenu.

10. PRIVATNI SEKTOR

PROSJEČNA OCJENA: 3

ETNORELIGIJSKE | OCJENA: 3

KLASNE | OCJENA: 3

TRANSNACIONALNE MIGRACIJE | OCJENA: 1

Kao rezultat sukoba tokom raspada Jugoslavije privatni sektor u BiH ima dva značajna obilježja: postkonfliktni gospodarski oporavak i prelazak sa državnog na tržišno gospodarstvo. Privatni sektor je uspostavljen kroz masovnu vaučersku privatizaciju početkom 2000-ih godina. Privatizacija je započeta 1990. godine ali je zaustavljena zbog rata. Samo 8 posto držane svojine je privatizirano tijekom tog perioda.

Prijelaz na tržišno gospodarstvo omogućilo je poslijeratnim etnonacionalnim elitama, vladarima države i monopolistima u privatizacijskom procesu ostvarivanje masovnih osobnih interesa na teret sve siromašnijeg, ugroženog i iznurenog stanovništva.¹¹⁸ Upravo privatizacija državne (ranije društvene) svojine ističe se kao najkritičniji trenutak bosanske "tranzicije" prema miru i demokraciji. U Bosni i Hercegovini se prešućuje dio povijesti, i to o masovnoj, (ne)legalno organiziranoj otimačini kolektivne svojine od strane lokalnih etno-nacionalnih elita. Ova alternativna povijest se maskira i prikriva diskursom o ratu i etnonacionalizmu. Preciznije, velika diplomatska i istraživačka pozornost na obnovu i etničko pomirenje tijekom poslijeratnog razdoblja zamagljuje "mirom" uvjetovano nasilje koje istodobno oblikuje bosansku svakodnevicu i politički krajolik. U međuvremenu,

Ovi procesi ističu klasu kao jednu od najizraženijih ali često zanemarenih podjela u suvremenoj Bosni i Hercegovini.

etnonacionalne elite njeguju i koriste politiku etničke mržnje, podjela i nepovjerenja dok preko svojih "ugrađenih mreža" kontroliraju pristup zapošljavanju, donacijama, natječajima, alternativnim poslovima i plaćama. Posljedice ovog sustavnog nasilja bolno su prisutne u svakodnevnom životu "običnih ljudi" koji putem poreza plaćaju cijenu ovih procesa, uključujući i "neracionalne troškove poslovnih operacija, njihove subvencije i plaće zaposlenika u ogromnom javnom sektoru zaraženim nepotizmom."¹¹⁹ Ovi procesi ističu klasu kao jednu od najizraženijih ali često zanemarenih podjela u suvremenoj Bosni i Hercegovini.

Važno je napomenuti da je poslijeratna privatizacija provedena na razini entiteta, što povezuje promet dionicama s etničkim zajednicama dominantnim u njihovim odgovarajućim entitetima. Većina vaučera u privatizacijskom procesu dodjeljena je ratnim veteranima i ratnim udovicama "sa njihove strane sukoba"¹²⁰ Posljedično, privatni sektor u BiH pokazuje sve karakteristike i raskole jednog etnički i teritorijalno podjeljenog društva. Ovo je posebno vidljivo u rukovodilačkim strukturama vodećih tvrtki gdje je različitost potisnuta etnoreligijskim podjelama i političkom pristrasnošću.

Slično kao i rukovodstvo, radna snaga u BiH otkriva značajne nejednakosti. Niski obrazovni standardi stvaraju prepreke zaposlenju jer ne odgovaraju tržišnoj potražnji za određenim profesijama. Obrazovne nejednakosti, dodatno pojačane niskom stopom obrazovanja nakon osnovne škole (89 posto srednjoškolsko obrazovanje, 34 posto visoko obrazovanje), također odražavaju opće socioekonomske nejednakosti u zemlji: djeca iz siromšnijih obitelji rijeđe pohađaju sveučilišta; umjesto toga, rano se pridružuju radnoj snazi što otežava socijalna mobilnost. Podaci Svjetske banke ukazuju da je u periodu od 1990. do 2020. godine postotak radnih žena bio između 38 i 40,5 posto, dosegnuvši vrhunac 2020. godine.¹²¹ Osim toga, struktura zaposlenih žena prati ustaljene rodne obrazce – preko 70 posto zaposlenih žena radi u maloprodaji ili trgovini a nešto preko 20 posto u industriji.¹²² Kada se usporede podaci o obrazovnoj nejednakosti s rodnom statistikom vidimo značajan nedostatak sudjelovanja žena u privatnom sektoru. Preko 85 posto žena sa osnovnim obrazovanjem je ekonomski neaktivno, a po svim obrazovnim razinama vidimo da je stupanj zaposlenih žena za trećinu niža nego kod muškaraca. To je djelimice posljedica loše socijalne infrastrukture, gdje nedostatak adekvatne skrbi o djeci i starijima sprječava žene da se uključe u radnu snagu. Ove uloge češće na sebe preuzimaju žene u ruralnim područjima, što odražava intersekcionalnost urbano-ruralne podjele sa rodnom u smislu nejednakosti prihoda.¹²³ Povrh toga, u BiH postoji najveći rodni jaz u plaćama u Europi, pri čemu žene zarađuju samo 54 posto od onoga što zarađuju muškarci.¹²⁴

Dodatni izazov za različitost u privatnom sektoru je odljev mozgova iz BiH. Migracija visoko obrazovane mladeži ima negativan utjecaj na ukupne kvalificirane ljudske resurse dostupne za leaderske pozicije. Posljedično, javlja se značajan jaz između nekvalificirane mlade radne snage i visoko kvalificirane radne snage koja ne pripada pomenutoj skupini.¹²⁵

Podaci o zapošljavanju pripadnika manjinskih skupina uglavnom ne postoje nakon zvaničnog popisa iz 2013. godine, jer su pripadnici svih manjina klasificirani kao "ostali." Jedina manjinska populacija o kojoj postoje određeni podaci o zaposlenju su Romi, čiji se ukupan broj procjenjuje na oko 80.000. Svjetska banka i UN-ov Razvojni program (UNDP) su objavili izvješće o životnom standardu ove populacije temeljene na Regionalnim anketama o romskoj populaciji provedenim od strane UNDP-a, Svjetske banke i Europske komisije.¹²⁶ Prema tim studijama, stopa zaposlenosti romske populacije u BiH je među

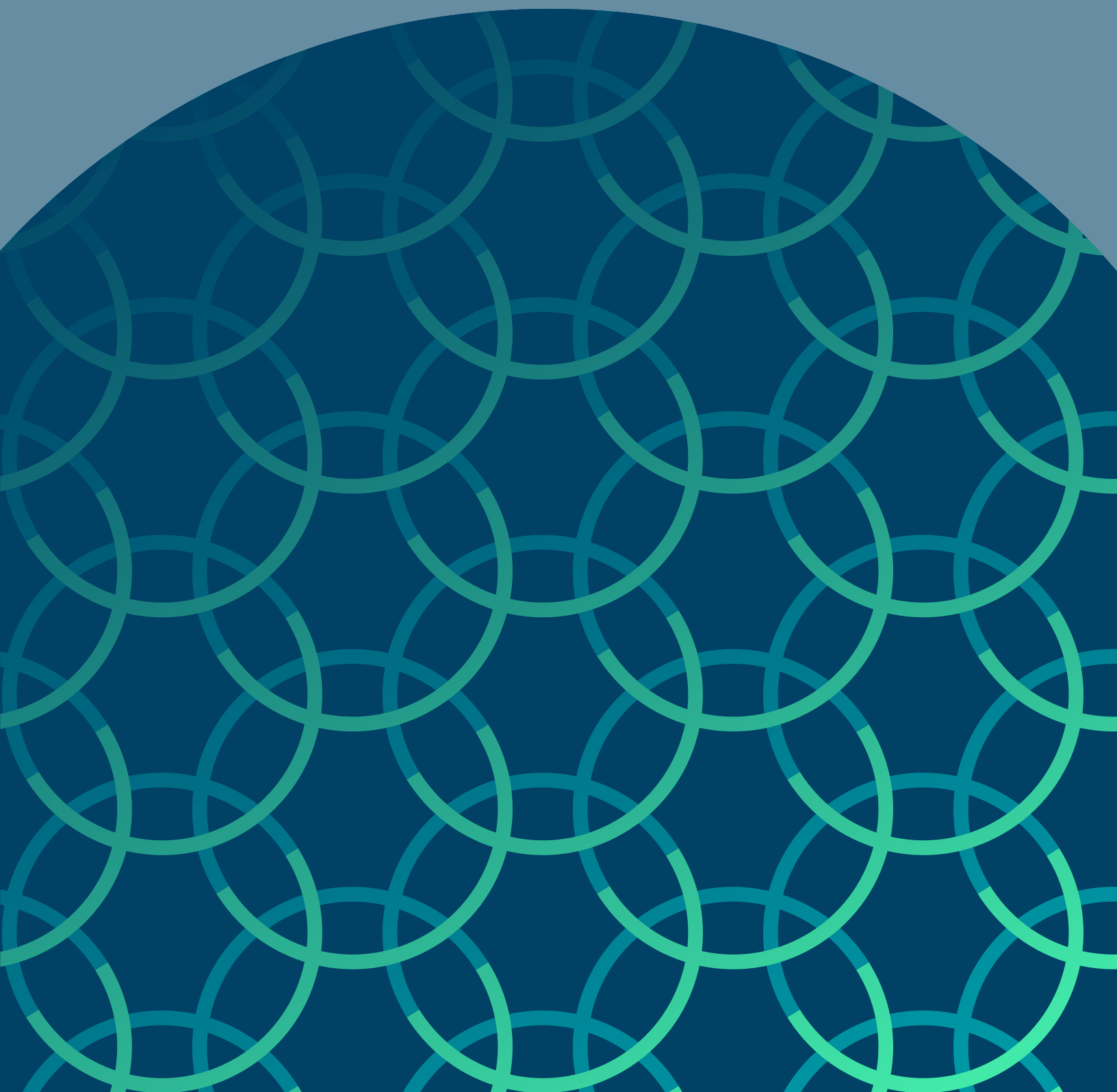
Prema tim studijama, stopa zaposlenosti romske populacije u BiH je među najnižim u zemljama zapadnog Balkana tokom 2011. godine, te se još više pogoršala tijekom 2017. godine.

najnižim u zemljama zapadnog Balkana tokom 2011. godine, te se još više pogoršala tijekom 2017. godine. Većina Roma u BiH i dalje radi neformalne, povremene poslove u privatnom sektoru. Iako je i kod muškaraca i kod žena nizak stupanj zaposlenosti, statistika za Romkinje posebno zabrinjava pošto je samo 4 posto radno sposobnih žena bilo zaposleno tijekom 2017. godine (za razliku od 19 posto muškaraca romske populacije). Također tijekom 2017. godine udio aktivne participacije Romkinja u radnoj snazi iznosi 13 posto u poređenju sa 39 posto učešća kod muškaraca. Nezaposlenost naročito pogađa žene iz romske populacije. Stopa nezaposlenosti među ženama je bila 72 posto 2017. godine u usporedbi sa 51 posto nezaposlenih muškaraca.

Udio romske mladeži (od 18 do 24 godine) koji nisu dijelom radne snage, obrazovanja ili stručne obuke također je visok. Njihovo sudjelovanje u javnom obrazovanju ili stručnom osposobljavanju je niže nego kod ostatka populacije: 87 posto romske mladeži je nezaposleno/nije u školi ili na obuci dok je taj broj 60% kod mladih koji nisu romskog podrijetla. Ovi brojevi su visoki za obje grupe i statistika se pogoršala između 2011. do 2017. godine, u periodu kada su ankete provedene.¹²⁷ Situacija je naročito zabrinjavajuća po pitanju mladih Romkinja: 92 posto mladih žena romskog podrijetla nije bilo zaposleno niti su bile dijelom obrazovnih programa u usporedbi s 81 posto mladih romskih muškaraca.¹²⁸

Postoje samo anegdotski dokazi o tome da migranti/izbjeglice vode sopstvene obrte. Mediji su izvijestili o jednom takvom primjeru azilanta koji živi na selu te je prepoznao priliku da plodno zemljište pretvori u uspješan poljoprivredni posao.¹²⁹ Drugi primjer uključuje tražitelja azila iz Pakistana koji je 2019. godine otvorio restoran u Bihaću. Konačno, Chemseddine Berafta, migrant iz Alžira lokalno poznat kao Šemso, koji je 2018. godine radio kao frizer te potpisao ugovor za lokalni nogometni klub NK Krajišnik iz Velike Kladuše. Berafta je uspio napustiti BiH i otići u Francusku 2020. godine.¹³⁰

IV. NEJEDNAKOST NA OSNOVU SKUPNE PRIPADNOSTI

11. POLITIČKA NEJEDNAKOST

PROSJEČNA OCJENA: 3

ETNORELIGIJSKA | OCJENA: 3

KLASNA | OCJENA: 4

TRANSNACIONALNE MIGRACIJE | OCJENA: NIJE PRIMJENJIVO

Iako je pravo glasa na izborima temeljeno na univerzalnim pravima i općenito se poštuje, pravo kandidature u BiH duboko je nejednako i isključivo.

Ustavni okvir BiH predviđa sudjelovanje konstitutivnih naroda u institucionalnom i političkom sustavu zemlje. Istovremeno, Ustav ograničava uživanje punih glasačkih prava pripadnicima drugih zajednica. Iako je pravo glasa na izborima temeljeno na univerzalnim pravima i općenito se poštuje, pravo kandidature u BiH duboko je nejednako i isključivo. Daytonski mirovni sporazum je predvidio zakonodavnu arhitekturu sa dvodomnim parlamentom koji se sastoji od Zastupničkog doma i Doma naroda. U donji dom se biraju 42 zastupnika sustavom proporcionalne zastupljenosti, dok 15 članova Doma naroda imenuju entitetski parlamenti (pet srpskih delegata iz Republike Srpske, pet bošnjačkih i pet hrvatskih delegata iz Federacije BiH). Isto tako, Članak 5. Ustava BiH nalaže da se Predsjedništvo zemlje sastoji od tri člana: jedan Bošnjak i jedan Hrvat birani glasovima iz Federacije BiH i jedan Srbin biran glasovima iz Republike Srpske. Ovakva situacija predstavlja značajne prepreke za predstavnike 17 nacionalnih manjina koji sudjeluju u radu Doma naroda i Predsjedništva, ali i za pripadnike konstitutivnih naroda koji žive u drugom entitetu (npr. Bošnjaci i Hrvati u Republici Srpskoj, Srbi u Federaciji).

Dugo se raspravlja o ovim manjkavostima političkog ustroja BiH, uglavnom u kontekstu presude Sejdić-Finci protiv Bosne i Hercegovine pred Europskim sudom za ljudska prava (ECtHR). Dervo Sejdić i Jakub Finci, predstavnici romske i židovske zajednice, podnijeli su tužbe pred ECHR-om tvrdeći da Ustav BiH krši Europsku konvenciju o ljudskim pravima (ECHR) koja je, paradoksalno, sastavni dio samog Ustava. Konkretno, osporene odredbe tiču se institucionalne arhitekture postkonfliktne BiH, koja sprječava pripadnike nekonstitutivnih naroda (ili konstitutivnim narodima sa boravištem u drugom entitetu) da ostvare svoje pravo da budu birani. Presuda ECtHR-a potvrdila je da sporne odredbe mnogostruko krše ljudska prava: krše opću zabranu diskriminacije (Članak 14. ECHR) u vezi sa pravom na slobodne izbore (Članak 3. Protokola ECHR). Dalje, nepodobnost Sejdića i Fincija da se kandidiraju za predsjedništvo ocijenjena je kao kršenje Članka 1. Protokola Europske konvencije o ljudskim pravima.¹³¹ Od donošenja presude 2009. godine, etnopolitičke elite u BiH nisu bile u stanju ili nisu bile spremne respetljati ovaj bosanski Gordijev čvor.¹³² Stoga nejednaka politička zastupljenost uporno opstaje u kontekstu BiH.

Nakon slučaja Sejdić-Finci, slične tužbe su podnesene protiv zemlje od strane drugih građana. Na primjer, Azra Zornić je uspješno tužila BiH pred ECtHR-om zbog zabrane da se kandidira za Dom naroda Parlamentarne skupštine BiH i za predsjedništvo BiH nakon što se odbila izjasniti kao članica konstitutivnih naroda.¹³³ Slično tome, kirurg iz Srebrenice Ilijaz Pilav tužio je BiH jer mu nije bilo dopušteno kandidirati se za predsjedništvo kao Bošnjaku koji živi u Republici Srpskoj. Suđenje je trajalo nekoliko godina a završilo je presudom u korist Pilava u junu 2016. godine.¹³⁴ Samir Šlaku, državljanin BiH i član albanske manjine, tužio je BiH jer mu nije omogućeno kandidirati se ni za Dom naroda niti za predsjedništvo kao pripadniku nacionalne manjine. U svibnju 2016. godine

Europski sud za ljudska prava je presudio u korist Šlakua.¹³⁵ Niti jedna od pomenutih presuda nije provedena.

Što se tiče rodne zastupljenosti, žene, koje čine 51 posto stanovništva BiH značajno su manje zastupljene od muškaraca u bosanskoj politici. Zakon o rodnoj ravnopravnosti propisuje minimalno 40% kandidatkinja na izbornim listama. Međutim, izborni sustav omogućuje marginaliziranje žena, što rezultira sudjelovanjem žena u vlasti sa samo 20 posto.¹³⁶ Na primjer, u Domu naroda nakon izbora 2018. godine, od 15 delegata samo tri su bile žene (dvije Hrvatice i jedna Srпкиnja). Parlamentarni statistički podaci također ukazuju da je postotak žena u zastupničkom domu Parlamenta BiH varirao od 1,75 posto (u sazivu 1996.-1998.) do 19,3 posto (u sazivu 2010.-2014.).¹³⁷

Transnacionalni migranti nisu politički zastupljeni niti postoje zakoni kojim je to regulirano. Njihovi interesi nisu zaštićeni niti jednom političkom frakcijom.

12. GOSPODARSKA NEJEDNAKOST

PROSJEČNA OCJENA: 3

ETNORELIGIJSKA | OCJENA: 3

KLASNA | OCJENA: 3

TRANSNACIONALNE MIGRACIJE | OCJENA: 2

Gospodarske nejednakosti preklapaju se s spolom te razinom obrazovanja, a zajedno odražavaju postojanje trajnih urbano-ruralnih podjela, pri čemu se ruralno stanovništvo suočava sa težim gospodarskim uvjetima.

Gospodarska nejednakost u BiH je među najvišim u Europi što ima značajan utjecaj na demokraciju i društveni prosperitet. Prema podacima Svjetske banke¹³⁸ razina nejednakosti u BiH je veća nego bilo gdje drugdje u regionu, sa izuzetkom Sjeverne Makedonije. Studija Svjetske banke iz 2003. godine pokazala je da 19,5 posto stanovništva BiH živi ispod razine siromaštva.¹³⁹ Prosječne stope siromaštva značajno su varirale prema lokaciji: urbani općinski centri su imali najnižu stopu siromaštva (13,8 posto), dok su u mješovitim (urbanim i ruralnim) općinama stope najviše (23,6 posto). Ruralne općine su negdje između sa 19,9 posto. Prema istoj studiji, jaz između srednje klase i siromašnih bio je primjetno veći u RS-u nego u FBiH.¹⁴⁰ Interno raseljene osobe i izbjeglice su imale značajno veći stupanj siromaštva nego druge skupine. Suprotno uvriježenom mišljenju, studija pokazuje manju vjerojatnoću da su starija i lica u mirovini siromašniji od prosječnih osoba u zemlji.

Stranačke podjele, etnička pripadnost i korupcija pri zapošljavanju i distribuciji resursa doživljeni su kao visoki. Gospodarske nejednakosti preklapaju se s spolom te razinom obrazovanja, a zajedno odražavaju postojanje trajnih urbano-ruralnih podjela, pri čemu se ruralno stanovništvo suočava sa težim gospodarskim uvjetima. Osim toga, naslijeđe socijalističke industrijalizacije u kombinaciji sa novim neoliberalnim, tržišno orijentiranim gospodarstvom stvorilo je brojne neuravnoteženosti na tržištu rada. Ove neravnoteže su istovremeno rezultat gospodarske neaktivnosti ali i doprinose istoj, povrh nesigurnosti u radu i sive ekonomije. Gospodarska neaktivnost prepliće se sa razinom obrazovanja, pri čemu osobe s osnovnim i srednjim obrazovanjem češće budu neaktivne nego lica sa sveučilišnom diplomom.¹⁴¹ Osobe koje žive u kućanstvima gdje glava kuće ima

Diskriminacijske prakse na tržištu rada temeljene na etnicitetu, vjeri, spolu, dobi i obrazovanju su česta pojava.

samo osnovno obrazovanje tri puta su više izložene siromaštvu nego osobe koje žive u kućanstvima gdje je glava kuće sveučilišno obrazovana. Žene sa osnovnim i srednjim obrazovanjem često ostaju ekonomski neaktivne te obavljaju značajne, ali neplaćene, starateljske i kućanske poslove.

Stopa nezaposlenosti u BiH je tokom 2020. godine iznosila 33,7 posto, što je jedna od najviših stopa u Europi.¹⁴² Broj zaposlenih osoba u BiH tijekom 2020. godine je bio 813.942, a 43 posto od toga su žene.¹⁴³ Rodni jaz u plaćama muškaraca i žena je najveći u Europi, pri čemu žene u prosjeku zarađuju 46 posto manje od muškaraca.¹⁴⁴ Slično kao i na drugim mjestima u svijetu, rodni jaz u plaćama u BiH je rezultat potplaćenosti žena za iste pozicije, segregacije na tržištu rada, nedostatka žena na visokim i nadzornim pozicijama, te teret neplaćenog skrbničkog rada.

U vezi s tim, istraživanje pod nazivom Balkan Barometar iz 2020. godine otkriva da Bosanci i Hercegovci više preferiraju muške nadzornike (21 posto) nego ženske (15 posto), dok je 64 posto ispitanih bilo neodlučno. Gotovo četvrtina ispitanika negira postojanje platnog jaza između žena i muškaraca (26 posto). Među onim koji priznaju rodnu neravnopravnost u plaćama, dominantne probleme predstavljaju obezbijedivanje jednake plaće (46 posto), bolji uslovi za materinstvo (40 posto) i provođenje rodnih kvota pri zapošljavanju (39 posto).¹⁴⁵

Diskriminacijske prakse na tržištu rada temeljene na etnicitetu, vjeri, spolu, dobi i obrazovanju su česta pojava.¹⁴⁶ Ograničeni podaci o romskoj populaciji potvrđuju njihovu isključenost iz formalnog gospodarstva. Također postoji nizak postotak zaposlenih osoba sa invaliditetom.¹⁴⁷

Postoji dobar pravni okvir za zaštitu privatne svojine. Ipak, postoje problemi s provedbom ovih zakona, uglavnom zbog zastarjelih katastarskih sustava.¹⁴⁸ To najviše utječe na pojedince koji traže povrat svojine konfiskovane tijekom sukoba 1990-ih godina, kao i pojedince koji traže povrat svojine oduzete tijekom komunističkog perioda (1943.-1990.). Dok prvi imaju koristi od trenutnog zakonodavnog okvira, potonji su u pat poziciji zbog nesposobnosti političkih elita da se slože oko restitucije svojine koja je nekad bila korištena u vojne svrhe, što spriječava donošenje zakona o denacionalizaciji.

S pravnog stajališta, ne postoje prepreke da Romi ili žene posjeduju svojinu. Ipak, stambeni uvjeti za romsku populaciju i dalje su neadekvatni a mnogo Roma živi u neformalnim naseljima. Legalizacija nove gradnje je u tijeku ali je neujednačena. Što se tiče rodni aspekata, samo 15-20 posto bosanskih žena posjeduje privatnu svojinu.¹⁴⁹ Ova situacija je rezultat tradicionalnih rodno-specifičnih pravila o naslijeđivanju svojine, u kojim se muška djeca preferiraju kao nasljednici obiteljske svojine. Postoje mnogi slučajevi u kojima se žene odriču prava na svojinu u korist svoje braće, supruga i sinova.

Nedostatak vlasništva nad zemljom i resursima se odražava na niže kreditne rejtinge žena. Žene se također suočavaju sa značajno više prepreka prilikom dobijanja početnog zajma za male i srednje poduzetnike: u 80 posto slučajeva od žena je traženo da osiguraju jamstva za zajam (često u obliku potvrde o vlasništvu nad svojinom) u usporedbi s 65 posto muškaraca.¹⁵⁰ Ako se ovi podaci usporede sa vlasništvom nad zemljom, ukazuju na izražene ekonomske rodne nejednakosti.

Transnacionalni migranti nemaju pravo raditi u BiH. Ipak, prema BiH Zakonu o azilu i pripadajućim propisima, tražitelji azila imaju pravo raditi ukoliko se odluka o njihovom zahtijevu za azilom ne donese u roku od devet mjeseci, a teret zbog nedonošenja odluke ne može biti prebačen na tražitelja azila.¹⁵¹

13. DRUŠTVENA NEJEDNAKOST

PROSJEČNA OCJENA: 4

ETNORELIGIJSKA | OCJENA: 4

KLASNA | OCJENA: 4

TRANSNACIONALNE MIGRACIJE | OCJENA: 2

Manje od četvrtine djece u dobi od dvije do pet godina pohađa neki oblik ranog dječijeg obrazovanja, dok samo 1,5 posto romske djece pohađa ove programe.

Obrazovanje

Obrazovni sustav u BiH je izravni proizvod Daytonskog sporazuma, i samim tim odražava te reproducira komplicirane političke i društvene podjele u zemlji.¹⁵² Nadležnost reguliranja obrazovanja dodjeljena je entitetu Republika Srpska, 10 kantona Federacije BiH i Brčko distriktu. Postoje četiri razine obrazovanja: predškolsko, osnovno, srednje i visoko. Prve dvije razine su obvezne i besplatne; pohađanje srednjeg i visokog obrazovanja je neobvezno.

Petnaest posto djece u dobi od dvije do pet godina pohađa predškolsko obrazovanje. Prema Helsinškom odboru, glavni razlog za ovako nisku stopu pohađanja je nedostatak predškolskih ustanova, naročito u ruralnim područjima.¹⁵³ Manje od četvrtine djece u dobi od dvije do pet godina pohađa neki oblik ranog dječijeg obrazovanja, dok samo 1,5 posto romske djece pohađa ove programe.¹⁵⁴ Primjetna poboljšanja vidljiva su u udjelu djece koja pohađaju jednogodišnje pripremne predškolske programe (za djecu u dobi od pet do šest godina), pri čemu je otprilike polovica djece koja krenu u prvi razred sudjelovala u pripremnom programu (FBiH 57 posto, Republika Srpska 35-45 posto).

Udio djece osnovnoškolske dobi koja pohađaju osnovnu školu bila je visoka za sve skupine diljem zemlje (98 posto i za dječake i za djevojčice). Postoji dobar pristup obrazovanju za djevojčice na osnovnoškolskoj razini, ali stope upisa u srednjoj i visokoj školi su značajno niže. Stopa pohađanja osnovne škole za obitelji u najsiromašnijem kvintilu dohotka bila je nešto niža nego za ostatak stanovništva (95,4 posto), a socijalna inkluzija romske djece bila je niža u usporedbi s drugim učenicima. Također, romska djeca kasnije kreću u osnovnu školu (samo 47 posto romske djece u dobi od šest godina je upisano u prvi razred), iako se taj broj povećava u drugom i višim razredima osnovne škole (67 posto sedmogodišnjaka i 80 posto osmogodišnje romske djece pohađaju osnovnu školu). Ipak, stope odustajanja iz škole su visoke za romsku djecu, posebno u višim razredima osnovne škole. Upis u srednju školu za romsku djecu je značajno niži u usporedbi sa ostalom populacijom BiH.

Prema UNICEF-ovom istraživanju za 2010.-2011. godinu pod nazivom Multiple Indicator Cluster Surveys, 92 posto djece u BiH u dobi srednjoškolskog obrazovanja upisano je

Kao rezultat toga, pristup obrazovanju je veoma enticiziran, čak i ako su različite skupine privilegirane na različite načine.

u srednje škole.¹⁵⁵ Ista studija ukazuje na povećan upis djevojaka i neznatan porast prisutnosti djece iz ruralnih krajeva u usporedbi sa ranijim istraživanjima organizacije. Ipak, postoji oštar pad stope prijelaza iz osnovne u srednju školu za ranjivu djecu. Mjesto prebivališta i obiteljski standard također značajno utječu na stope upisa u srednje škole. Iako se školarine ne plaćaju za srednjoškolsko obrazovanje, za sve razine sveučilišta postoje godišnje školarine (iznosi variraju ovisno o struci i lokaciji; školarina je znatno veća na privatnim nego na državnim sveučilištima). Postoji nekoliko kategorija djelimičnog ili potpunog oslobađanja od školarina. U RS-u, ta oslobađanja dostupna su djeci veterana i poginulih vojnika Vojske RS-a, studentima s invaliditetom i djeci bez roditelja. U različitim kantonima FBiH postoje oslobađanja od školarine za djecu bošnjačkih ili hrvatskih veterana, djecu s posebnim potrebama i za druge ranjive skupine. Kao rezultat toga, pristup obrazovanju je veoma enticiziran, čak i ako su različite skupine privilegirane na različite načine. Na svim razinama obrazovanja nedostaju nastavni materijali na jezicima nacionalnih manjina.¹⁵⁶ Što se tiče obrazovanja djece transnacionalnih migranata, postoje primjeri inkluzije u obrazovni sustav. Na primjer, 402 migrantske djece u Unsko-sanskom kantonu su pohađala su pripremnu i redovnu nastavu u osnovnim školama tijekom školske godine 2019.-2020.¹⁵⁷

Zdravstvena skrb

Slično obrazovnom sustavu, zdravstvena skrb regulirana je na kantonalnoj razini u FBiH, entitetskoj u Republici Srpskoj i na razini Brčko distrikta. Kao rezultat upravljanja kroz 13 različitih sustava, pristup zdravstvenoj skrbi nominalno je jednak (diskriminacija temeljena na rodu, rasi, spolu, itd. je zakonom zabranjena), ali inherentno neujednačen i potencijalno isključiv. Sustav se temelji na obveznom zdravstvenom osiguranju, plaćenom putem doprinosa (za nezaposlene kroz sustav socijalne skrbi, a za djecu preko roditelja ili skrbnika). Ukupno gledano, 85 posto građana Federacije BiH imaju zdravstveno osiguranje, dok je u Republici Srpskoj taj broj 70 posto.¹⁵⁸ Iako je postotak pokrivenosti zdravstvenom skrbi općenito visok, arhitektura sustava isključuje neke kategorije ranjivih pojedinaca. Tu spadaju oni koji rade u sivim gospodarstvenim sektorima i ne uplaćuju doprinose, poljoprivredni radnici koji nisu registrirani kao uplatitelji doprinosa, te romska populacija i beskućnici. Povrh toga, pristup zdravstvenoj skrbi otežan je onima iz siromašnih kućanstava, osobama bez osiguranja, nezaposlenima, samcima starije dobi (posebice ženama) i neaktivnom stanovništvu (posebice kućanicama i osobama sa invaliditetom). Situacija u manjim gradovima i ruralnim područjima još je gora nego u većim mjestima i gradovima u pogledu postojanja i pristupa socijalnim uslugama na lokalnoj razini.¹⁵⁹ Sustav doprinosa kritiziran je kao ključni izvor nejednakosti u zdravstvu zbog niske stope sudjelovanja radne snage (65,1 posto populacije u dobi između 15 i 65 godina).¹⁶⁰

Socijalna skrb

Općenito, socijalni sustav u BiH je slab i ne pruža jednaku zaštitu svim ranjivim pojedincima diljem zemlje. Ukupno, samo 1,9 posto populacije koristi socijalne naknade, a samo 2,8 posto registriranih nezaposlenih osoba prima pomoć za nezaposlenost. Pristup tim naknadama i njihovi iznosi variraju ovisno o mjesu boravka i socijalnoj kategoriji.¹⁶¹ Postoje domovi za starije osobe ali su mnogi javni domovi za skrb o starijim osobama u lošem stanju. Ankete pokazuju da 11 posto ispitanika misli da su domovi preskupi.¹⁶² Privatni domovi za starije još su skuplji.¹⁶³ Ranjive etničke grupe (uglavnom Romi) često

Samo 1,9 posto populacije koristi socijalne naknade, a samo 2,8 posto registriranih nezaposlenih osoba prima pomoć za nezaposlenost.

nemaju pristup sustavu socijalne skrbi. Osim toga, porodijski dopust je zajamčen zakonom ali žene s niskokvalificiranim zanimanjima često se suočavaju s diskriminacijom jer poslodavci ne obnavljaju njihove ugovore, otpuštaju ih nakon saznanja o trudnoći ili na kraju porodijskog dopusta.¹⁶⁴

Zakon o azilu propisuje osnovna prava na zdravstvenu i socijalnu skrb te obrazovanje svim tražiteljima azila. Puna mjera tih prava dostupna je osobama s priznatim statusom osobe kojoj je odobrena subsidijarna zaštita ili izbjeglički status.¹⁶⁵ Međutim, životni uvjeti za tražitelje azila u BiH ukazuju na ranjivost ovog dijela populacije. Od ukupno 8.600 izbjeglica i migranata koji su 2019. godine ostali zarobljeni BiH, oko 3.500 smješteno je u privremene prihvatne centre, a gotovo 5.000 njih je bilo u privatnim smještajima ili su živjeli na otvorenom. Nedostatni i adekvatni prihvatni objekti te rastuća ksenofobija izlažu tražitelje azila povećanom sigurnosnom riziku, pogotovo od fizičkog i rodno uvjetovanog nasilja, trgovine ljudima i drugih oblika iskorištavanja.¹⁶⁶

Štoviše, prava na socijalnu skrb koju azilanti, izbjeglice i migrantska djeca imaju na raspolaganju ovise više o birokratskim procedurama nego o njihovim stvarnim potrebama.¹⁶⁷ Registriranim migrantima dozvoljeno je legalno boraviti u BiH 14 dana, a samo nekolicina ih se formalno prijavi za azil unutar tog razdoblja. Do sada nijednom podnositelju zahtjeva nije odobren azilantski status u BiH prema odredbama Zakona o azilu. Bez priznatog statusa tražitelja azila, transnacionalni migranti ne mogu ostvariti pravo na zdravstvenu skrb (iako su neki liječeni u lokalnim bolnicama i urgentnim centrima), zaposlenje ili socijalna prava u BiH.¹⁶⁸ Mnogi tražitelji azila su preživjeli traumatične događaje tokom svog putovanja i pokazuju znake depresije, post-traumatskog stresnog poremećaja (PTSP) i druge znakove mentalnog rastroja.¹⁶⁹ Sa druge strane, ako se sustav javnog zdravstva izloži velikom pritisku postoji opasnost da izbjeglice, tražitelji azila i migranti budu prvi isključeni iz usluga ili diskriminirani.¹⁷⁰

14. KULTURNA NEJEDNAKOST

PROSJEČNA OCJENA: 4

ETNORELIGIJSKE | OCJENA: 4

KLASNE | OCJENA: 3

TRANSNACIONALNI MIGRANTI | OCJENA: 2

Institucionalni dizajn kreiran Daytonskim mirovnim sporazumom legitimizira i cementira etničku, vjersku i lingvističku pripadnost preko cjelokupnog političkog, socijalnog, gospodarskog i kulturnog spektra u BiH. Posljedično, etničke, vjerske i lingvističke kategorije postale su glavne podjele koje sprječavaju kulturalnu i socijalnu koheziju te kreiraju nepovjerenje i antagonizam među zajednicama. Ove podjele ne samo da naturaliziraju zajednice Bošnjaka, Hrvata i Srba nego i "Ostale" onako kako ih prepoznaje Ustav.¹⁷¹ "Ostalima" je zakonom zabranjeno sudjelovanje u brojnim društvenim i institucionalnim aktivnostima i praksama, često ih se prisiljava da se izjasne kao pripadnici jednog od triju konstitutivnih naroda da bi ostvarili temeljna ljudska prava.¹⁷² Ovo ukazuje na to

Posljedično, etničke, vjerske i lingvističke kategorije postale su glavne podjele koje sprječavaju kulturalnu i socijalnu koheziju te kreiraju nepovjerenje i antagonizam među zajednicama.

da je marginalizacija i diskriminacija “nekonstitutivnih” naroda “nevidljiva u zakonu i ignorirana u praksi.”¹⁷³

Iako institucionalni okvir BiH sadrži pluralnost,¹⁷⁴ ona nije znak ni različitosti ni pluralizma. Primjerice, zakonski okviri vezani za obrazovanje i uporabu jezika često se koriste kako bi se podcrtale daljnje granice među konstitutivnim narodima, kao i između konstitutivnih naroda i drugih zajednica.¹⁷⁵ Školski sustav, kroz segregirana i komplicirana učilišta zajedničkog kurikulumu, njeguje etničku pripadnost na štetu građanskog identiteta. To rezultira daljnim podjelama koje nastaju, paradoksalno, utvrđivanjem etnoreligijske i etnopolitičke agende proizašle iz napora da se promoviraju i zaštite kulturna prava i identiteti.¹⁷⁶

Kulturna i klasna nejednakost su međusobno povezane u BiH. Studija sprovedena od strane Hofstede Insights otkriva da je BiH indeks otuđenja moći (power distance score) 90, što ukazuje na to da su donositelji odluka vrlo udaljeni od običnih ljudi, kako gospodarski tako i kulturno (npr. političke/gospodarske elite često dominiraju i etniciziraju “kulturne” sadržaje na štetu povjesno zajedničkih kulturnih praksi).¹⁷⁷ Iako nema konkretnih podataka o vrsti kulturnih nejednakosti koje to otuđenje proizvodi u različitim socioekonomskim slojevima, nositelji moći u BiH su etničke elite i njihove pristaše, koje imaju više privilegija, podrške i pristupa prostoru normativne kulturne produkcije od onih koji se protive takvom sadržaju.

Unatoč općenitoj i prostornoj enticizaciji institucija i svakodnevnog života, mnogi građani BiH i dalje su tolerantni u svojim stavovima. Na primjer, World Value istraživanje iz 2001. godine pokazalo je da 77 posto ispitanika smatra da ljudi druge kulture nisu nepoželjni susjedi (uključujući ljude druge rase, imigrante/strane radnike i ljude druge vjere).¹⁷⁸ Ovih 77 posto ukazuje na visoku razinu tolerancije prema različitostima. Ovo se možda može objasniti značajnim sociokulturalnim sličnostima među etničkim skupinama i povješću etničkog miješanja u BiH, naročito tijekom socijalizma.

Osim toga, pitanja kulturne baštine su posebno kompleksna u post-konfliktnom okruženju. Tijekom 1990-ih, mjesta koje su označavala baštinu (bilo religijsku, povijesnu ili kulturnu) sustavno su uništavana jer su bila smatrana simbolima drugih zajednica. Obnova takvih simbola kulture, religije i povijesti kao mjesta pluralizma i različitosti pokazala se teškom, uglavnom zbog konsocijacijske prirode uređenja zemlje. Institucije koje su bile stvorene u socijalističkoj Jugoslaviji, uključujući Umjetničku galeriju, Nacionalnu i univerzitetsku biblioteku, Historijski muzej BiH, Kinoteku, Muzej književnosti i pozorišne umjetnosti, te Biblioteka za slijepa i slabovidna lica, ne doživljavaju se više reprezentativnim za sve građane BiH. U Republici Srpskoj su stvorene paralelne institucije uz pomoć entitetske vlade.

Sloboda vjeroispovijesti je zajamčena, a diskriminacija na vjerskoj osnovi je zabranjena.¹⁷⁹ Zakonodavstvo entiteta pruža drugi stupanj jamstva vjerskim slobodama. Ipak, Članak 28. Ustava RS izričito spominje Srpsku pravoslavnu crkvu kao crkvu srpskog naroda.¹⁸⁰

Vjerske zajednice su službeno odvojene od države i jednake su pred zakonom. Zakon o slobodi vjeroispovijesti i pravnom položaju crkava i drugih vjerskih zajednica u BiH priznaje Islamsku zajednicu, Srpsku pravoslavnu crkvu, Katoličku crkvu i židovsku vjersku zajednicu kao one sa pravnim statusom. One čine Međureligijsko vijeće koje služi kao forum za međuvjerski dijalog. Iako je rad Vijeća hvaljen kao značajan uspjeh u post-konfliktnom

razdoblju, Vijeće je kritizirano zbog nedovoljne angažiranosti na polju izgradnje mira i pomirenja.¹⁸¹ Najnovije izvješće Europske komisije o progresu ističe da “iako se simbolično promovira vjerska tolerancija, i dalje se događaju slučajevi diskriminacije, govora mržnje i zločina iz mržnje temeljenih na vjerskim osnovama, kao i napadi na vjerske objekte.”¹⁸² U političkom diskursu, posebno među srpskim i hrvatskim političarima, migrantska se kriza predstavlja kao muslimanska invazija ili islamizacija, što ukazuje na određenu razinu vjerske netolerancije u kontekstu transnacionalnih migracija.¹⁸³

15. PRISTUP PRAVDI

PROSJEČNA OCJENA: 4

ETNORELIGIJSKI | OCJENA: 4

KLASNI | OCJENA: 5

TRANSNACIONALNA MIGRACIJA | OCJENA: 3

To pokazuje kako Romi, Židovi i druge nacionalne manjine u BiH, kao i građani koji se identificiraju sa BiH državom kao cijelinom a ne sa nekom od njenih konstitutivnih skupina, se kontinuirano suočavaju sa ustavno utemeljenom etničkom diskriminacijom koja proturječi međunarodnim obvezama o ljudskim pravima ali i međunarodnom pritisku za provođenje zakonodavnih reformi.

Fragmentirani institucionalni okvir u BiH sprječava uspostavu vladavine prava i obstruira učinkovitost pravosuđa u zemlji. Iako bi svi građani trebali imati pristup pravdi, često to nije slučaj. Procjenjuje se da otprilike 12 posto stanovništva ne sudjeluje na izborima za predsjedništvo ili parlament zbog svoje vjere, etničke pripadnosti ili mjesta boravka.¹⁸⁴ Na primjer, 2009. godine Europski sud je presudio da bosanski Ustav izravno diskriminira manjine time što ne dopušta jednako sudjelovanje na demokratskim izborima. Iako je Europski sud u tri različite odluke presudio da Ustav krši manjinska građanska prava na kandidiranje za javne funkcije, nijedna odluka nije provedena. To pokazuje kako Romi, Židovi i druge nacionalne manjine u BiH, kao i građani koji se identificiraju sa BiH državom kao cijelinom a ne sa nekom od njenih konstitutivnih skupina, se kontinuirano suočavaju sa ustavno utemeljenom etničkom diskriminacijom koja proturječi međunarodnim obvezama o ljudskim pravima ali i međunarodnom pritisku za provođenje zakonodavnih reformi. Nadalje, EU administracija i dalje poziva vlasti u BiH da u potpunosti poštuju temeljna ljudska prava svih izbjeglica i migranata.¹⁸⁵ Međutim, ove zajednice se često suočavaju sa formalnim zaprekama u pristupu pravdi zbog njihovog nejasnog formalnog položaja u zemlji. Iako su ove informacije anegdotske, transnacionalne migrantske zajednice često su izložene anti-migrantskim sentimentima – što povećava rizik od ksenofobnog nasilja.¹⁸⁶

Kao u mnogim drugim tranzicijskim zemljama, pravosudni sustav BiH je predmetom strukturnih reformi. Glavna pitanja u tom pogledu uključuju razvoj kulture institucionalne transparentnosti i odgovornosti prema građanima u civilnom i kaznenom pravosudnom sustavu.¹⁸⁷ Civilni pravosudni sustav karakteriziraju dugotrajne i birokratizirane procedure koje doprinose pravnoj nesigurnosti i smanjuju povjerenje građana u pravosuđe. Postoji zastoje u gotovo dva milijuna slučajeva, od kojih se većina odnosi na neplaćene komunalne račune – simptom šireg gospodarskog problema i sve većeg siromaštva.¹⁸⁸ Zastoj negativno utječe na trajanje sudskih procesa, što prerasta u sustavni nedostatak istaknut i od strane Ustavnog suda Bosne i Hercegovine. Što se tiče kaznenog dijela pravosudnog sustava, domaće procesuiranje ratnih zločina je neučinkovito i često pod utjecajem politike. Promatrači su također primjetili nedostatke u borbi protiv korupcije

Posljedično, tokom 2020. godine samo 52 posto građana je vjerovalo kako je sam proces pristupa pravosuđu pravičan, bez obzira na ishod.

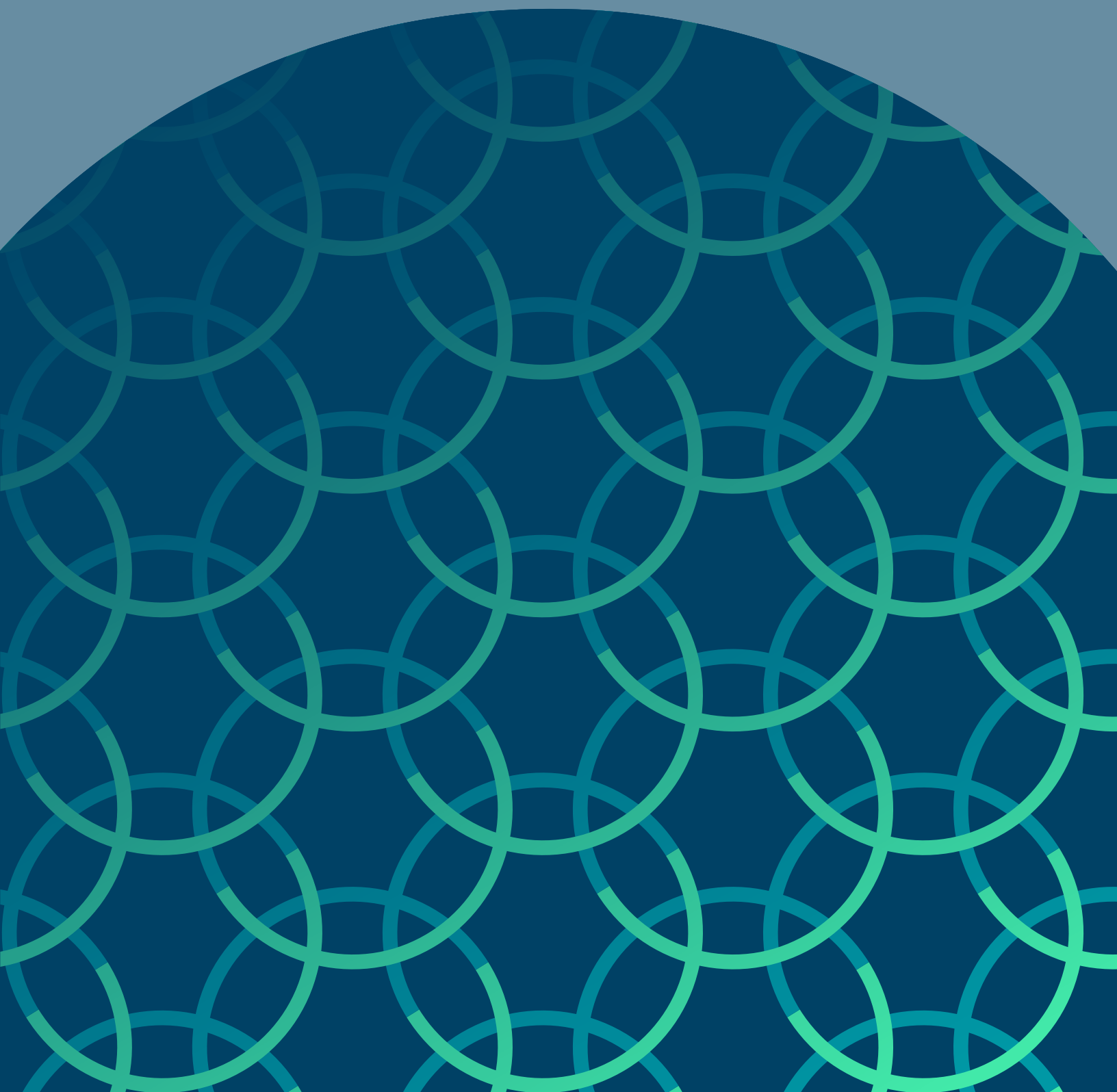
i organiziranog kriminala. To je veliki problem, posebno jer ne postoji dobra suradnja između entiteta i pravosudnih organa na državnoj razini. Pokret "Pravda za Davida" ukazuje na opće nezadovoljstvo građana kaznenim pravosudnim sustavom i stupnjem institucionalne korupcije. Posljedično, tokom 2020. godine samo 52 posto građana je vjerovalo kako je sam proces pristupa pravosuđu pravičan, bez obzira na ishod.¹⁸⁹ Pripadnici romske i LGBTQ+ populacije navode da organi vlasti često ne istražuju diskriminaciju, fizičke napade i uznemiravanje s kojima se suočavaju. Isto tako, migrantima i izbjeglicama na takozvanoj balkanskoj ruti – koja je do 2019. godine dosegla 50.000 ljudi – sustavno se krše ljudska prava, čak i od strane lokalnih vlasti. Njima su pristup pravosuđu i zaštita osnovnih ljudskih prava onemogućeni.¹⁹⁰

Svi građani, bez obzira na etničku, vjersku ili klasnu pripadnost, imaju pravo na pravično suđenje.¹⁹¹ Onima koji si ne mogu priuštiti odvjetnika, država pruža potpuno ili djelimično besplatnu pravnu pomoć. U praksi, međutim, pristup pravdi se često otežava nizom preklapajućih faktora, uključujući socioekonomski status, etničko podrijetlo i spol. Kao što je ranije navedeno, istraživanja i medijska izvješća pokazuju da je jednak pristup pravdi posebno težak za romsku populaciju koja je često gospodarski ugrožena te socijalno i obrazovno marginalizirana, pa je samim tim manje upoznata sa svojim pravima pred zakonom.¹⁹²

Pučki pravobranitelj ili ombudsman je glavno nadzorno tijelo zaduženo za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda u BiH. Ipak, njegove ovlasti su ograničene i uglavnom se sastoje od neobvezujućih preporuka. Pučki pravobranitelj također je kritiziran zbog manjka neovisnosti i etnopolitičkog favoriziranja. Što se tiče rodnih pitanja, godišnje izvješće Pučkog pravobranitelja za 2019. ističe da su stope prijavljivanja rodno uvjetovane diskriminacije i nasilja nad ženama niske.¹⁹³ Ključni razlozi za to uključuju normalizaciju rodno uvjetovanog nasilja, tradicionalne rodne uloge i nedostatak povjerenja u institucije.

Od ranih 2000-ih godina, međunarodna zajednica pomaže u reformi pravosudnog sustava u BiH, sa projektima usmjerenim na tranzicijsku pravdu i jačanje državnih pravosudnih institucija.¹⁹⁴ Rezultati ovih napora ostaju ograničeni. Nacionalna strategija za tranzicijsku pravdu pokrenuta je tijekom 2010. Godine, ali više od desetljeća kasnije još uvijek nije ostvarena što ukazuje da su i dalje slabi vanskudski mehanizmi za pristup pravdi. Strategija nije usvojena zbog prigovora predstavnika iz Republike Srpske, čime se potvrđuje uporno prisustvo etničkih podjela u ovom domenu.

V. MEĐUSKUPNI ODNOSI I PRIPADNOSTV

16. NASILJE MEĐU SKUPINAMA

PROSJEČNA OCJENA: 7

ETNORELIGIJSKO | OCJENA: 7

KLASNO | OCJENA: NIJE PRIMJENJIVO

TRANSNACIONALNE MIGRACIJE | OCJENA: 6

Glavni razlog za tako nisku razinu međuetničkog i međuvjerskog nasilja u poratnom kontekstu je struktura društva koju je stvorio Daytonski mirovni sporazum.

Tijekom rata u Bosni (1992.-1995.) zemlja je doživjela najveće međuetničko i međuvjersko nasilje koje je Europa vidjela nakon Drugog svjetskog rata. Nakon završetka rata, bilo je povremenih etničkih i vjerskih tenzija koje su rezultirale zločinima iz mržnje, uključujući ubojstva, bombaške napade, uništavanje svojine i incidenti okarakterizirani kao teška kršenja javnog reda i mira. Međutim, razina počinjenog nasilja je bila niska i vrlo nekarakteristična za rane poslijeratne kontekste u kojima su identiteti “preopterećeni” i često radikalizirani.¹⁹⁵ Glavni razlog za tako nisku razinu međuetničkog i međuvjerskog nasilja u poratnom kontekstu je struktura društva koju je stvorio Daytonski mirovni sporazum. Iako je stvorio brojne sociopolitičke nejednakosti, marginalizirao manjinske zajednice i ukorijenio etničke elite u sustav, sporazum je bio uspješan u zaustavljanju nasilja jer je omogućio “etničke režime iz ratnog razdoblja da konsolidiraju svoje odvojene sfere utjecaja.”¹⁹⁶ Ovaj proces, uz prisutnost 60.000 vojnika Sjeveroatlantskog (NATO) saveza i 2.000 članova UN-ovih policijskih snaga, značajno je smanjio incidenciju nasilja.

Zbog fragmentiranog sustava upravljanja državom, postoji nekoliko policijskih agencija zaduženih za suzbijanje zločina iz mržnje, uključujući Državnu agenciju za istrage i zaštitu (SIPA), dva ministarstva unutarnjih poslova, 10 kantonalnih ministarstava unutarnjih poslova i Policijsku upravu Brčko distrikta. Međutim, mehanizmi za pravilno bilježenje zločina iz mržnje nisu uspostavljeni, što je dovelo do neujednačenih i nedovoljnih podataka o ovim zločinima. Na primjer, prema OSCE-u, tijekom 2009. godine bosanska policija je prijavila samo 15 zločina iz mržnje.¹⁹⁷ Tijekom 2010. godine prijavljeno je 19 zločina iz mržnje. Dok nema podataka dostupnih za 2011. i 2012. godinu, broj zločina iz mržnje 2013. i 2014. godine je bio 350, odnosno 200. Nagli porast u 2013.-14. rezultat je aktivne uloge Ministarstva sigurnosti BiH u prikupljanju statističkih podataka.¹⁹⁸ Najčešće prijavljeni zločini uključuju rasizam i ksenofobiju, predrasude prema muslimanima, predrasude prema pripadnicima drugih religija i seksualnih orijentacija. U pomenutim slučajevima najčešći motivi za počinioce su rasizam i ksenofobija, te vjerski identitet, dok su incidenti temeljeni na seksualnoj orijentaciji ili rodnom identitetu manje učestali ali ipak prisutni (18 slučajeva u 2019. godini). Najčešće vrste incidenata bile su uništavanje privatne svojine.

Posljednjih godina, nasilje između skupina uglavnom se odnosi na nasilje temeljeno na spolu i seksualnoj orijentaciji. Međutim, Human Rights Watch i WHO navode da ne postoje sustavni podaci o incidenciji takvog nasilja.¹⁹⁹ Ove vrste nasilja često nisu prijavljene od strane žrtava i njihovih obitelji. Uoči sarajevske Povorke ponosa u kolovozu 2020. godine, LGBTQ+ zajednica je dokumentirala 13 incidenata protiv zajednice, uključujući slučajeve obiteljskog nasilja. Republika Srpska je u svibnju 2020. godine donijela novi Zakon o zaštiti od obiteljskog nasilja, kojim se kriminalizira pojava i propust prijavljivanja nasilja u obiteljskim situacijama. Sličan zakon je bio u postupku donošenja pred Parlamentom FBiH (na rasporedu za raspravu krajem 2021. godine).

Dodatno, zabilježeni su slučajevi nasilja nad migrantima i izbjeglicama u BiH koji se nalaze na takozvanoj balkanskoj ruti.²⁰⁰ U travnju 2021. Godine, Misija UN-a u BiH je pozvala bosanske i hrvatske vlasti da istraže optužbe o nasilju nad migrantima i izbjeglicama koji pokušavaju prijeći granicu Europske unije u Hrvatskoj. Ne postoje podaci o postotku migranata koji su doživjeli fizičko nasilje.

17. POVJERENJE MEĐU SKUPINAMA

PROSJEČNA OCJENA: 3

ETNORELIGIJSKO | OCJENA: 4

KLASNO | OCJENA: 4

TRANSNACIONALNE MIGRACIJE | OCJENA: 2

Ovi postotci ukazuju na nisku razinu prihvaćanja brakova između različitih etničkih skupina.

Ne postoje recentni sustavni podaci o povjerenju između skupina u BiH. Ranija studija koju je naručila Freidrich Ebert fondacija navodi nisku razinu socijalnog povjerenja među tri dominantne zajednice.²⁰¹ Opća razina povjerenja bila je najviša među srpskom zajednicom, gdje je 18 posto njih izjavilo da je “većina ljudi pouzdana,” u odnosu na 17 posto Bošnjaka i 10 posto Hrvata.

Izveštće o socijalnom kapitalu u BiH smatra “miješanje” među različitim etničkim skupinama znak međuskupnog povjerenja.²⁰² Isto izvješće pokazuje da 42 posto Bošnjaka_inja, 40 posto Hrvata_ica i 38 posto Srba_pkinja odobrava brak ili vezu s osobom druge etničke pozadine. S druge strane, 99 posto Bošnjaka_inja, 96 posto Hrvata_ica i 97 posto Srba_pkinja odobrava vezu ili brak sa osobom iste etničke pozadine. Ukupno 32 posto bošnjačkih ispitanika bi ušlo u vezu ili brak sa Hrvatom_icom, 22 posto sa Srbinom_pkinjom i 14 posto sa Romom_kinjom. Dalje, 29 posto hrvatskih ispitanika bi ušlo u vezu ili brak sa Bošnjakom_injom, 26 posto sa Srbinom_pkinjom i samo 9 posto sa Romom_kinjom. Samo 17 posto srpskih ispitanika bi ušlo u brak sa Bošnjakom_injom, 25 posto sa Hrvatom_icom i 12 psoto sa Romom_kinjom. Ovi postotci ukazuju na nisku razinu prihvaćanja brakova između različitih etničkih skupina. Osim toga, socijalna distanca je manja između tri konstitutivna naroda koji su sudjelovali u sukobu nego između bilo koje od ovih zajednica i romske populacije koja u njemu nije sudjelovala. To odražava i kulturne sličnosti između tri glavne etničke zajednice ali i ukazuje na stigmatizaciju Roma i perzistenciju predrasuda protiv te zajednice.

Šalajeva studija ne pruža istančane podatke o profesionalnim odnosima.²⁰³ Ipak, ukupno 86 posto ispitanika (svih etničkih pozadina) bi prihvatilo da imaju bošnjačkog ili hrvatskog suradnika ili suradnicu, 89 posto bi prihvatilo srpskog suradnika ili suradnicu i 72 posto bi prihvatilo romskog suradnika ili suradnicu u svom radnom okruženju.

S izjavom da “općenito govoreći, većina ljudi je pouzdana” se slaže 19,5 posto ispitanika a 32,9 posto da se donekle slaže. Međutim, muškarci su u prosjeku dali više pozitivnih odgovora na ovu tvrdnju ($m = 2,64$, $SD = 1,03$) nego žene ($m = 2,41$, $SD = 1,04$), $p = 0,0007$. Naime, muškarci su sa 23,17 posto odgovorili pozitivno, dok je samo 16,12 posto žena uradilo isto.

Istraživanje sugerira visoko povjerenje između etničkih skupina, bez razlika prema spolu, ali s nekim razlikama među etničkim skupinama.

Prema istraživanju o *Percepciji pluralizma u Bosni i Hercegovini* Globalnog centra za pluralizam (Centar), većina ispitanika se u potpunosti (19,5 posto) ili djelimično (32,9 posto) slaže s tvrdnjom da je "većina ljudi pouzdana."²⁰⁴ Razina povjerenja među različitim etničkim skupinama bila je veća među ispitanim muškarcima (23,17 posto) nego među ispitanim ženama (16,12 posto). Na etničkom poduzorku, hrvatska skupina je pokazala najveće povjerenje (59 posto), slijedi bošnjačka skupina (52 posto) i srpska skupina (50). Podaci o međuvjerskom povjerenju nisu pokazali razlike prema spolu, ali otkrivaju neke etničke razlike: hrvatska skupina pokazuje najveće međuvjersko povjerenje (75 posto), a prati ih bošnjačka (74 posto) i srpska skupina (69). Istraživanje sugerira visoko povjerenje između etničkih skupina, bez razlika prema spolu, ali s nekim razlikama među etničkim skupinama: Hrvati_ice pokazuju najveće međuetničko povjerenje (76 posto), slijede ih Bošnjaci_kinje (72 posto) i Srbi_pkinje (67 posto). Oko 54 posto ispitanika smatra da imaju jednake šanse za zaposlenje kao bilo koja druga osoba iz BiH. Ove brojke su nešto niže za "Ostale" (44 posto). Stavovi o međuskupnim brakovima pokazuju općenito pozitivne stavove, ali sa nekim etničkim razlikama: hrvatska skupina pokazuje najveće međureligijsko povjerenje (80 posto), slijede ih srpska (76 posto) i bošnjačka skupina (67 posto).

Studija iz 2004. godine na reprezentativnom uzorku od 1.500 odraslih građana BiH pokazala je da 15 posto ispitanika vjeruje svima, dok 85 posto njih smatra da treba biti oprezan u kontaktu s ljudima.²⁰⁵ Druga studija na uzorku od 681 bosanskih Srba, Hrvata i Bošnjaka (provedena između rujna 2003. i siječnja 2004. godine) istraživala je pitanje povjerenja u zajednici nakon rata.²⁰⁶ Ne iznenađuje zaključak istraživanja u kojem ispitanici vjeruju više pripadnicima svoje etničke skupine nego pripadnicima drugih dviju etničkih skupina. Međutim, te razlike nisu bile toliko izražene kako se očekivalo s obzirom na recentnu povijest sukoba.²⁰⁷ Anketa iz 2009. godine provedena od strane marketinške agencije PARTNER iz Banjaluke obuhvatila je reprezentativni uzorak od 1966 građana BiH.²⁰⁸ Oko 74 posto ispitanika vjerovalo je da treba biti oprezan u odnosu sa drugim ljudima, dok je samo oko 16 posto njih smatralo da je većina ljudi pouzdana. Rezultati su jednaki i na etničkim poduzorcima. Prilikom mjerenja etničke udaljenosti između skupina (Bošnjaka, Hrvata i Srba), ispitanici između 17 i 30 posto prihvaćaju odnose sa drugim skupinama, a samo 12 posto njih prihvaća odnose sa pripadnicima romske populacije.

Istraživanje provedeno 2018. godine na uzorku mladih ljudi iz BiH bavilo se različitim pokazateljima života mladih, uključujući pokazatelje socijalnog povjerenja.²⁰⁹ Studija pokazuje da mladi najviše vjeruju obitelji, prijateljima, vršnjacima i susjedima, zatim ljudima druge vjere ili nacionalnosti te ljudima s različitim političkim uvjerenjima. Politički lideri su bili najmanje povjerljiva skupina.

Iznenađujuće, nedavna studija je pokazala da gospodarske poteškoće obrnuto koreliraju sa nasiljem i tenzijama između etničkih skupina.²¹⁰ Imućniji građani osjećaju veću napetost prema drugim zajednicama. Objašnjenje za veću sklonost prema međuskupnom nasilju i napetostima je teza da bogatiji ljudi osjećaju veću prijetnju od strane drugih etničkih skupina,²¹¹ te da su ekonomske elite povezanije s nacionalistima koji zagovaraju privilegije za vlastite etničke zajednice.²¹²

Konačno, istraživanje provedeno 2019. godine o odnosima lokalne populacije sa migranima i izbjeglicama pokazalo je da oko 26 posto ispitanih migranata i izbjeglica smatra da je lokalno stanovništvo bilo nepravedno prema njima, a oko 56 posto njih doživljava lokalnu populaciju jednako ugodno kao pripadnike vlastitog naroda. Što se tiče prava na ostanak u zemlji, oko 67 posto lokalne populacije bi dopustilo migrantima da ostanu

do šest mjeseci a zatim odele iz BiH, oko 15 posto anketiranih bi dozvolilo dugoročni boravak a 18 posto bi ih odmah protjeralo iz zemlje. Domaće stanovništvo obično opisuje migrante koristeći negativne termine, da su prljavi i potencijalno nasilni.²¹³

18. POVJERENJE U INSTITUCIJE

PROSJEČNA OCJENA: 2

ETNORELIGIJSKO | OCJENA: 3

KLASNO | OCJENA: 2

TRANSNACIONALNE MIGRACIJE | OCJENA: NIJE PRIMJENJIVO

Zapanjujućih 88 pripadnika BiH populacije nije zadovoljno vladinim anti-korupcijskim mjerama, što je najviše u regiji.

Nema raslojenih podataka koji prikazuju razinu povjerenja u javne institucije po etničkim zajednicama. Međutim, postoje podaci koji pokazuju da su građani oba entiteta rangirali državnu vladu kao najmanje popularnu instituciju (19 posto odobravanja u FBiH i 21 posto odobravanja u Republici Srpskoj) u usporedbi sa regionalnim prosjek od 30 posto.

Prema izvješću koje sprovodi Balkan Barometar, 66 posto ispitanika se ne slaže ili uglavnom ne slaže da se zakoni provode i primjenjuju učinkovito, a samo 3 posto ima apsolutno povjerenje u jednaku i efikasnu primjenu zakona.²¹⁴ Nevjerojatnih 84 posto ispitanika se u potpunosti ili djelomično slaže sa tezom da su pripadnici policijskih organa korumpirani. Zapanjujućih 88 pripadnika BiH populacije nije zadovoljno vladinim anti-korupcijskim mjerama, što je najviše u regiji.²¹⁵

Prema istom izvješću, postoji visoka razina nepovjerenja prema pravosuđu (66 posto), ali ipak nešto viši postotak (71 posto) vjeruje u stručnost sudova. Nepovjerenje prema pravosuđu još je veće po pitanju neovisnosti – 76 posto ispitanika se ne slaže djelimično ili potpuno da se zakon primjenjuje jednako na sve. Pored toga, 5 posto ispitanika je izjavilo da su se upustili u podmićivanje nekog iz pravosuđa, dok je 73 posto ispitanika izjavilo da smatraju da je ta institucija korumpirana. Štoviše, 6 posto ispitanika je izjavilo da su sudjelovali u korupciji u vezi sa sustavom obrazovanja tijekom 2020. godine (na primjer da bi povećali ocjenu svog djeteta), a 15 posto je priznalo da su davali mito kako bi dobili pristup medicinskim uslugama i zdravstvenoj skrbi (npr. da bi brže dobili tretman). Unatoč relativno malom postotku pojedinaca koji izvještavaju o sudjelovanju u davanju mita u slučaju obrazovanja i zdravstvene skrbi, većina smatra da su institucije korumpirane. Ukupno 73 posto ispitanika se slaže ili djelimično slaže da je obrazovni sustav u BiH pogođen korupcijom. Isti je postotak, 73 posto, percipirane korupcije u sustavu zdravstvene skrbi.

Dodatno istraživanje javnog mnijenja koju je sproveo Balkan Barometer 2020. godine²¹⁶ otkriva da je povjerenje u obrazovne institucije na razini od 52 posto; povjerenje u vjerske organizacije 40 posto, u policiju 27 posto, a 25 posto u medije. Još manje povjerenja postoji u političke stranke (7 posto), Parlamentarnu skupštinu (7 posto), Vijeće ministara (7 posto), te Predsjedništvo BiH (9 posto). Dodatna procjena tranzicije BiH ka demokraciji i tržišnom gospodarstvu u razdoblju od 2006. do 2020. godine pokazala je da je u datom

razdoblju država osjetno regresirala u pogledu političke participacije, slobode govora, neovisnosti pravosuđa i stabilnosti demokratskih institucija.²¹⁷

Isti izvještaj dokumentira vrlo niske ocjene za državno rukovodstvo, samo 16 posto (u usporedbi s regionalnim prosjekom od 29 posto). Građani oba entiteta rangirali su državnu vladu kao najmanje popularnu instituciju (s odobravanjem od 19 posto u FBiH a 21 posto u RS, u usporedbi sa regionalnim prosjekom od 30 posto). Osim toga, samo 3 posto ispitanika ima povjerenje u pravosuđu, što odražava nisku razinu povjerenja u regiji. Nasuprot tome, razina povjerenja u policiju je veća – 19 posto ispitanika ima visoku razinu povjerenja dok 41 posto ima “neko” povjerenje u policiju.

Što se tiče drugih institucija, istraživanje je pokazalo da 67 posto ispitanika ne vjeruje ili djelimično ne vjeruje parlamentu, 71 posto ne vjeruje vladi, a 61 posto ne vjeruje lokalnim vlastima. Razina apsolutnog povjerenja u ove institucije iznosi 5 posto za parlament i vladu, te 6 posto za lokalne vlasti.

Recentna istraživanja pokazuju da 65 posto stanovništva nema povjerenja u policiju i javno pravo u BiH (bez obzira na etničke poduzorke).²¹⁸ Također, visok postotak (oko 70 posto) stanovništva nema povjerenja u pravosudni sustav zemlje da ih zaštititi od nepravde.

Ova istraživanja ne uzimaju u obzir varijable obrazovanja i prihoda. Anketa koju je 2010. godine sproveo Whitt, pokazuje blago negativnu korelaciju između razine obrazovanja i mjesta prebivališta (urbano ili ruralno) sa jedne strane, i povjerenja u institucije s druge strane.²¹⁹

Ne postoje podaci o povjerenju u institucije provedeni u zajednicama transnacionalnih migranata.

19. INKLUZIJA I PRIHVATANJE

PROSJEČNA OCJENA: 3

ETNORELIGIJSKO | OCJENA: 3

KLASNO | OCJENA: 3

TRANSNACIONALNE MIGRACIJE | OCJENA: 2

Etnoreligijska dimenzija međuskupnih odnosa i pripadnosti je izuzetno snažna u BiH. Ipak, nesposobnost političkih elita da postignu dogovor o promjeni Ustavnog uređenja onemogućila je građansku dimenziju “pripadnosti” Bosni i Hercegovini. Iako ne postoje formalne prepreke za različite skupine u uživanju prava na slobodu vjeroispovijesti i etnokulturnu baštinu, i dalje postoje praktične prepreke u kontekstu etnoteritorijalne podjele BiH. Na primjer, iskazi etnoreligijske pripadnosti muslimanske zajednice više su prihvaćeni u FBiH nego u RS, koja je etnički gotovo homogen entitet. Druge zajednice (uključujući Rome, Židove i druge ustavno priznate manjinske narode) žive na marginama društva. Međutim, ne postoje statistički podaci o tome koliko se oni osjećaju uključenima i prihvaćenima.

Iako ne postoje formalne prepreke za različite skupine u uživanju prava na slobodu vjeroispovijesti i etnokulturnu baštinu, i dalje postoje praktične prepreke u kontekstu etnoteritorijalne podjele BiH.

Iako su etničke skupine izrazito vidljive i zaštićene u BiH, istraživanje iz 2011. godine otkriva da mnogi mladi ljudi strahuju za budućnost svoje etničke skupine. Konkretno, 66 posto hrvatske mladeži je izrazilo strah za budućnost svog naroda u BiH, u usporedbi sa 49 posto Srba, 45 posto Bošnjaka i 32 posto ispitanika koji su se izjasnili Bosancima.²²⁰

Mogi ljudi u BiH osjećaju se marginalizirano zbog svoga socijalnog i gospodarskog statusa. Balkan Barometar iz 2020. godine navodi da se 13 posto stanovnika BiH osjeća omalovaženo zbog nezaposlenosti ili razine prihoda.²²¹ Štoviše, 20 posto ispitanika iskazalo je anksioznost zbog mogućeg pada u siromaštvo a oko 10 posto se osjeća isključenima iz društva iz različitih razloga. Glavni zabilježeni razlozi za osjećaj isključenosti su dob (18 posto), nemogućnost pronalaženja dobro plaćenog posla (31 posto), nedostatak podrške obitelji ili prijatelja (18 posto), bolest ili invaliditet (18 posto, te pripadnost manjinskoj grupi (15 posto). Anketa je također otkrila da ljudi u BiH, ili bar oni koji su sudjelovali u ovom istraživanju, podržavaju afirmativne akcije u zapošljavanju osoba sa invaliditetom u odnosu na interno raseljena lica, izbjeglice, ili članove romske zajednice.²²²

Romi su sustavno isključeni iz društva. Studija Svjetske banke iz 2019. godine mjerila je socijalnu distancu prema Romima, te pokazala da se 67 posto ispitanih BiH građana osjeća komforno radeći sa Romima, 62 posto bi se osjećalo komforno radeći za romskog poslodavca, 67 posto ne vidi problem u ako njihova djeca idu u iste škole sa romskom djecom, 24 posto bi stupilo u brak ili dopustilo svojoj djeci da se žene i udaju za pripadnike romske populacije, 56 posto bi kupovalo proizvode od Roma, 63 posto je otvoreno za prijateljstvo s Romima, 56 posto bi pozvalo Rome u svoj dom i 48 posto bi iznajmilo stan Romima.²²³

Studija Fridrich Ebert fondacije iz 2019. godine ispitala je stavove prema migrantima i izbjeglicama u BiH. Rezultati pokazuju da većina ispitanika podržava kratkoročni boravak migranata u BiH (oko 67 posto), dok 18 posto anketiranih misli da bi ih se trebalo deportirati. U opisu migranata i izbjeglica, ispitanici su često isticali negativne osobine poput prljavštine, agresivnosti, neurednosti i nepristojnosti.²²⁴

Istraživanje o percepciji pluralizma koje je proveo Centar pokazuje da se otprilike 88 posto ispitanika identificira kao osoba iz BiH.²²⁵ Nema razlika prema spolu u odgovorima, ali postoje neke razlike među etničkim skupinama: 95 posto Bošnjaka, 83 posto Hrvata i 76 posto Srba se identificiraju kao osobe iz BiH. Skoro 87 posto ispitanika vidi sebe kao osobu iz BiH. Nema razlike prema spolu, ali postoje razlike među etničkim skupinama: 93 posto Bošnjaka, 85 posto Hrvata i 76 posto Srba vidi sebe kao osobu iz BiH. Oko 74 posto ispitanika je odgovorilo da im je drago biti osoba iz BiH. Nema velikih razlika prema spolu, ali postoje neke razlike u odnosu na etničku pozadinu: 82 posto Bošnjaka, 66 posto Hrvata i 60 posto Srba je sretno što dolaze iz Bosne i Hercegovine. Oko 74 posto ispitanika osjećaju snažnu poveznicu sa ljudima iz BiH. Tu postoje neke razlike prema spolu u odgovorima, gdje 77 posto muškaraca i 71 posto žena osjeća snažne poveznice. Također, postoje neke razlike među etničkim skupinama: 80 posto Hrvata, 74 posto Bošnjaka i 74 posto Srba osjećaju snažne poveznice sa ljudima iz BiH. Oko 80 posto ispitanika misli da ih drugi ljudi iz BiH vide kao osobu iz Bosne i Hercegovine. U odgovorima nema razlika prema spolu, sa određenim razlikama po etničkim skupinama: 84 posto Bošnjaka, 78 posto Hrvata i Srba koji misle da ih drugi Bosanci i Hercegovci vide kao osobu iz BiH.

20. ZAJEDNIČKO UČEŠĆE U DRUŠTVU

PROSJEČNA OCJENA: 2

ETNORELIGIJSKO | OCJENA: 3

KLASNO | OCJENA: 2

TRANSNACIONALNE MIGRACIJE | OCJENA: 0

Kao rezultat niske političke participacije neki glasovi nisu prisutni u javnoj sferi.

Općenito, osjećaj zajedničkog učešća u društvu je nizak u BiH.²²⁶ Politička zastupljenost jedan je od ključnih elemenata u stvaranju inkluzivnog i pluralističkog društva, a izborna prava se već dugo vremena smatraju okosnicom demokracije. Kao rezultat niske političke participacije neki glasovi nisu prisutni u javnoj sferi. Ako se to kombinira sa posebnostima političkog i ustavnog uređenja države, zajedničko učešće u društvu na državnoj razini gotovo je nepostojeće i podudara se sa etnoreligijskim i teritorijalnim podjelama. To se odražava na tri načina. Prvo, "vlasništvo" nad društvom za tri konstitutivna naroda je zajamčeno, iako je ono istovremeno isključivo i manjkavo. Čak i za konstitutivne narode, ostvarivanje političkih i građanskih prava je vezano za određen teritorij. Drugo, manjinske zajednice ("Ostali") sudjeluju u ustavnoj definiciji suvereniteta i stoga, barem formalno, čine "narod". Unatoč tom formalnom prepoznavanju u Ustavu, stvarna raspodjela prava – čak i putem relevantnog zakonodavnog okvira – predstavlja veliku prepreku ostvarivanju prava i osjećaju zajedničkog učešća u društvu. Kao rezultat toga, židovska, romska i druge manjinske zajednice spriječene su da jednako i u potpunosti sudjeluju u političkom i društvenom životu.²²⁷ Rodni jaz ne postoji u zakonodavstvu, ali – kako je navedeno ranije – postoji nizak stupanj zastupljenosti žena u javnom i političkom životu. Treće, nerezidentnim zajednicama, poput migranata koji su u tranziciji i nemaju interese u bosanskom kontekstu, gotovo potpuno je onemogućeno legitimno i punopravno sudjelovanje u društvu.

Iako ne postoje istraživanja koja se fokusiraju na odnos između socioekonomskog statusa i osjećaja učešća u BiH društvu, činjenica da mladi (i drugi) masovno napuštaju iz BiH ukazuje na otuđenosti ljudi od države i društva. Ogromna nezaposlenost postaje multigeneracijski strukturni okvir, a jedino politika raspodjele i doznake iz inostranstva koje se dijele obitelji i prijateljima održava ljude sitim i živim. Ova katastrofalna situacija među mladima generira kontinuirano razočarenje u državu i njenu budućnost. To također stvara oštru razliku između politički korumpirane Bosne, gdje je nužno izabrati između povlačenja iz države i njene prljave politike ili i sam postati korumpiranim da bi preživio, i zamišljene "Europe" gdje navodno postoje pravila političke ekonomije pod kojima osoba može odabrati da se ne upušta u koruptivno ponašanje, a opet ostati prepoznat i poštovan građanin. Kao rezultat toga, mladi Bosanci masovno napuštaju svoju državu. Diljem Bosne se učionice smanjuju, škole se zatvaraju, a nastavici gube posao jer nemaju koga podučavati.²²⁸ Na taj način, kroz složene, dugoročne učinke post-socijalizma i poraća, bosanska država nastavlja da gubi svoje stanovništvo, one "normalne ljude od krvi i mesa."²²⁹

Istraživanje Percepcije pluralizma Centra potvrdilo je relativno nisku razinu povjerenja u funkcioniranje demokracije u BiH. Čak 77,6 posto ispitanika se djelimično ili u potpunosti ne slaže sa tvrdnjom da je BiH funkcionalna demokratska zemlja, dok samo 6,3 posto ispitanika imaju potpuno povjerenje u funkcioniranje demokracije u ovoj zemlji.

Izveštaj dokumentira značajnu razliku između preuzetih službenih obveza države BiH prema pluralizmu sa jedne strane, i vrlo ograničene provedbe tih obveza, s druge.

PREPORUKE

Ovaj izvještaj je prvi pokušaj procjene faktora društvenog pluralizma u Bosni i Hercegovini. Izvještaj dokumentira značajnu razliku između preuzetih službenih obveza države BiH prema pluralizmu sa jedne strane, i vrlo ograničene provedbe tih obveza, s druge. Tri najveće prepreke demokraciji i pluralizmu su politizacija etničkih identiteta, visoka razina političke korupcije i gospodarska nestabilnost. Na temelju izvještaja smo sastavili sljedeći spisak preporuka koji bi mogle biti od koristi zagovornicima pluralizma, uključujući BiH vlasti, civilno društvo i relevantne vanjske aktere.

VLADA

Sve razine vlasti trebaju težiti unapređenju pluralističkog društva u BiH, ne samo formalnim obvezivanjem na niz međunarodnih instrumenata, već i njihovom primjenom. Eventualno modificiranje etničkog principa podjele vlasti bi trebalo omogućiti veću inkluziju; ipak, ova tema može biti kontroverzna budući da je promjena Ustava trenutno neprihvatljiva nekim zajednicama u zemlji.

Vlade na svim razinama trebju se baviti problemima s kojim se suočavaju najmarginaliziranije i najranjivije zajednice. Vlasti trebaju usvojiti politike usmjerene prema nacionalnim manjinama, posebno Romima, koji se često suočavaju sa diskriminacijom u svim društvenim i gospodarskim sferama. U tom pogledu treba razmotriti afirmativne mjere u vezi sa obrazovnim, socijalnim i mehanizmima formalnog sudjelovanja. Neophodno je uspostaviti politike spram (privremenih) transnacionalnih migranata i izbjeglica na putu ka Europi. Svaki čin nasilja treba biti istražen a počinitelji procesuirani. Nadalje, vlade na svim razinama trebaju strijeliti ka većem socioekonomskom sudjelovanju žena i većem prihvaćanju LGBTQ+ zajednica. Za žene, posebno ruralne žene, mogu se osmisliti projekti koji će ih uključiti u u gospodarski život (primjerice mikrokreditima, poljoprivrednim potporama itd.), kojim bi se pomoglo njihovo osnaživanje. Edukacijske akcije za razbijanje tradicionalnih rodnih uloga bile bi korisne za osnaživanje žena zaštitu prava LGBTQ+ osoba.

Vlada treba jačati pluralizam tako što će odlučnije suzbijati korupciju i ukloniti ogromnu i kompliciranu birokraciju koja guši nastajuće poslovne subjekte i iscrpljuje poreske obveznike, od kojih mnogi tonu u siromaštvo. Vlada također mora brzo djelovati kako bi zaštitila značajne prirodne resurse koji postaju plijenom disfunkcionalnog sustava, kao i lokalnih i međunarodnih poslovnih interesa koji koriste slabost bosanske države. Pored pomenutog, neophodno je osigurati da marginalizirane skupine mogu jednako sudjelovati na tržištu rada i u raspodjeli društvenog bogatstva.

CIVILNO DRUŠTVO

Relevantni akteri civilnog društva trebali bi zajednički raditi na uspostavi obrazovnih inicijativa na temelju široko definiranih ideja pluralizma i različitosti. Kako je civilni sektor u BiH uglavnom usredotočen na aktivnosti vezane uz sport, rekreaciju i kulturu, to bi mogli biti putovi za potencijalnu interkulturalnu razmjenu (primjer mogu biti *Igre prijateljstva*).²³⁰

Socioekonomske razlike i transnacionalne migracije ključne su za razumijevanje različitosti i pluralizma u BiH, na zapadnom Balkanu i EU.

Udruge civilnog društva trebaju biti proaktivnije i inzistirati na svom sudjelovanju u procesu donošenja politika. S obzirom na ključni problem s kojim se suočavaju, a to je ograničeno financiranje po osnovu projekata, moguće rješenje moglo bi biti kolektivna podrška kroz crowdsourcing i crowdfunding (dijeljenje znanja i resursa) za široko prihvaćene inicijative. Primjeri društvenih problema oko kojih se mogu zamisliti ovakve kampanje (kratkoročno i srednjoročno) mogu uključivati prava djece i zaštite okoliša.

MEĐUNARODNI AKTERI

Europska komisija bi trebala razmotriti mogućnost davanja veće pažnje, priznanja, posvećenosti i snažnijeg poticaja svojim mehanizmima uvjetovanja, uspostavljanjem jasnog sustava i vremenskog okvira za nagrađivanje progressa i sankcioniranje stagnacije ili nazadovanja. Mehanizam nagrada pokazao se razmjerno uspješnim u kontekstu liberalizacije viza, i sličan model bi se mogao primjeniti i u drugim aspektima političkog uvjetovanja od strane EU-a. S obzirom na to da se BiH suočava sa najvećom krizom od rata, ovakva posvećenost suverenosti BiH od strane EU-a i SAD-a je od izuzetne važnosti.

UN-ove agencije bi trebale više surađivati sa lokalnim zajednicama i uspostavili dugoročne inicijative, pogotovo u području institucijske reforme i civilnog društva koje se bavi promicanjem i zaštitom ljudskih prava.

Međunarodni i lokalni akteri trebaju proširiti svoj fokus – prikupljanje podataka, angažman i politike – ne samo na etnopolitičke formacije, već i na pitanja povezana sa klasom i transnacionalnim migracijama. Socioekonomske razlike i transnacionalne migracije ključne su za razumijevanje različitosti i pluralizma u BiH, na zapadnom Balkanu i EU. Međunarodni i lokalni akteri trebaju razvijati bolje politike, mehanizme praćenja i prikupljanja podataka o klasnim razlikama i međunarodnim migracijama u BiH.

BILJEŠKE

- 1 'Plitki model' se odnosi na činjenicu da poslijeratna Bosanska država ima vrlo malo nadležnosti – ona primarno postoji kao utočište etnički shvaćene populacije i bavi se njenim upravljanjem, izostavljajući međusobno povezane povijesti, gospodarsku solidarnost i hibridne živote društveno marginaliziranih i politički nekultiviranih. Imajući to u vidu, dejtonska Bosna i Hercegovina materijalizira 'praznu posudu', koja, zbog svoje ideologije i (i)racionalnosti, ne uspijeva prepoznati izazove te njegovati panetničko identifikiranje i gospodarsku solidarnost ili uspješno 'zaogrnuti' građane koji joj povijesno i teritorijalno pripadaju. Azra Hromadžić, *Citizens of an Empty Nation: Youth and State-Making in Postwar Bosnia and Herzegovina* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2015), 185-86.
- 2 Hromadžić, *Citizens*.
- 3 Boris Divljak i Aleksandra Martinović, *Privatizacija državnog kapitala u Bosni i Hercegovini* (Banja Luka: Transparency International, 2009), 37.
- 4 Azra Hromadžić, "Uninvited Citizens: Violence, Spatiality and Urban Ruination in Postwar and Postsocialist Bosnia and Herzegovina," *Third World Thematics* vol.4, br. 2-3 (2019).
- 5 UNDP, *The Next Frontier: Human Development and the Anthropocene, Bosnia and Herzegovina, Human Development Report 2020*, pristupljeno 26.08.2021., http://hdr.undp.org/sites/all/themes/hdr_theme/country-notes/BIH.pdf.
- 6 Agencija za rad i zapošljavanje Bosne i Hercegovine, "Pregled stanja tržišta rad na dan 31. januara 2021. godine", 3.12. 2021, pristupljeno 22.07.2021., <http://www.arz.gov.ba/statistika/mjesečni/default.aspx?id=5342&langTag=bs-BA>.
- 7 Nerzuk Ćurak, *Dejtonski Nacionalizam: Ogledi o Političkom* (Sarajevo: Buybook, 2004).
- 8 Statistika.ba, "Analiza: Država – Konačni rezultati – Popis 2013, Bosna i Hercegovina," pristupljeno 16.05.2021., <http://www.statistika.ba>.
- 9 Halilovich, Hariz, Jasmin Hasić, Dženeta Karabegović, Ajlina Karamehić-Muratović i Nermin Oruč, "Mapping the Bosnian-Herzegovinian Diaspora: Utilizing the Socio-Economic Potential of the Diaspora for Development in BiH," 2018, "<http://www.mhrr.gov.ba/PDF/MAPPING%20BIH%20DIASPORA%20REPORT.pdf>" [mhrr.gov.ba/PDF/MAPPING BIH DIASPORA REPORT.pdf](http://www.mhrr.gov.ba/PDF/MAPPING%20BIH%20DIASPORA%20REPORT.pdf).
- 10 World Bank Data, "Personal Remittances, Received (Current US\$) - Bosnia and Herzegovina," 2020, pristupljeno 17.07.2021., <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.CD.DT?locations=BA>.
- 11 Državni Zakon o nacionalnim manjinama (2003) prepoznaje 17 nacionalnih manjina: Albance, Čehe, Italijane, Židove, Nijemce, Mađare, Makedonce, Crnogorce, Poljake, Rome, Rumune, Ruse, Rutene, Slovake, Slovence, Turke i Ukrajince.
- 12 Council on Europe, The European Charter for Regional or Minority Languages, Doc. 12422, 21.10.2010., pristupljeno 14.06.2021. <https://www.refworld.org/pdfid/4d8b18322.pdf>
- 13 ECtHR, "Bosna i Hercegovina," medijski profil države, januar 2022., pristupljeno 22.07.2021., https://www.echr.coe.int/Documents/CP_Bosnia_and_Herzegovina_ENG.pdf.
- 14 Council of Europe, "European Social Charter: Bosnia and Herzegovina," pristupljeno 15.05. 2021., <https://www.coe.int/en/web/european-social-charter/bosnia-and-herzegovina>.
- 15 *Sejdić and Finci v. Bosnia and Herzegovina*, Application nos. 27996/06 and 34836/06, Council of Europe: European Court of Human Rights, 22.12.2009., pristupljeno 12.7.2022., <https://www.refworld.org/cases,ECHR,4b44a28a2.html>.
- 16 OHCHR, In Dialogue With Bosnia and Herzegovina, Committee on Economic, Social and Cultural Rights Asks About Distribution of Social Benefits, and About Access to Education and Housing, press release, 01.10.2021., pristupljeno 09.07.2021., ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=27591&LangID=E.
- 17 UNHRC, National report submitted in accordance with paragraph 5 of the annex to Human rights Council resolution 16/21*, Bosna i Hercegovina, 22.10.2019., pristupljeno 26.07.2021., <https://undocs.org/A/HRC/WG.6/34/BIH/1>
- 18 Bosnia and Herzegovina, European Community, Agreement between the European Community and Bosnia and Herzegovina on the readmission of persons residing without authorisation - Joint Declarations, 18.09.2009., <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A22007A1219%2804%29>.
- 19 Statewatch, "Blackmail in the Balkans: How the EU is Externalising Its Asylum Policies," 01.06.2021., pristupljeno 27.07.2021., <https://www.statewatch.org/analyses/2021/blackmail-in-the-balkans-how-the-eu-is-externalising-its-asylum-policies/>.
- 20 Vidjeti Annex 4. UN General Assembly Security Council, General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina, A/50/79C, 30.11.1995., pristupljeno 22.07. 2021., https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/BA_951121_DaytonAgreement.pdf.
- 21 Do polovice 2021. godine, nisu provedene ustavne reforme povodom slučaja Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine.

- 22 Ista struktura prječava građanima da sudjeluju na demokratskim izborima na različitim razinama. Dok slučaj Sejdić i Finci pokazuje nejednakost na razini kandidature za poziciju predsjednika i Dom naroda, čak su i lokalni izborni process otežani raspodjelom političke moći među tri konstitutivna naroda. Na primjer, u prosincu 2020. godine, podjeljeni grad Mostar je održao prve izbore nakon 2008. godine. Bosanski Ustavni sud je u odluci iz 2010. godine proglasio podjelu vlasti u gradu diskriminatornom (presuda je dodatno potvrđena 2019. godine pred ECtHR u slučaju Baralija protiv Bosne i Hercegovine). Europski sud je naložio nadopunu Izbornog zakona iz 2001. godine kako bi dozvolio javno glasovanje.
- 23 Criminal Code of FBiH, Article 163 and 363(a); Criminal Code of RS, Article 294a; Criminal Code of BD, Article 2, 49, 160, 357.
- 24 OSCE, *Zakon o zabrani diskriminacije (neslužbena prečišćena verzija)*, 06.09. 2016., pristupljeno 22.07.2021., <https://www.osce.org/files/f/documents/1/1/378877.pdf>.
- 25 Prema Zakonu o zabrani diskriminacije, diskriminacijom se “smatra svako različito postupanje uključujući svako isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti temeljeno na stvarnim ili pretpostavljenim osnovama prema bilo kojem licu ili skupini lica i onima koji su s njima u obiteljskoj ili drugoj vezi na osnovu njihove rase, boje kože, jezika, vjere, etničke pripadnosti, invaliditeta, starosne dobi, nacionalnog ili socijalnog podrijetla, veze s nacionalnom manjinom, političkog ili drugog uvjerenja, imovnog stanja, članstva u sindikatu ili drugom udruženju, obrazovanja, društvenog položaja i spola, seksualne orijentacije, rodnog identiteta, spolnih karakteristika, kao i svaka druga okolnost koja ima za svrhu ili posljedicu da bilo kojem licu onemoguću ili ugrožava priznavanje, uživanje ili ostvarivanje na ravnopravnoj osnovi, prava i sloboda u svim oblastima život.”
- 26 Poglavlje IV, Članak 7.2 navodi da “Ombudsman Bosne i Hercegovine postupa u skladu s ovim zakonom i Zakonom o pučkom pravobranitelju za ljudska prava BiH na način da u okviru svoje nadležnosti... prikuplja i analizira statističke podatke o slučajevima diskriminacije.” Službeni glasnik BiH, Zakon o zabrani diskriminacije.
- 27 BiH Official Gazette, Bosnia and Herzegovina: Law on Asylum, 11/2016, 19.02.2016., pristupljeno 22.07.2021., <https://www.refworld.org/docid/58b575084.html>.
- 28 BiH Official Gazette, Law on Asylum.
- 29 BiH Official Gazette, Law on Asylum.
- 30 Vedrana Maglajlija, “Tražitelji azila teško ostvaruju prava u BiH” (Asylum seekers find it difficult to exercise their rights in BiH), *Al Jazeera*, 7.02.2020., pristupljeno 18.07.2021., <https://balkans.aljazeera.net/teme/2020/2/7/trazitelji-azila-tesko-ostvaruju-prava-u-bih>.
- 31 Izvješća Europske komisije o Bosni i Hercegovini iz 2019. i 2020. Europskog parlamenta navode da “postoje ometanja u reformi pravosuđa od strane političkih aktera i unutar pravosudnog sustava, te da loše funkcionisanje pravosudnog sustava nastavlja da ugrožava ostvarivanje prava građana.” Izvješća također naglašavaju da “Bosna i Hercegovina mora garantirati slobodu izražavanja i slobodu medija, zaštitu novinara, kao i povoljno okruženje za rad civilnog društva, osobito poštivanjem europskih standarda o slobodi udruživanja i okupljanja.” European Parliament, *Report on the 2019-2020 Commission Reports on Bosnia and Herzegovina*, 2019/2171(INI), 2021., pristupljeno 30.05.2021., europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2021-0185_EN.html.
- 32 Nakon raspada Jugoslavije, ustavne odredbe automatski su dodijelile BiH državljanstvo svima koji su posjedovali državljanstvo Republike Bosne i Hercegovine unutar bivše Jugoslavije. Državljanstvo osoba koje su naturalizirane tijekom sukoba i poslijeratnih godina je regulirano kroz zasebne odredbe o državljanstvu. Department of Legal Affairs, “Constitution of Bosnia and Herzegovina,” 1995., pristupljeno 16.05.2022., <http://www.ohr.int/ohr-dept/legal/laws-of-bih/pdf/001%20-%20Constitutions/BH/BH%20CONSTITUTION%20.pdf>.
- 33 Article 1 (7b).
- 34 Article 1(7).
- 35 Eldar Sarajlić, “Conceptualising Citizenship Regime(s) in Post-Dayton Bosnia and Herzegovina,” *Citizenship Studies* vol. 16, br. 3-4 (2012), 367-81.
- 36 Article 1 (7e).
- 37 Dejan Stjepanović, “Bosnia’s Third Citizens: A Story of Brčko’s Exception.” februar 2012., CITSEE, pristupljeno 30.05. 2021., <https://www.citsee.eu/citsee-story/bosnia%E2%80%99s-third-citizens-story-br%C4%8Dko%E2%80%99s-exception>
- 38 Zakon o Državljanstvu Republike Srpske iz 2014. godine propisuje povoljne uvjete za stjecanje državljanstva za osobe bez državljanstva i lica sa statusom izbjeglica.
- 39 Bosnia and Herzegovina Nationality Law, 07.10.1992., pristupljeno 02.07. 2021., <https://www.refworld.org/docid/3ae6b4d828.html>.
- 40 Article 17 of the 1999 Citizenship Law. Zakon o državljanstvu Bosne i Hercegovine, Official Gazette 13/99, 04.02.1999.
- 41 Jelena Džankić, *Citizenship in Bosnia and Herzegovina, Macedonia and Montenegro: Effects of Statehood and Identity Challenges* (London: Routledge, 2015).
- 42 BiH, Law on Asylum, Article 6 (1), Article 6 (1); BiH, Law on Prohibition of Discrimination, no. 59/09.
- 43 Operational Strategy of the Institution of Human Rights Ombudsman of Bosnia and Herzegovina for the Period of 2016 - 2021. https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc2016041509303547eng.pdf

- 44 Ombudsmen of BiH, *Operational Strategy of the Institution of Human Rights Ombudsman of Bosnia and Herzegovina for the Period of 2016 – 2021*, februar 2016., pristupljeno 16.05.2022., https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obudsmen_doc2016041509303547eng.pdf
- 45 Sadašnji načelnik je Esed Kadrić (većinski bošnjačka Stranka Demokratske Akcije, SDA), predsjednik Skupštine je Siniša Milić (većinski srpski Savez Nezavisnih Socijal Demokrata, SNSD), a dopredsjednik je Ivo Filipović (većinski hrvatska Hrvatska demokratska zajednica, HDZ).
- 46 Stjepanović, "Bosnia's Third Citizens."
- 47 Archana Kabra, "14 Poorest Countries in Europe 2022," *The Teal Mango*, 06.03.2022, pristupljeno 12.07.2021., <https://www.thetealmango.com/featured/poorest-countries-in-europe/>.
- 48 World Bank Data, "Poverty Headcount Ratio at National Poverty Lines (% of Population) – Bosna i Hercegovina, 2015., pristupljeno 17.07.2021., <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.NAHC?locations=BA>
- 49 Nikolina Obradović, Mirna Jusić, i Nermin Oruč, *ESPN Thematic Report on In-Work Poverty: Bosnia and Herzegovina* (Brussels: European Social Policy Network, 2019), 4.
- 50 Vera Soldo, "Hrvat, Srbin ili Bošnjak – nacionalnost po potrebi", *DW.com*, 11.11.2018., pristupljeno 17.07.2021., <https://www.dw.com/bs/hrvat-srbin-ili-bošnjak-nacionalnost-po-potrebi/a-46167618>.
- 51 USAID, "Monitoring and Evaluation Support Activity. MEASURE-BiH. Gender Analysis for Bosnia and Herzegovina: 2019 Follow-up Final Report, 2019., pristupljeno 19.07.2021., https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00WG6T.pdf
- 52 UNICEF, *Situation Analysis of Children in Bosnia and Herzegovina*, mart 2020., pristupljeno 11.05.2021.
- 53 Council of Europe, Fourth Opinion on Bosnia and Herzegovina, Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities, ACFC/OP/IV (2017)007, 09.11.2017., pristupljeno 22.07.2021., <https://rm.coe.int/4th-op-bih-en/16808e2c53>.
- 54 Human Rights Watch, "Bosnia and Herzegovina: Events of 2020," 2021., pristupljeno 30.07.2021., hrw.org/world-report/2021/country-chapters/bosnia-and-herzegovina.
- 55 Sabina Niksic, "Croatia Probes Reports of Police Violence Against Migrants," *ABC News*, 07.10.2021., pristupljeno 27.07.2021., <https://abcnews.go.com/International/wireStory/croatia-probes-reports-police-violence-migrants-80455033>
- 56 Melita Mujadžić, "Refugee and Migrant Children Embrace Schooling in Bosnia and Herzegovina," UNICEF, 13.07.2020., <https://www.unicef.org/eca/stories/refugee-and-migrant-children-embrace-schooling-bosnia-and-herzegovina>.
- 57 Vidjeti podatke *Agencije za Statistiku* dostupne na: <https://bhas.gov.ba/>.
- 58 Soeren Keil i Valery Perry, "Introduction: Bosnia and Herzegovina 20 Years After Dayton," *International Peacekeeping* vol. 22, br. 5 (2015), str. 1–8.
- 59 Soeren Keil, *Multinational Federalism in Bosnia and Herzegovina* (London: Routledge, 2016).
- 60 Vidjeti Federalni zavod za statistiku na: <http://fzs.ba/>
- 61 Vidjeti Republički zavod za statistiku na: <https://www.rzs.rs.ba/>.
- 62 Lejla Somun-Krupalija, "Gender and Employment in Bosnia and Herzegovina - A Country Study," Working Paper 4/2011, Bureau for Gender Equality (Geneva: International Labour Office, 2011), 27.07.2021., ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---gender/documents/publication/wcms_170832.pdf.
- 63 Binns, "The Gender Pay Gap in Europe," *Expert Market*, 15.08.2019., <https://www.expertmarket.co.uk/payroll/gender-pay-gap-in-europe>
- 64 Somun-Krupalija, "Gender and Employment in Bosnia and Herzegovina."
- 65 Istraživanje je ponovljeno 2004. godine koristeći istu metodologiju analize siromaštva kako bi se omogućilo praćenje promjena u životnom standardu stanovništva. Iste godine, napori u provedbi europske regulative i metodologije u mjerenju siromaštva doveli su do provedbe istraživanja kućnog budžeta građana Bosne i Hercegovine. Edin Šabanović, "An Overview of Poverty Measurement in Bosnia and Herzegovina," UNECE Working Paper 10, 07.11.2018., pristupljeno 20.07.2021., https://unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/ge.15/2018/mtg1/D._Bosnia_and_Herzegovina1.pdf.
- 66 Obradović, Jusić, i Oruč, *ESPN Thematic Report on In-Work Poverty*.
- 67 UN BiH, *The Multi-Cluster/Sector Initial Rapid Assessment – MIRA (Report and Executive Summary)*, 28.10.2019., pristupljeno 27.07.2021., <https://bosniaherzegovina.un.org/en/22662-multi-clustersector-initial-rapid-assessment-mira-report-and-executive-summary>.
- 68 SZO, *Collection and Integration of Data on Refugee and Migrant Health in the WHO European Region: Technical Guidance*, 2020., pristupljeno 16.07.2021., <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/337694/9789289055369-eng.pdf>
- 69 OESS, *Assessment: Migrant and Refugee Situation in Bosnia and Herzegovina*, n.d., pristupljeno 18.06.2021., <https://www.osce.org/files/f/documents/1/8/397319.pdf>.
- 70 USAID, Monitoring and Evaluation Support: MEASURE-BiH, 2021., pristupljeno 26.07.2021., <http://measurebih.com/>.

- 71 Friedrich-Ebert-Stiftung, "Youth Study Bosnia and Herzegovina 2018/2019," 2020., pristupljeno 27.07.2021., <http://library.fes.de/pdf-files/id/moe/15262.pdf>.
- 72 *Balkan Insight*, "Bosnian Serb War Veterans Protest Over Poverty," 18.02.2014., pristupljeno 19.07.2021., <https://balkaninsight.com/2014/02/18/hundreds-veterans-protest-in-banja-luka/>; RSE, "Protests Grow Against Anti-Muslim Film," 17.09.2012., pristupljeno 11.09.2021., <https://www.rferl.org/a/thousands-protest-against-anti-muslim-film/24711314.html>.
- 73 Heleen Touquet, "Escaping Ethnopolis: Postethnic Mobilization in Bosnia-Herzegovina," thesis, Katholieke Universiteit Leuven, Leuven, Belgija, 2012., pristupljeno 19.06.2021., <https://lirias.kuleuven.be/1863557?limo=0>.
- 74 Chiara Milan, *Social Mobilization Beyond Ethnicity: Civic Activism and Grassroots Movements in Bosnia and Herzegovina* (London: Routledge, 2019).
- 75 Među onim koji su dali otkaz su Sead Čaušević, premijer Tuzlanskog kantona; Munib Husejnagić, premijer Zeničko-dobojskog kantona; Suad Zeljković, premijer Sarajevskog kantona; i Hamdija Lipovača, premijer Unsko-sanskog kantona.
- 76 Freedom House, "Nations in Transit 2021: Bosnia and Herzegovina," 2021., pristupljeno 27.09.2021., <https://freedomhouse.org/country/bosnia-and-herzegovina/nations-transit/2021>.
- 77 Hans von der Brelie, "Hydro Power to the People: The Fight Against Bosnia and Herzegovina's Hydroelectric Dams," *Euronews*, 17.07.2020., pristupljeno 30.06.2021., <https://www.euronews.com/2020/07/17/hydro-power-to-the-people-the-fight-against-bosnia-and-herzegovina-s-hydroelectric-dams>.
- 78 WWF, "Nos Nouvelles: Hrabre žene Balkana u borbi za naše rijeke," 08.03.2019., pristupljeno 11.07.2021., <https://www.wwf.mg/?344373/Hrabre-ene-Balkana-u-borbi-za-nae-rijeke>; Harun Cero, "Hidroelektrane na Uni neće se graditi," *Al Jazeera*, 23.07.2015., pristupljeno 26.07.2021., <https://balkans.aljazeera.net teme/2015/7/23/hidroelektrane-na-uni-neece-se-graditi>.
- 79 Policija RS često je kažnjavala i zastrašivala prosvjednike. Državni tužilac je preuzeo slučaj od entitetskih organa vlasti u aprilu 2021. godine.
- 80 RSE, "Protest za Dženana i Davida ujediniu Bosnu i Hercegovinu", 11.09.2021., pristupljeno 18.07.2021., <https://www.slobodnaevropa.org/a/dzenan-memic-david-dragicevic-sarajevo-protest/31455595.html>.
- 81 ANSA, "Bosnia: Anti-Migrant Protest at Croatia Border," *Infomigrants*, 19.08.2020., pristupljeno 26.07.2021., <https://www.infomigrants.net/en/post/26705/bosnia-antimigrant-protest-at-croatia-border>.
- 82 Klix, "Mještani Bradine blokirali kasarnu gdje trebaju doći migranti, načelnik Konjica do danas nije imao saznanja," 29.12.2020., pristupljeno 30.05.2021., <https://www.klix.ba/vijesti/bih/mjestani-bradine-blokirali-kasarnu-gdje-trebaju-doci-migranti-nacelnik-konjica-do-danas-nije-imao-saznanja/201229131>.
- 83 Mara Bierbach, "Migrants in Bosnia: EU, UN Officials Condemn Situation in Lipa Camp," *Infomigrants*, 06.01.2021., pristupljeno 08.07.2021., <https://www.infomigrants.net/en/post/29469/migrants-in-bosnia-eu-un-officials-condemn-situation-in-lipa-camp>.
- 84 Damir Kapidžić, "The Dominance of Ethnic Parties in Bosnia and Herzegovina Will Continue," *Insurmountable Past*, oktobar 2018., pristupljeno 22.07.2021., <https://damirkapidzic.com/wp-content/uploads/2018/10/Kapidzic-Damir-2018-The-dominance-of-ethnic-parties-in-BiH-will-continue-Perspectives-SEE-6.pdf>.
- 85 TRT, "Bakir Izetbegović: Muslimani bi trebali da pokrenu diplomatsku ofanzivu, bojkot Izraela," 18.05.2021., pristupljeno 18.07.2021., <https://www.trt.net.tr/hrvatski/region-2/2021/05/18/bakir-izetbegovic-muslimani-bi-trebali-da-pokrenu-diplomatsku-ofanzivu-bojkot-izraela-1641447>.
- 86 Tijekom 2012. godine Socijalistička internacionala izbacila je SNSD iz svojih redova zbog "nacionalističkih i ekstremističkih" stavova. Keil, *Multinational federalism in Bosnia and Herzegovina*.
- 87 John Hulsey, "Party Politics in Bosnia and Herzegovina," u *State-Building and Democratization in Bosnia and Herzegovina*, uredio Soeren Keil and Valery Perry, (London: Routledge, 2015), 57–76.
- 88 Program Socijaldemokratske Partije BiH, oktobar 2015., http://www.sdp.ba/upload/documents/dokumenti/PROGRAM_SDP_BiH.pdf; pogledaj i Statut Socijaldemokratske Partije BiH, oktobar 2015., pristupljeno 16.05.2022., <http://sdp.ba/datoteke/uploads/STATUT-SDP-BIH.pdf>
- 89 John Hulsey, "Institutions and the Reversal of State Capture: Bosnia and Herzegovina in Comparative Perspective," *Southeastern Europe* vol. 42, br.1 (2018), 15–32.
- 90 Ivica Šola, "Zašto invaziju iz islamskog svijeta nazivamo migracijom," *Slobodna Dalmacija*, 09.12.2019., pristupljeno 22.06.2021., <https://slobodnadalmacija.hr/kolumne/zasto-invaziju-iz-islamskog-svijeta-nazivamo-migracijom-637272>.
- 91 Davor Marko, "Citizenship in Media Discourse in Bosnia and Herzegovina, Croatia, Montenegro, and Serbia," CITSEE Working Paper 2012/25, 2012., pristupljeno 17.07.2021., https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2388673.
- 92 Lejla Turčilo, Radenko Udovičić, i Rast'o Kužel, *Assessment of Political Diversity in Media Reporting 2014 General Elections – Bosnia and Herzegovina: Final Report*, Media Plan Institute, 2014., pristupljeno 17.07.2021., <https://mediaplaninstitut.files.wordpress.com/2017/06/finalreporten.pdf>

- 93 Matthew Brunwasser, Lejla Turčilo, i Davor Marko, *Assessment of the Media Sector in Bosnia and Herzegovina: Final Report*, USAID's Bosnia and Herzegovina Monitoring and Evaluation Support Activity, kolovoz 2016., pristupljeno 17.07.2021., <https://www.measurebih.com/uimages/Assessment%20of%20the%20Media%20Sector%20in%20B&H.pdf>.
- 94 Fahrudin Radončić je bosanski medijski tajkun, investitor i političar koji je u dva navrata obnašao funkciju ministra sigurnosti.
- 95 Mile Radišić je kontroverzni banjalučki biznismen i bivši bjegunac poznat po građevinskim i zemljišnim malverzacijama u gradu Banjaluci.
- 96 Front Line Defenders, "Arbitrary Detention of Human Rights Journalist Nidzara Ahmetasevic," 10.03.2021., pristupljeno 19.07.2021., <https://www.frontlinedefenders.org/en/case/arbitrary-detention-human-rights-journalist-nidzara-ahmetasevic>.
- 97 Srpsko-hrvatski je bio osnovni jezik i *lingua communis* u Jugoslaviji. Kada se Jugoslavija počela raspadati početkom 1990-ih, razlike među jezičkim varijantama su osnažene, dodatno pojačane kroz politizaciju nacionalističkih režima u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Kao posljedica toga srpsko-hrvatski je postao tri međusobno razumljiva, gramatički skoro identična jezika: bosanski, srpski i hrvatski.
- 98 UNESCO, *Assessment of Media Development in Bosnia and Herzegovina*, 2019., 57, pristupljeno 03.07.2021., <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000371223>.
- 99 UNESCO, *Assessment of Media Development in Bosnia and Herzegovina*, 57,
- 100 Elvira Mujkić Jukić, *Research on Media Reporting on Gender-Based Violence Against Women in Bosnia and Herzegovina*, UN Women, 2016., pristupljeno 15.07.2022., https://bosniaherzegovina.un.org/sites/default/files/2019-11/Istrazivanje_o_medijskom_izvjestavanjuUNWOMEN_BiH_ENG_0.pdf.
- 101 Sarah Macharia, *Global Media Monitoring Project 2015*, Global Media Monitor, novembar 2015., pristupljeno 17.07.2021., https://www.media-diversity.org/additional-files/Who_Makes_the_News_-_Global_Media_Monitoring_Project.pdf.
- 102 USAID, *Gender Analysis Report for Bosnia and Herzegovina: Extended Summary*, MEASURE-BiH, studeni 2016., pristupljeno 27.07.2021., <https://measurebih.com/uimages/Edited20Extended20Summary20GA20Report20MEASURE-BiH.pdf>.
- 103 European Commission, *Bosnia and Herzegovina 2020 Report*, SWD (2020) 350 final, Brisel, 06.10.2020., pristupljeno 10.07.2021., https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/system/files/2020-10/bosnia_and_herzegovina_report_2020.pdf.
- 104 Liisa Malkki, "Speechless Emissaries: Refugees, Humanitarianism and Dehistoricization," *Cultural Anthropology* vol. 11, br. 3 (1996): 377–404.
- 105 Ombudsmen of BiH, *Specijalni izvještaj o stanju u oblasti migracija u Bosni i Hercegovini*, Banja Luka, studeni 2018., pristupljeno 17.07.2021., https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obudsmen_doc2019010713545979bos.pdf.
- 106 Konrad Adenauer Stiftung, "Media Outlets in Bosnia and Herzegovina," n.d., pristupljeno 01.06.2021., <https://www.kas.de/en/web/balkanmedia/media-outlets1>.
- 107 Maya Shwayder, "Pristrasnost medija u BiH – problem na putu ka EU," *DW.com*, 09.11.2016., pristupljeno 30.05.2021., <https://www.dw.com/bs/pristrasnost-medija-u-bih-problem-na-putu-ka-eu/a-36183456>; "Je li moguće: Potvrda iz sudskog registra – vlasnik banjalučkog ATV-a je, vjerovali ili ne...", *Slobodna Bosna*, 19.04.2021., pristupljeno 30.05.2021., <https://www.slobodna-bosna.ba/vijest/196590/je-li-moguće-potvrda-iz-sudskog-registra-vlasnik-banjaluchkog-atv-a-je-vjerovali-li-ili-ne.html>; UNESCO, *Assessment of Media Development in Bosnia and Herzegovina*, 2019., pristupljeno 03.07.2021., <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000371223>.
- 108 A. Sokol, *Modeli propagande, dezinformacija i mržnje u medijima i komunikacijama u BiH*, Fondacija Media centar Sarajevo, SEENPM, Tirana i Mirovni institut, (Ljubljana, 2020), 13.
- 109 Transparency International, "Koliko plaćamo rad javnih medija?" 27.12.2019., pristupljeno 18.06.2021., https://transparentno.ba/2019/12/27/istrazivanje-ti-bih-koliko-placamo-rad-javnih-medija/#_ftn1.
- 110 Sokol, *Modeli propagande, dezinformacija i mržnje u medijima i komunikacijama u BiH*, 6.
- 111 USAID. Bosnia and Herzegovina Monitoring and Evaluation Support Activity, kolovoz 2016., pristupljeno 22.06.2021., <https://www.measurebih.com/uimages/Assessment%20of%20the%20Media%20Sector%20in%20B&H.pdf>.
- 112 European Commission, *Bosnia and Herzegovina 2020 Report*, 10–11.
- 113 Goran Žeravičić, *Mapping Study of Civil Society Organizations in BiH*, Office for Economic Policy and Regional Development Ltd., kolovoz 2016., pristupljeno 22.06.2021., <http://europa.ba/wp-content/uploads/2016/11/Mapping-study-of-CSOs-in-BiH.pdf>
- 114 Regional Cooperation Council, *Balkan Barometer 2021*, pristupljeno 19.06.2021., <https://www.rcc.int/balkanbarometer/home>.
- 115 Dorijan Klasnic, "Asylum-seekers Cultivate New Lives in Bosnia and Herzegovina," UNHCR, 30.07.2021., pristupljeno 29.07.2021., <https://www.unhcr.org/news/stories/2021/7/610187fb4/asylum-seekers-cultivate-new-lives-bosnia-herzegovina.html>.
- 116 IOM, *Bosnia and Herzegovina Crisis Response Plan*, dopunjeno u siječnju 2022., pristupljeno 16.05.2022., https://crisisresponse.iom.int/sites/g/files/tmzbd1481/files/appeal/pdf/2021_Bosnia_and_Herzegovina_Crisis_Response_Plan_2021.pdf
- 117 IOM, *Bosnia and Herzegovina Crisis Response Plan*.
- 118 Hromadžić, "Uninvited Citizens."
- 119 Divjak i Martinović, *Privatizacija državnog kapitala u Bosni i Hercegovini*.

- 120 Carolyn Buff kako je navedeno u Donais, "The Politics of Privatization," 2.
- 121 World Bank Data, "Personal Remittances."
- 122 World Bank Data, "Personal Remittances."
- 123 Tea Hadžiristić, "Is Bosnia the Worst Place in Europe to Be a Woman?," Open Democracy, 05.12.2016., pristupljeno 18.06.2021., <https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/women-in-bosnia/>.
- 124 Hadžiristić, "Is Bosnia the Worst Place in Europe to Be a Woman?"
- 125 Shagun Khare, Per Ronnas, i Leyla Schamchiyeva, "Employment Diagnostic Analysis: Bosnia and Herzegovina," Employment Sector, Employment Working Paper No. 86. (Geneva: International Labour Office, 2011.), pristupljeno 22.07.2022., https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/documents/publication/wcms_158485.pdf.
- 126 UNDP, "Regional Roma Survey 2017: Country Fact Sheets," 08.04.2018., pristupljeno 21.07.2021., <https://www.eurasia.undp.org/content/rbec/en/home/library/roma/regional-roma-survey-2017-country-fact-sheets.html>; UNDP, "The situation of Roma in 11 EU Member States," svibanj 2012., pristupljeno 26.05.2021., https://issuu.com/undp_in_europe_cis/docs/_roma_at_a_glance_web/1#download
- 127 UNDP, "Regional Roma Survey 2017."
- 128 N. M. Blazevski, S. Marnie, i I. Kesine, *The Position of Roma Women and Men in the Labour Markets of the Western Balkans: Micronarratives Report*, UNDP, 2018., pristupljeno 25.07.2021., https://www.eurasia.undp.org/content/dam/rbec/docs/RomaEmployment_UNDP_RBEC.pdf.
- 129 Klasnic, "Asylum-seekers Cultivate New Lives in Bosnia and Herzegovina."
- 130 "Gdje je završio migrant Šemso koji je bio frizer i igrao za Krajišnik u Velikoj Kladuši," *Fokus*, 28.01.2020., pristupljeno 24.07.2021., <https://www.fokus.ba/magazin/taj-ludi-svijet/gdje-je-završio-migrant-semso-koji-je-bio-frizer-i-igrao-za-krajišnik-u-velikoj-kladusi/1671027/>.
- 131 Ovaj članak propisuje opću zabranu diskriminacije, na način da <uživanje svih prava utvrđenih zakonom treba osigurati bez diskriminacije po bilo kojem osnovu kao što je spol, rasa, boja kože, jezik, vjera, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, veza sa nekom nacionalnom manjinom, imovinsko stanje, rođenje ili drugi status.> Article 1, Protocol No. 12 to the Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. European Treaty Series No. 177, 04.11.2000., pristupljeno 18.07.2022., https://www.echr.coe.int/Documents/Library_Collection_P12_ETSI177E_ENG.pdf.
- 132 ICG, *Implementing Equality: The 'Constituent Peoples' Decision in Bosnia-Herzegovina*, Balkans Report No. 128 (Brussels: International Crisis Group, 2002).
- 133 ECtHR, *Case of Zornić v. Bosnia and Herzegovina*, Fourth Section, no. 3681/06, Judgment, Strasbourg, 15.07.2014., pristupljeno 18.06.2021., https://www.coe.int/documents/1498993/0/CASE+OF+ZORNIC+v++BOSNIA++AND+HERZEGOVINA_ENG.pdf/82285021-bbec-4ffd-a4a0-72b23225332a
- 134 ECtHR, *Case of Pilav v. Bosnia and Herzegovina*, Fifth Section, no. 41939/07, Judgment, Strasbourg, 09.09. 2016., pristupljeno 18.06. 2021., <https://www.eods.eu/elex/uploads/files/5c46fbc3ef1e7-CASE%20OF%20PILAV%20v.%20BOSNIA%20AND%20HERZEGOVINA.pdf>.
- 135 ECtHR, *Case of Šlaku v. Bosnia and Herzegovina*, Fifth Section, no. 56666/12, Judgment, Strasbourg, 26.05.2016., pristupljeno 18.06.2021., <http://www.eods.eu/elex/uploads/files/5c61415b7d08c-CASE%20OF%20SLAKU%20v.%20BOSNIA%20AND%20HERZEGOVINA.pdf>.
- 136 M. Mujić, *Politička participacija žena u BiH: Opći izbori 2018*, Fondacija Cure, 2019., pristupljeno 22.06.2021., https://fondacijacure.org/wp-content/uploads/2022/03/FES-publikacija_Medina-Mujic_ENG.pdf.
- 137 Parliamentary Assembly of BiH, "Statistical data of the Parliament," 2021., pristupljeno 23.06.2021., <https://www.parlament.ba/Content/Read/24?title=Općipodaci>
- 138 World Bank, *Poverty and Inequality in Bosnia Herzegovina 2007–2011*, svibanj 2015., pristupljeno 02.06.2021., <https://documents1.worldbank.org/curated/en/228531467999134102/pdf/97643-REVISED-P132666-P152786-Box393190B-BiH-Poverty-and-Inequality-in-BiH.pdf>.
- 139 World Bank, *Bosnia and Herzegovina Poverty Assessment, Vol. II: Data on Poverty*, Report No. 25343-BIH, 21.11.2003., pristupljeno 12.06.2021., <https://documents1.worldbank.org/curated/en/563691468743172074/pdf/Pages0from025343.pdf>.
- 140 Kasnija studija okarakterisala je gospodarske nejednakosti u BiH umjerenim i stabilnim od 2007. do 2011. godine. Prema ovom istraživanju Gini indeks širom zemlje je 2011. godine bio 33,4. World Bank, *Poverty and Inequality in Bosnia and Herzegovina*.
- 141 World Bank Data, "Unemployment With Advanced Education (% of Total Labor Force With Advanced Educaiton) – Bosnia and Herzegovina," 08.02.2022., pristupljeno 22.06.2021., <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.ADVN.ZS?locations=BA>.
- 142 Agencija za rad i zapošljavanje BiH, "Pregled stanja tržišta rad na dan 31. januara 2021. godine."
- 143 Agencija za rad i zapošljavanje BiH, "Pregled stanja tržišta rad na dan 31. januara 2021. godine."
- 144 Binns, "The Gender Pay Gap in Europe."

- 145 Regional Cooperation Council, *Balkan Barometer 2020: Public Opinion Survey*, 24.06.2020., pristupljeno 10.06.2021., <https://www.rcc.int/pubs/95/balkan-barometer-2020-public-opinion-survey>.
- 146 Somun-Krupalija, "Gender and Employment in Bosnia and Herzegovina."
- 147 UNDP, *National Human Development Report 2020: Social Inclusion in Bosnia and Herzegovina*, 2020., pristupljeno 20.06.2021., https://www.ba.undp.org/content/dam/bosnia_and_herzegovina/Publications/NHDR2021/NHDR_2020_ENG.pdf.
- 148 BTI, "Bosnia and Herzegovina," 2020., pristupljeno 20.06.2021., <https://bti-project.org/en/reports/country-dashboard/BIH>.
- 149 Ovo je procjena. Organizacija za hranu i poljoprivredu pri Ujedinjenim nacijama i Svjetska banka trenutno sprovode projekat koji istražuje žensko vlasništvo nad zemljom u BiH. World Bank, "World Bank, FAO Aim to Boost Women's Land Ownership in Central Europe," 22.09.2014., pristupljeno 09.06.2021., <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2014/09/22/world-bank-group-fao-aim-to-boost-women-land-ownership-in-central-europe>.
- 150 Aida Djugum, "Ako ste žena u BiH, teže ćete dobiti kredit," Radio Slobodna Evropa - Radio Free Europe, 05.10.2020., pristupljeno 10.06.2021., <https://www.slobodnaevropa.org/a/bih-zene-preduzetnice/30876404.html>.
- 151 UNHCR, "Bosnia and Herzegovina: Rights and Obligations," n.d., pristupljeno 06.06.2021., <https://help.unhcr.org/bosniaandherzegovina/applying-for-asylum/rights-and-obligations/>.
- 152 Azra Hromadžić, *Citizens of an Empty Nation: Youth and State-Making in Postwar Bosnia and Herzegovina* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2015).
- 153 Helsinki Committee, *Žene i pristup obrazovanju u BiH*, avgust 2020., pristupljeno 07.06.2021., <http://hcabl.org/wp-content/uploads/2020/09/%C5%BDene-i-pristup-obrazovanju.pdf>.
- 154 UNICEF, *Bosnia and Herzegovina: Roma Survey Multiple Indicator Cluster Survey, 2011–2012*, veljača 2013., revidirano lipanj 2014., pristupljeno 15.05.2021., <https://www.unicef.org/bih/media/1311/file/Bosnia%20and%20Herzegovina:%20Roma%20Survey.pdf>.
- 155 UNICEF, *Bosnia and Herzegovina: Roma Survey*.
- 156 Zatvaranje škola povezano s pandemijom COVID-19 počelo je u ožujku 2020. godine a obrazovne vlasti su pokrenule strategije e-učenja. Osnovni pristup e-učenju bio je dostupan 99 posto djece koja su pohađala osnovno, srednje ili visoko obrazovanje. Ipak, romska djeca su nejednako pogođena pandemijom, gdje 6 posto djece bilo bez informacijsko-komunikacijskih tehnologija i interneta.
- 157 Mujadžić, "Refugee and Migrant Children Embrace Schooling in Bosnia and Herzegovina."
- 158 Marko Martić i Ognjen Djukić, *Sistemi zdravstvene zaštite u BiH: Finansijski izazovi i opcije za reformu*, Friedrich-Ebert-Stiftung, listopad 2017., pristupljeno 10.05.2021., <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/14125.pdf>.
- 159 UNDP, *Social Impacts of COVID-19 in Bosnia and Herzegovina: Household Survey*, 22.10.2020., pristupljeno 07.06.2021., https://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/en/home/library/publications/SocialImpactAssessment.html.
- 160 Agencija za Statistiku BiH, *Anketa o radnoj snazi/Labour Force Survey 2019* (Sarajevo: Agency for Statistics, 2019.), pristupljeno 05. 04. 2022., https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2019/LAB_00_2019_TB_0_HR.pdf.
- 161 NHDR, *National Human Development Report 2020: Social Inclusion in Bosnia and Herzegovina*, pristupljeno 26.04.2021., https://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/en/home/library/nhdr/NHDR2020_SocialInclusion.html
- 162 NHDR, *National Human Development Report 2020*.
- 163 Privatna njega za starija lica je vrlo skupa u odnosu na životni standard u Bosni. Mjesečna naknada iznosi između 750 i 1050 bosanskih konvertibilnih marki (KM) (približno €380-535) – iznos koji je previsok za većinu starije populacije u zemlji koji primaju prosječnu mjesečnu mirovinu 350 do 400 KM (€178-204). Hromadžić, "Where Were They Until Now?."
- 164 *Ženska mreža (English)*, "Poruka poslodavcima koji otpuštaju trudnice: Jesu li vas na svijet donijele rode?" 2017., pristupljeno 22.05.2021., <https://zenskamreza.ba/poruka-poslodavcima-koji-otpustaju-trudnice-jesu-li-vas-na-svijet-donijele-rode/>.
- 165 Ministarstvo sigurnosti Bosne i Hercegovine, "Pravilnik o azilu u Bosni i Hercegovini," n.d., pristupljeno 03.06.2021., <http://msb.gov.ba/Zakoni/akti/default.aspx?id=1741&langTag=hr-HR>.
- 166 USAID, "Situation Analysis."
- 167 UNHRC, UNICEF, i IOM, *Access to Education for Refugee and Migrant Children in Europe*, rujan 2019., pristupljeno 04.06.2021., <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/5d774e3e4.pdf>.
- 168 WHO, *Bosnia and Herzegovina: Assessing Health Systems Capacity to Manage Large Influx of Refugees and Migrants*, 2020., pristupljeno 22.05.2021., <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/331455/9789289054867-eng.pdf>.
- 169 UNHCR, *Refugee and Migrant Situation in Bosnia and Herzegovina Jan-Mar 2018*, pristupljeno 21.05.2021., <https://data.unhcr.org/es/documents/download/63869>.
- 170 United Nations, *United Nations in Bosnia and Herzegovina: COVID-19 Socio-Economic Response and Recovery Offer*, 20. 07. 2020., pristupljeno 05. 06. 2021., https://unsdg.un.org/sites/default/files/2020-08/BIH_Socioeconomic-Response-Plan_2020.pdf.

- 171 Zakon o zaštiti nacionalnih manjina propisuje da će BiH zaštititi položaj jednakosti i prava svih 17 nacionalnih manjina koje žive u zemlji. Prema ovom zakonu, pored prava koje uživaju svi građani BiH, manjinama su obećana dodatna prava i zaštita, posebno kad je u pitanju povijest, kultura, običaji, tradicije, jezik, pismo, obrazovne i vjerske slobode. Zakon također predviđa osnivanje Vijeća nacionalnih manjina pri Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine, koje nije osnovano do 2008. godine. Međutim, ne postoje medijski kanali posvećeni manjinama, o programu na jeziku manjina da ne govorimo. Parlamentarna skupština, "Vijeće nacionalnih manjina BiH," n.d., pristupljeno 02.07.2021., <https://www.parlament.ba/committee/read/36?lang=hr#annual>.
- 172 European Commission against Racism and Intolerance, *ECRI Report on Bosnia and Herzegovina* (Strasbourg: Council of Europe, 2017), pristupljeno 15.06.2021., <https://rm.coe.int/third-report-on-bosnia-and-herzegovina/16808b5602>.
- 173 UN, *A/HRC/25/49/Add.1: Report of the Special Rapporteur in the field of cultural rights, Farida Shaheed*, pristupljeno 05.06.2021., <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/117/22/PDF/G1411722.pdf?OpenElement>
- 174 OHR, "Constitutions," n.d., pristupljeno 02.05.2021., <http://www.ohr.int/laws-of-bih/constitutions-2/>
- 175 Prema službenim nastavnim planovima i programima Federacije Bosne i Hercegovine, Republike Srpske i Brčko distrikta, prosječno 44 posto vremena posvećeno je za jezike tokom prve dvije godine srednje škole (deseti i jedanaesti razred) za podučavanje jednog od tri zvanična jezika. Ostalih 56 posto vremena treba biti posvećeno podučavanju međunarodnih jezika, od kojih 32 posto za prvi strani jezik i 24 posto za drugi strani jezik. Ipak, uprkos ovim obećavajućim podacima, nijedan od 17 manjinskih jezika nisu dijelom obveznog plana i programa.
- 176 Primjerice, iako Ustavi FBiH i RS navode potrebu da se u regijama naseljenim grupama koji govore manjinske jezike mogu koristiti i drugi jezici i pisma za nastavu, zastupljenost lokalnih i regionalnih jezika u formalnom obrazovnom sustavu je nepostojeći. Azra Hromadžić, *Citizens of an Empty Nation: Youth and State-Making in Postwar Bosnia and Herzegovina* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2015.)
- 177 Hofstede Insights, "Bosnia and Herzegovina," n.d., pristupljeno 14.06.2021., <https://www.hofstede-insights.com/country/bosnia-and-herzegovina/>
- 178 World Value Survey (2001). *Bosnia and Herzegovina*, pristupljeno 02.06.2021., <https://www.worldvaluessurvey.org/AJDownload.jsp>
- 179 Članak 2. (3) i 4. Ustava BiH; Član 2. Ustava Federacije BiH; Član 2. Ustava RS.
- 180 Članak 28. Ustava RS.
- 181 Vjekoslav Perica, "Religion in the Balkan Wars," Oxford Handbooks Online, oktobar 2014.
- 182 European Commission, *Bosnia and Herzegovina 2020 Report*, 30.
- 183 Lillo Montalto Monella i Paola Lucchesi, "What Are the Real Reasons Behind Bosnia's Migrant Crisis?," *Euronews*, 20.01.2021., pristupljeno 11.05.2021., <https://www.euronews.com/2021/01/19/what-are-the-real-reasons-behind-bosnia-s-migrant-crisis-bihac>.
- 184 Human Rights Watch, "Bosnia and Herzegovina: Ethnic Discrimination a Key Barrier," 12.12.2019., pristupljeno 11.06.2021., <https://www.hrw.org/news/2019/12/12/bosnia-and-herzegovina-ethnic-discrimination-key-barrier#>.
- 185 European Commission, "Bosnia and Herzegovina: Factsheet," European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations, n.d., pristupljeno 02.05.2021., https://ec.europa.eu/echo/where/europe/bosnia-and-herzegovina_en.
- 186 Dunja Mijatović, Otvoreno pismo Zoranu Tegeltiji (predsjednik Vijeća ministara Bosne i Hercegovine) i Selmi Cikotiću (Ministru sigurnosti Bosne i Hercegovine), Commissioner for Human Rights, Strasbourg, 07.12.2020., Comm HR/DM/sf 029-2020, pristupljeno 06.05.2021., <https://rm.coe.int/commdh-2020-30-letter-to-the-authorities-of-bosnia-and-herzegovina-en/1680a099b6>.
- 187 R. Priebe, *Experts' Report on Rule of Law Issues in Bosnia and Herzegovina*, 05.12.2019., pristupljeno 05.06.2021., <http://europa.ba/wp-content/uploads/2019/12/ExpertReportonRuleofLawissuesinBosniaandHerzegovina.pdf>
- 188 Priebe, *Experts' Report on Rule of Law Issues in Bosnia and Herzegovina*.
- 189 World Justice Project, "Bosnia and Herzegovina," 2019., pristupljeno 17.05.2021., <https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/Access-to-Justice-2019-BosniaandHerzegovina.pdf>
- 190 Freedom House, "Freedom in the World 2020 - Bosnia and Herzegovina," 2020., pristupljeno 12.06.2021., <https://freedomhouse.org/country/bosnia-and-herzegovina/freedom-world/2020>.
- 191 Službeni List BiH, "Službeni glasnik BiH, broj 83/16", 2016., pristupljeno 11.05.2021., <http://www.sluzbenilist.ba/page/akt/swszK4T5D5Y=>.
- 192 Aida Malkić i Tea Hadžiristić, *Intersecting Inequalities in Social Protection in Bosnia and Herzegovina: Results of an Empirical Study* (Sarajevo: Analitika, 2016.), pristupljeno 22.04.2021., https://www.analitika.ba/sites/default/files/publikacije/inequality_eng_-_izvjestaj_3003_0.pdf.

- 193 Ombudsman of BiH, *2019 Annual Report on the Results of the Activities of The Institution of The Human Rights Ombudsman of Bosnia and Herzegovina*, Banja Luka, ožujak 2020., pristupljeno 12.05.2021., https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc2020051813152592eng.pdf
- 194 UNDP, "Bosnia and Herzegovina - Our Focus Justice and Security," 2020., pristupljeno 01.06.2021., https://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/en/home/democratic-governance-and-peacebuilding.html.
- 195 Mats Berdal, Gemma Collantes-Celador, i Merima Zupčević, "Post-War Violence in Bosnia and Herzegovina," u *The Peace in Between: Post-War Violence and Peacebuilding*, ur. Mats Berdal and Astri Suhrke (London: Routledge, 2011), 75–94.
- 196 M. Cox, "Bosnia and Herzegovina: The Limits of Liberal Imperialism," u *Building States to Build Peace*, ur. Charles T. Call and Vanessa Wyeth (Boulder, Colorado: Lynne Rienner Publishers, 2008), 250–1.
- 197 OSCE koristi podatke koje je evidentirala SIPA, Ministarstvo unutrašnjih poslova RS-a, Srednjobosanskog kantona, Zeničko-dobojskog kantona i Sarajevskog kantona. OSCE također prikuplja podatke nevladinih i međunarodnih organizacija o prijavljenim incidentima.
- 198 OSCE, *Tackling Hate Crimes: An Analysis of Bias-Motivated Incidents in Bosnia and Herzegovina With Recommendations* (Sarajevo: OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina, 2012), pristupljeno 05.04.2021., <https://www.osce.org/files/f/documents/3/8/107255.pdf>.
- 199 Human Rights Watch, "Events of 2021"; WHO, "Bosnia and Herzegovina."
- 200 Od 2018. godine preko 75.000 migranata je prošlo kroz BiH. Broj migranata i izbjeglica u zemlji tijekom ljeta 2021. godine je bio oko 6.500. Klasnić, "Asylum-seekers Cultivate New Lives in Bosnia and Herzegovina."
- 201 Berto Šalaj, *Socijalno povjerenje u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 2009., pristupljeno 15.04.2021., <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/06159.pdf>.
- 202 Salaj, *Socijalno povjerenje u Bosni i Hercegovini*.
- 203 Salaj, *Socijalno povjerenje u Bosni i Hercegovini*.
- 204 Global Centre for Pluralism, *Pluralism Perceptions Survey – Bosnia and Herzegovina* (Ottawa: Global Centre for Pluralism, 2021), 45–46.
- 205 Peter Håkansson i Sarah Hargreaves, *Trust in Transition - Generalised Trust in Bosnia and Herzegovina*, Balkans Analysis Group, 2004., pristupljeno 23.05.2021., <https://lucris.lub.lu.se/ws/portalfiles/portal/5677105/1388890.pdf>.
- 206 Sam Whitt, "Institutions and Ethnic Trust: Evidence From Bosnia," *Europe-Asia Studies* vol. 62, br. 2 (2010), 271–92.
- 207 Whitt, "Institutions and Ethnic Trust."
- 208 Salaj, *Socijalno povjerenje u Bosni i Hercegovini*.
- 209 Lejla Turčilo et al., *Studija o mladima Bosna i Hercegovina 2018/2019*, Friedrich-Ebert-Stiftung, 2019., pristupljeno 13.06.2021., <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/15288.pdf>.
- 210 Alexander Guest, Marian Machlouzarides, i Amie Scheerder, *Resilient Citizenship in Bosnia and Herzegovina: Building Resilience Against Radicalisation, Civic Apathy and Intergroup Tension*, Centre for Sustainable Peace and Democratic Development, 2020., pristupljeno 23.04.2021., https://www.scoreforpeace.org/files/publication/pub_file/PUB_Bosnia19_Full%20Resilient%20Citizenship%20Report.pdf.
- 211 Argyro Kartsonaki, "Twenty Years After Dayton: Bosnia-Herzegovina (Still) Stable and Explosive," *Civil Wars* vol. 18, br. 4 (2016), 488–516.
- 212 Damir Kapidžić, "Subnational Competitive Authoritarianism and Power-Sharing in Bosnia and Herzegovina," *Southeast European and Black Sea Studies* vol. 20, br. 1 (2020), 81–101.
- 213 Srđan Dušanić, Yamen Hrekes, i Milo Pralica, *Migranti i Mi: Sociopsihološka analiza uzajamne percepcije* (Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2019), pristupljeno 17.06.2021., <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/15906.pdf>.
- 214 Regional Cooperation Council, "Balkan Barometer 2021."
- 215 Regional Cooperation Council, "Balkan Barometer 2020."
- 216 Regional Cooperation Council, "Balkan Barometer 2020."
- 217 BTI, *BTI 2020 Country Report: Bosnia and Herzegovina* (Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2020), pristupljeno 08.05.2021., https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2020_BIH.pdf
- 218 Global Centre for Pluralism, *Pluralism Perceptions Survey*.
- 219 Whitt, "Institutions and Ethnic Trust."
- 220 Vladimir Turjačanin, "Sociopsihološke odrednice etničkih distance kod mladih u BiH," u *U okrilju nacije: Konstruisanje etničkog i državnog i identiteta kod mladih u Bosni i Hercegovini*, ur. D. Majstorović and V. Turjačanin (Banja Luka: CKSP, 2011), 244–65.
- 221 Regional Cooperation Council, "Balkan Barometer 2020."

- 222 Zapravo, nekih 88 posto ispitanika smatra da osobe sa invaliditetom trebaju imati posebne privilegije prilikom traženja posla u javnom sektoru u usporedbi s 79 posto onih koji smatraju da istu pažnju treba posvetiti raseljenim osobama i izbjeglicama, 77 posto onih koji smatraju da se iste privilegije trebaju proširiti na romsku populaciju te 81 posto osoba koja su za proširenje afirmativnih mjera na ostale manjine.
- 223 Monica Robayo-Abril i Natalia Millán, *Breaking the Cycle of Roma Exclusion in the Western Balkans* (Washington: World Bank Group, 2019), pristupljeno 07.05.2021., <https://documents1.worldbank.org/curated/en/642861552321695392/pdf/Breaking-the-Cycle-of-Roma-Exclusion-in-the-Western-Balkans.pdf>.
- 224 Dušanić, Hrekes, i Pralica, *Migrant i Mi*.
- 225 Global Centre for Pluralism, *Pluralism Perceptions Survey*.
- 226 Podaci Istraživanja o percepciji pluralizma Centra za globalni pluralizam pokazuju suprotno, moguće zbog iskrivljenog uzorka. Na primjer, ukupno 75,3 posto ispitanika u anketi je navelo da je glasovalo na posljednjim izborima (održanim 2018. godine). Prekomjernu zastupljenost glasača u uzorku dokazuju zvanični izlaznim podaci koji pokazuju da je 53,3 posto stanovništva glasovalo na izborima. Global Centre for Pluralism, *Pluralism Perceptions Survey*, 6–7, 22–24.
- 227 Prema Ustavu ne postoje dodatna mjesta garantirana manjinama u BiH predsjedništvu ili Domu naroda. Za razliku od konstitutivnih naroda, pripadnici nacionalnih manjina također nemaju mogućnost veta na zakone koji idu protiv njihovih "vitalnih nacionalnih interesa." Posljedično, Romi, Židovi i druge nacionalne manjine skoro da nemaju političke moći na državnoj razini.
- 228 Azra Hromadžić, "Disillusioned With Dayton in Bosnia-Herzegovina," *Current History* vol. 117, br. 797 (2018): 102–7.
- 229 Asim Mujkić, "The Evolution of Bosnia and Herzegovina's Protests in Five Theses," u *Unbriable Bosnia-Herzegovina: The Fight for the Commons*, ur. Damir Arsenijević (Baden: Nomos Southeast European Integration Perspectives, 2014), 119–34.
- 230 Sportski Savez USK, "Igre prijateljstva," n.d., pristupljeno 15.06.2021., <https://ssusk.ba/manifestacije/igre-prijateljstva/>

IZVORI

- Agencija za rad i zapošljavanje Bosne i Hercegovine. "Review of the state of the labor market as of January 31, 2021" (English). 03.12.2021. Pristupljeno 07.05.2021. <http://www.arz.gov.ba/statistika/mjesečni/default.aspx?id=5342&langTag=bs-BA>.
- Agencija za Statistiku BiH. *Anketa o radnoj snazi/Labour Force Survey 2019*. Sarajevo: Agency for Statistics, 2019. Pristupljeno 05.04.2022. https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2019/LAB_00_2019_TB_0_HR.pdf.
- . *Bosnia and Herzegovina in Figures 2020*. Sarajevo: Agency for Statistics, 2021. Pristupljeno 22.04.2021. https://bhas.gov.ba/data/Publikacije/Bilteni/2021/NUM_00_2020_TB_1_EN.pdf.
- . "Zadnje objave". 2021. Pristupljeno 04.05.2021. <https://bhas.gov.ba>.
- ANSA. "Bosnia: Anti-Migrant Protest at Croatia Border." *Infomigrants*. 19.08.2020. Pristupljeno 23.06.2021. <https://www.infomigrants.net/en/post/26705/bosnia-antimigrant-protest-at-croatia-border>.
- Balkan Insight*. "Bosnian Serb War Veterans Protest Over Poverty." 18.02.2014. Pristupljeno 23.04.2021. <https://balkaninsight.com/2014/02/18/hundreds-veterans-protest-in-banja-luka/>.
- Berdal, Mats, Gemma Collantes-Celador, i Merima Zupčević. "Post-War Violence in Bosnia and Herzegovina." U *The Peace in Between: Post-War Violence and Peacebuilding*, ur. Mats Berdal i AstriSuhrke, 75–94. London: Routledge, 2011.
- BiH Official Gazette. Bosnia and Herzegovina Criminal Code 3/03 with Amendments to the Law. No. 32/03, 37/03 54/04, 61/04, 30/05, 53/06, 55/06, 32/07, 8/10, 47/14, 22/15, 40/15, 35/18.
- . Bosnia and Herzegovina: Law on Asylum. 11/2016, 19.02.2016. Pristupljeno 17.06.2021. <https://www.refworld.org/docid/58b575084.html>.
- . Bosnia and Herzegovina: Law on Prohibition of Discrimination. No. 59/09. Pristupljeno 07.06.2021. https://www.osce.org/files/Law%20on%20Prohibition%20of%20Discrimination_0.pdf
- Bertelsmann Stiftung Transformation Index (BTI). "Bosnia and Herzegovina." 2020. Pristupljeno 11.05.2021. <https://bti-project.org/en/reports/country-dashboard/BIH>.
- . *BTI 2020 Country Report: Bosnia and Herzegovina*. Gütersloh: Bertelsmann Stiftung, 2020. Pristupljeno 08.06.2021. https://bti-project.org/fileadmin/api/content/en/downloads/reports/country_report_2020_BIH.pdf.
- Bierbach, Mara. "Migrants in Bosnia: EU, UN Officials Condemn Situation in Lipa Camp." *Infomigrants*. 06.01.2021. Pristupljeno 09.06.2021. <https://www.infomigrants.net/en/post/29469/migrants-in-bosnia-eu-un-officials-condemn-situation-in-lipa-camp>.
- Binns, Rob. "The Gender Pay Gap in Europe." *Expert Market*. 15.08.2019. <https://www.expertmarket.co.uk/payroll/gender-pay-gap-in-europe>.
- Blazevski, N. M., S. Marnie, i I. Kesine, *The Position of Roma Women and Men in the Labour Markets of the Western Balkans: Micronarratives Report*. UNDP, 2018. Pristupljeno 17.05.2021. https://www.eurasia.undp.org/content/dam/rbec/docs/RomaEmployment_UNDP_RBEC.pdf.
- Bosnia and Herzegovina, European Community. Agreement between the European Community and Bosnia and Herzegovina on the readmission of persons residing without authorisation - Joint Declarations. 18.09.2009. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A22007A1219%2804%29>.
- Bosnia and Herzegovina Nationality Law. 07.10.1992. Pristupljeno 03.06.2021. <https://www.refworld.org/docid/3ae6b4d828.html>.
- Brunwasser, Matthew, Lejla Turčilo, i Davor Marko. *Assessment of the Media Sector in Bosnia and Herzegovina: Final Report*. USAID's Bosnia and Herzegovina Monitoring and Evaluation Support Activity. Kolovoz 2016. Pristupljeno 05.06.2021. <https://www.measurebih.com/uimages/Assessment%20of%20the%20Media%20Sector%20in%20B&H.pdf>.
- Cero, Harun. "Hidroelektrane na Uni neće se graditi". *Al Jazeera*. 23.07.2015. Pristupljeno 25.05.2021. <https://balkans.aljazeera.net teme/2015/7/23/hidroelektrane-na-uni-neece-se-graditi>.
- Council of Europe. The European Charter for Regional or Minority Languages. Doc. 12422. 21.10.2010. Pristupljeno 02.05.2021. <https://www.refworld.org/pdfid/4d8b18322.pdf>.
- . "European Social Charter: Bosnia and Herzegovina." n.d. Pristupljeno 22.06.2021. <https://www.coe.int/en/web/european-social-charter/bosnia-and-herzegovina>.
- . Fourth Opinion on Bosnia and Herzegovina. Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. ACFC/OP/IV(2017)007. 09.11.2017. Pristupljeno 05.05.2021. <https://rm.coe.int/4th-op-bih-en/16808e2c53>.
- Cox, M. "Bosnia and Herzegovina: The Limits of Liberal Imperialism." U *Building States to Build Peace*, ur. Charles T. Call i Vanessa Wyeth, 249–70. Boulder, Colorado: Lynne Rienner Publishers, 2008.
- Ćurak, Nerzuk. *Dejtonski Nacionalizam: Ogladi o Političkom*. Sarajevo: Buybook, 2004.
- Department of Legal Affairs. "Constitution of Bosnia and Herzegovina." 1995. Pristupljeno 16.05.2022. <http://www.ohr.int/ohr-dept/legal/laws-of-bih/pdf/001%20-%20Constitutions/BH/BH%20CONSTITUTION%20.pdf>.
- Divjak, Boris, i Aleksandra Martinović. *Privatizacija državnog kapitala u Bosni i Hercegovini*. Banja Luka: Transparency International, 2009.

Djugum, Aida. "Ako ste žena u BiH, teže ćete dobiti kredit". Radio Slobodna Evropa - Radio Free Europe. 05.10.2020. Pristupljeno 10.05.2021. <https://www.slobodnaevropa.org/a/bih-zene-preduzetnice/30876404.html>.

Donais, Timothy. "The Politics of Privatization in Post-Dayton Bosnia." *Southeast European Politics* vol. 3, br. 1 (2002), 3–19.

Dužanić, Srdan, Yamen Hrekes, i Milo Pralica. *Migranti i Mi: Sociopsihološka analiza uzajamne percepcije*. Sarajevo: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2019. Pristupljeno 17.05.2021. <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/15906.pdf>.

Džankić, Jelena. *Citizenship in Bosnia and Herzegovina, Macedonia and Montenegro: Effects of Statehood and Identity Challenges*. London: Routledge, 2015.

European Commission. "Bosnia and Herzegovina: Factsheet." European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations. n.d. Pristupljeno 05.04.2021. https://ec.europa.eu/echo/where/europe/bosnia-and-herzegovina_en.

———. *Bosnia and Herzegovina 2020 Report*. SWD (2020) 350 final. Brussels. 06.10.2020. Pristupljeno 24.05.2021. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/system/files/2020-10/bosnia_and_herzegovina_report_2020.pdf.

European Commission against Racism and Intolerance (ECRI). *ECRI Report on Bosnia and Herzegovina*. Strasbourg: Council of Europe, 2017. Pristupljeno 27.04.2021. <https://rm.coe.int/third-report-on-bosnia-and-herzegovina/16808b5602>.

European Court of Human Rights (ECtHR). "Bosnia and Herzegovina." Press country profile. Siječanj 2022. Pristupljeno 25.06.2021. https://www.echr.coe.int/Documents/CP_Bosnia_and_Herzegovina_ENG.pdf.

———. *Case of Pilav v. Bosnia and Herzegovina*. Fifth Section. No. 41939/07. Judgment. Strasbourg. 09.09.2016. Pristupljeno 11.06.2021. <https://www.eods.eu/elex/uploads/files/5c46f3ef1e7-CASE%20OF%20PILAV%20v.%20BOSNIA%20AND%20HERZEGOVINA.pdf>.

———. *Case of Šlaku v. Bosnia and Herzegovina*. Fifth Section. No. 56666/12. Judgment. Strasbourg. 26.05.2016. Pristupljeno 11.06.2021. <http://www.eods.eu/elex/uploads/files/5c61415b7d08c-CASE%20OF%20SLAKU%20v.%20BOSNIA%20AND%20HERZEGOVINA.pdf>.

———. *Case of Zornić v. Bosnia and Herzegovina*. Fourth Section. No. 3681/06. Judgment. Strasbourg. 15.07.2014. Pristupljeno 11.06.2021. https://www.coe.int/documents/1498993/0/CASE+OF+ZORNIC+v++BOSNIA++AND+HERZEGOVINA_ENG.pdf/82285021-bbec-4ffd-a4a0-72b23225332a.

European Parliament. *Report on the 2019-2020 Commission Reports on Bosnia and Herzegovina*. 2019/2171(INI). 2021. Pristupljeno 28.05.2021. europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2021-0185_EN.html.

Federalnisavod za statistiku. Bruto domaći proizvod za IV tromjesečje 2021. Pristupljeno 21.12.2021. <http://fzs.ba/?s=Bruto+doma%C4%87i+proizvod+za+IV+tromjese%C4%8Dje+2021.+godine>.

Freedom House. "Freedom in the World 2020 - Bosnia and Herzegovina." 2020. Pristupljeno 15.05.2022. <https://freedomhouse.org/country/bosnia-and-herzegovina/freedom-world/2020>.

———. "Nations in Transit 2021: Bosnia and Herzegovina." 2021. Pristupljeno 11.05.2022. <https://freedomhouse.org/country/bosnia-and-herzegovina/nations-transit/2021>.

Front Line Defenders. "Arbitrary Detention of Human Rights Journalist Nidzara Ahmetasevic." 10.03.2021. Pristupljeno 17.01.2021. <https://www.frontlinedefenders.org/en/case/arbitrary-detention-human-rights-journalist-nidzara-ahmetasevic>.

"Gdje je završio migrant Šemso koji je bio frizer i igrao za Krajišnik u Velikoj Kladuši." *Fokus*, 28.01.2020. Pristupljeno 10.12.2021. <https://www.fokus.ba/magazin/taj-ludi-svijet/gdje-je-završio-migrant-semso-koji-je-bio-frizer-i-igrao-za-krajišnik-u-velikoj-kladusi/1671027/>.

Global Centre for Pluralism. *Pluralism Perceptions Survey – Bosnia and Herzegovina*. Ottawa: Global Centre for Pluralism, 2021.

Guest, Alexander, Marian Machlouzarides, i Amie Scheerder. *Resilient Citizenship in Bosnia and Herzegovina: Building Resilience Against Radicalisation, Civic Apathy and Intergroup Tension*. Centre for Sustainable Peace and Democratic Development. Pristupljeno 23.05.2022. https://www.scoreforpeace.org/files/publication/pub_file/PUB_Bosnia19_Full%20Resilient%20Citizenship%20Report.pdf.

Hadžiristić, Tea. "Is Bosnia the Worst Place in Europe to Be a Woman?" Open Democracy. 05.12. 2016. Pristupljeno 11.07.2021. <https://www.opendemocracy.net/en/can-europe-make-it/women-in-bosnia/>.

Håkansson, Peter, i Sarah Hargreaves. *Trust in Transition - Generalised Trust in Bosnia and Herzegovina*. Balkans Analysis Group. 2004. Pristupljeno 06.07.2021. <https://lucris.lub.lu.se/ws/portalfiles/portal/5677105/1388890.pdf>.

Halilovich, Hariz, Jasmin Hasić, Dženeta Karabegović, Ajlina Karamehić-Muratović i Nermin Oruč. "Mapping the Bosnian-Herzegovinian Diaspora: Utilizing the Socio-Economic Potential of the Diaspora for Development in BiH." 2018. <http://www.mhrr.gov.ba/PDF/MAPPING%20BIH%20DIASPORA%20REPORT.pdf> [mhrr.gov.ba/PDF/MAPPING%20BIH%20DIASPORA%20REPORT.pdf](http://www.mhrr.gov.ba/PDF/MAPPING%20BIH%20DIASPORA%20REPORT.pdf).

Helsinki Committee. *Žene i pristup obrazovanju u BiH*. Kolovoz 2020. Pristupljeno 29.06.2021. <http://hcnl.org/wp-content/uploads/2020/09/%C5%BDene-i-pristup-obrazovanju.pdf>.

Hofstede Insights. "Bosnia and Herzegovina." n.d. Pristupljeno 24.06.2021. <https://www.hofstede-insights.com/country/bosnia-and-herzegovina/>.

- Hromadžić, Azra. *Citizens of an Empty Nation: Youth and State-Making in Postwar Bosnia and Herzegovina*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 2015a.
- . “Disillusioned With Dayton in Bosnia-Herzegovina.” *Current History* vol. 117, br. 797 (2018): 102–7.
- . “Uninvited Citizens: Violence, Spatiality and Urban Ruination in Postwar and Postsocialist Bosnia and Herzegovina.” *Third World Thematics* vol. 4, br. 2–3 (2019). doi:[10.1080/23802014.2019.1646615](https://doi.org/10.1080/23802014.2019.1646615).
- . “‘Where Were They Until Now?’ Aging, Care, and Abandonment in a Bosnian Town.” *Etnološka tribina: The Journal of Croatian Ethnological Society* vol. 45, br. 38 (2015b): 3–29.
- Hulse, John. “Institutions and the Reversal of State Capture: Bosnia and Herzegovina in Comparative Perspective.” *Southeastern Europe* vol. 42, br.1 (2018), 15–32.
- . “Party Politics in Bosnia and Herzegovina.” U *State-Building and Democratization in Bosnia and Herzegovina*, ur. Soeren Keil and Valery Perry, 57–76. London: Routledge, 2015.
- Human Rights Watch. “Bosnia and Herzegovina: Ethnic Discrimination a Key Barrier.” 12.12.2019. Pristupljeno 07.09.2021. <https://www.hrw.org/news/2019/12/12/bosnia-and-herzegovina-ethnic-discrimination-key-barrier#>.
- . “Bosnia and Herzegovina: Events of 2020.” 2021. Pristupljeno 08.07.2021. <https://www.hrw.org/world-report/2021/country-chapters/bosnia-and-herzegovina>.
- International Crisis Group (ICG). *Implementing Equality: The ‘Constituent Peoples’ Decision in Bosnia-Herzegovina*. Balkans Report No. 128. Brisel: International Crisis Group, 2002.
- International Organization for Migration (IOM). “Bosnia and Herzegovina Crisis Response Plan 2021.” 2021. <https://crisisresponse.iom.int/response/bosnia-and-herzegovina-crisis-response-plan-2021>.
- Kabra, Archana. “14 Poorest Countries in Europe 2022.” *The Teal Mango*, 06.03.2022. Pristupljeno 16.03.2022. <https://www.thetealmango.com/featured/poorest-countries-in-europe/>.
- Kapidžić, Damir. “The Dominance of Ethnic Parties in Bosnia and Herzegovina Will Continue.” *Insurmountable Past*. Listopad 2018. Pristupljeno 14.05.2022. <https://damirkapidzic.com/wp-content/uploads/2018/10/Kapidzic-Damir-2018-The-dominance-of-ethnic-parties-in-BiH-will-continue-Perspectives-SEE-6.pdf>.
- . “Subnational Competitive Authoritarianism and Power-Sharing in Bosnia and Herzegovina.” *Southeast European and Black Sea Studies* vol. 20, br. 1 (2020), 81–101. doi: <https://doi.org/10.1080/14683857.2020.1700880>.
- Kartsonaki, Argyro. “Twenty Years After Dayton: Bosnia-Herzegovina (Still) Stable and Explosive.” *Civil Wars* vol. 18, br. 4 (2016), 488–516. doi: <https://doi.org/10.1080/13698249.2017.1297052>.
- Keil, Soeren. *Multinational Federalism in Bosnia and Herzegovina*. London: Routledge, 2016.
- Keil, Soeren, i Valery Perry. “Introduction: Bosnia and Herzegovina 20 Years After Dayton.” *International Peacekeeping* vol. 22, br. 5 (2015), 1–8.
- Khare, Shagun, Per Ronnas, i Leyla Schamchiyeva. “Employment Diagnostic Analysis: Bosnia and Herzegovina.” Employment Sector, Employment Working Paper No. 86. Geneva: International Labour Office, 2011. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/-/ed_emp/documents/publication/wcms_158485.pdf.
- Klasan, Dorijan. “Asylum-seekers Cultivate New Lives in Bosnia and Herzegovina.” UNHCR. 30.07.2021. Pristupljeno 17.09.2021. <https://www.unhcr.org/news/stories/2021/7/610187fb4/asylum-seekers-cultivate-new-lives-bosnia-herzegovina.html>.
- Klix. “Mještani Bradine blokirali kasarnu gdje trebaju doći migrant, načelnik Konjica do danas nije imao saznanja.” 29.12.2020. Pristupljeno 18.09.2021. <https://www.klix.ba/vijesti/bih/mjestani-bradine-blokirali-kasarnu-gdje-trebaju-doci-migranti-nacelnik-konjica-do-danas-nije-imao-saznanja/201229131>.
- Macharia, Sarah. *Global Media Monitoring Project 2015*. Global Media Monitor. Studeni 2015. Pristupljeno 13.11.2021. https://www.media-diversity.org/additional-files/Who_Makes_the_News_-_Global_Media_Monitoring_Project.pdf.
- Maglajlija, Vedrana. “Tražitelji azila teško ostvaruju prava u BiH.” *Al Jazeera*, 07.02.2020. Pristupljeno 18.07.2021. <https://balkans.aljazeera.net teme/2020/2/7/trazitelji-azila-tesko-ostvaruju-prava-u-bih>.
- Malkić, Aida, i Tea Hadžiristić. *Intersecting Inequalities in Social Protection in Bosnia and Herzegovina: Results of an Empirical Study*. Sarajevo: Analitika, 2016. Pristupljeno 12.05.2022. <https://www.analitika.ba/publications/intersecting-inequalities-social-protection-bosnia-and-herzegovina-results-empirical>.
- Malkki, Liisa. “Speechless Emissaries: Refugees, Humanitarianism and Dehistoricization.” *Cultural Anthropology* vol. 11, br. 3 (1996): 377–404.
- Marko, Davor. “Citizenship in Media Discourse in Bosnia and Herzegovina, Croatia, Montenegro, and Serbia.” CITSEE Working Paper 2012/25. 2012. Pristupljeno 08.09.2021. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2388673.
- Martić, Marko, i Ognjen Djukić. *Sistemi zdravstvene zaštite u BiH: Finansijski izazovi i opcije za reform*. Friedrich-Ebert-Stiftung. Listopad 2017. Pristupljeno 07.08.2021. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/14125.pdf>.

Mijatović, Dunja. Letter to Zoran Tegeltija (Chair of the Council of Ministers of Bosnia and Herzegovina) and Selmo Cikotić (Minister for Security of Bosnia and Herzegovina). Commissioner for Human Rights. Strasbourg, 07.12.2020. CommHR/DM/sf 029-2020. Pristupljeno 11.06.2021. <https://rm.coe.int/commdh-2020-30-letter-to-the-authorities-of-bosnia-and-herzegovina-en/1680a099b6>.

Milan, Chiara. *Social Mobilization Beyond Ethnicity: Civic Activism and Grassroots Movements in Bosnia and Herzegovina*. London: Routledge, 2019.

Ministarstvo signosti Bosne i Hercegovine. "Pravilnik o azilu u Bosni i Hercegovini." n.d. Pristupljeno 11.05.2021. <http://msb.gov.ba/Zakoni/akti/default.aspx?id=1741&langTag=hr-HR>.

Montalto Monella, Lillo, i Paola Lucchesi. "What Are the Real Reasons Behind Bosnia's Migrant Crisis?" *Euronews*, 20.01.2021. Pristupljeno 01.08.2021. <https://www.euronews.com/2021/01/19/what-are-the-real-reasons-behind-bosnia-s-migrant-crisis-bihac>.

Mujadžić, Melita. "Refugee and Migrant Children Embrace Schooling in Bosnia and Herzegovina." UNICEF. 13.07.2020. <https://www.unicef.org/eca/stories/refugee-and-migrant-children-embrace-schooling-bosnia-and-herzegovina>.

Mujić, M. *Politička participacija žena u BiH: Opći izbori 2018*. Fondacija Cure. 2019. Pristupljeno 04.06.2021. https://fondacijacure.org/wp-content/uploads/2022/03/FES-publikacija_Medina-Mujic_ENG.pdf.

Mujkić, Asim. "The Evolution of Bosnia and Herzegovina's Protests in Five Theses." U *Unbriable Bosnia-Herzegovina: The Fight for the Commons*, ed. Damir Arsenijević, 119–34. Baden: Nomos Southeast European Integration Perspectives, 2014.

Mujkić Jukić, Elvira. *Research on Media Reporting on Gender-Based Violence Against Women in Bosnia and Herzegovina*. UN Women. 2016. Pristupljeno 08.09.2021. https://bosniaherzegovina.un.org/sites/default/files/2019-11/Istrazivanje_o_medijskom_izjvestavanjuUNWOMEN_BiH_ENG_0.pdf.

National Human Development Report (NHDR). *National Human Development Report 2020: Social Inclusion in Bosnia and Herzegovina*. 26.04.2021. Pristupljeno 04.06.2021. https://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/en/home/library/nhdr/NHDR2020_SocialInclusion.html.

Niksic, Sabina. "Croatia Probes Reports of Police Violence Against Migrants." ABC News. 07.10. 2021. Pristupljeno 10.11.2021. <https://abcnews.go.com/International/wireStory/croatia-probes-reports-police-violence-migrants-80455033>.

Obradović, Nikolina, Mirna Jusić, i Nermin Oruč. *ESPN Thematic Report on In-Work Poverty: Bosnia and Herzegovina*. Brussels: European Social Policy Network, 2019.

Office of the High Representative (OHR). "Constitutions." n.d. Pristupljeno 05.06.2021. <http://www.ohr.int/laws-of-bih/constitutions-2/>.

Official Gazette Brčko District. Brčko District Criminal Code. 319/20.

Official Gazette Federation of Bosnia and Herzegovina. Federation BiH Criminal Code, 36/03, with Amendments to the Law. No. 37/03, 21/04, 69/04, 18/05, 42/10, 42/11, 59/14, 76/14, 46/16, 75/17.

Official Gazette Republika Srpska. Criminal Code of The Republika Srpska of Bosnia and Herzegovina. 64/17. With Amendments as published in Official Gazette, RS 15/21.

Ombudsman of BiH. *2019 Annual Report on the results of the activities of The Institution of The Human Rights Ombudsman of Bosnia and Herzegovina*. Banja Luka, ožujak 2020. Pristupljeno 21.09.2021. https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc2020051813152592eng.pdf.

———. *Operational Strategy of the Institution of Human Rights Ombudsman of Bosnia and Herzegovina for the Period of 2016 – 2021*. Pristupljeno 16.05.2022. https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc2016041509303547eng.pdf.

———. *Specijalni izvještaj o stanju u oblasti migracija u Bosni i Hercegovini*. Banja Luka. Studeni 2018. Pristupljeno 18.10.2021. https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obmudsmen_doc2019010713545979bos.pdf.

Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). *Assessment: Migrant and Refugee Situation in Bosnia and Herzegovina*. n.d. Pristupljeno 24.09.2021. <https://www.osce.org/files/f/documents/1/8/397319.pdf>.

———. *Tackling Hate Crimes: An Analysis of Bias-Motivated Incidents in Bosnia and Herzegovina With Recommendations*. Sarajevo: OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina, 2012. Pristupljeno 26.08.2021. <https://www.osce.org/files/f/documents/3/8/107255.pdf>.

———. *Zakon o zabrani diskriminacije (neslužbena prečćena verzija)*. Travanj 2018. Pristupljeno 01.10.2021. <https://www.osce.org/files/f/documents/1/1/378877.pdf>.

Parlamentarna skupština. "Vijeće nacionalnih manjina BiH." n.d. Pristupljeno 02.07.2021. <https://www.parlament.ba/committee/read/36?lang=hr#annual>.

Parliamentary Assembly of BiH. "Statistical Data of the Parliament." 2021. Pristupljeno 23.06.2021. <https://www.parlament.ba/Content/Read/27?title=Statisti%C4%8Dkipodaci>

Perica, Vjekoslav. "Religion in the Balkan Wars." Oxford Handbooks Online. Listopad 2014. doi: 10.1093/oxfordhb/9780199935420.013.37

Priebe, R. *Experts' Report on Rule of Law Issues in Bosnia and Herzegovina*. 05.12.2019. Pristupljeno 22.06.2021. <http://europa.ba/wp-content/uploads/2019/12/ExpertReportonRuleofLawissuesinBosniaandHerzegovina.pdf>.

Radio Slobodna Evropa (RSE). "Protests Grow Against Anti-Muslim Film." 2012. Pristupljeno 16.08.2021. <https://www.rferl.org/a/thousands-protest-against-anti-muslim-film/24711314.htmlsa>.

———. "Protest za Dženana i Davida ujedinio Bosnu i Hercegovinu." Video. 10.09.2021. Pristupljeno 07.12.2021. <https://www.slobodnaevropa.org/a/dzenan-memic-david-dragicevic-sarajevo-protest/31455595.html>.

Regional Cooperation Council. "Balkan Barometer 2021." 2021. Pristupljeno 06.11.2021. <https://www.rcc.int/balkanbarometer/home>.

———. *Balkan Barometer 2020: Public Opinion Survey*. 24.06.2020. Pristupljeno 06.11.2021. <https://www.rcc.int/pubs/95/balkan-barometer-2020-public-opinion-survey>.

Republic of Srpska Institute of Statistics. 2021. <https://www.rzs.rs.ba>.

Robayo-Abril, Monica, i Natalia Millán. *Breaking the Cycle of Roma Exclusion in the Western Balkans*. Washington: World Bank Group, 2019. Pristupljeno 04.08.2021. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/642861552321695392/pdf/Breaking-the-Cycle-of-Roma-Exclusion-in-the-Western-Balkans.pdf>.

Sabanovic, Edin. "An Overview of Poverty Measurement in Bosnia and Herzegovina." United Nations Economic Commission for Europe (UNECE) Working Paper 10. 07.11.2018. Pristupljeno 25.07.2021. https://unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/ge.15/2018/mtg1/D_Bosnia_and_Herzegovina1.pdf.

Šalaj, Berto. *Socijalno povjerenje u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo, 2009. Pristupljeno 09.09.2021. <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/06159.pdf>.

Sarajlić, Eldar. "Conceptualising Citizenship Regime(s) in Post-Dayton Bosnia and Herzegovina." *Citizenship Studies* vol. 16, br. 3–4 (2012), 367–81.

Sejdić i Finci v. Bosnia and Herzegovina. Application nos. 27996/06 and 34836/06. Council of Europe: European Court of Human Rights. 22.12.2009. Pristupljeno 01.09.2021. <https://www.refworld.org/cases/ECHR,4b44a28a2.html>.

Shwayder, Maya. "Pristrasnost medija u BiH – problem na putu ka EU." *DW.com*. 09.11.2016. Pristupljeno 27.06.2021. <https://www.dw.com/bs/pristrasnost-medija-u-bih-problem-na-putu-ka-eu/a-36183456>.

Sokol, A. *Modeli propagande, dezinformacija i mržnje u medijima i komunikacijama u BiH*. Fondacija Mediacentar Sarajevo, SEENPM, Tirana i Mirovni institut, Ljubljana, 2020.

Šola, Ivica. "Zašto invaziju iz islamskog svijeta nazivamo migracijom." *Slobodna Dalmacija*, 09.12.2019. Pristupljeno 03.12.2022. <https://slobodnadalmacija.hr/kolumne/zasto-invaziju-iz-islamskog-svijeta-nazivamo-migracijom-637272>.

Soldo, Vera. "Hrvat, Srbin ili Bošnjak – nacionalnost po potrebi." *DW.com*. 11.11.2018. Pristupljeno 27.06.2021. <https://www.dw.com/bs/hrvat-srbin-ili-bošnjak-nacionalnost-po-potrebi/a-46167618>.

Somun-Krupalija, Lejla. "Gender and Employment in Bosnia and Herzegovina - A Country Study." Working Paper 4/2011. Bureau for Gender Equality. Geneva: International Labour Office, 2011. Pristupljeno 09.07.2021. ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---gender/documents/publication/wcms_170832.pdf.

Slobodna Bosna. "Je li moguće: Potvrda iz sudskog registra – vlasnik banjalučkog ATV-a je, vjerovali li ili ne..." 19.04.2021. https://www.slobodna-bosna.ba/vijest/196590/je_li_moguće_potvrda_iz_sudskog_registra_vlasnik_banjalučkog_atv_a_je_vjerovali_li_ili_ne.html.

Službeni List BiH (Official Gazette BiH). "Službeni glasnik BiH, broj 83/16" (Official Gazette BiH, number 83/16). 2016. Pristupljeno 11.05.2021. <http://www.sluzbenilist.ba/page/akt/swszK4T5D5Y=>.

Sportski Savez USK. "Igre prijateljstva." n.d. Pristupljeno 18.11.2021. <https://ssusk.ba/manifestacije/igre-prijateljstva/>.

Statewatch. "Blackmail in the Balkans: How the EU is Externalising Its Asylum Policies." 01.06.2021. Pristupljeno 17.08.2021. <https://www.statewatch.org/analyses/2021/blackmail-in-the-balkans-how-the-eu-is-externalising-its-asylum-policies/>.

Statistika.ba. "Analiza: Država– konačni rezultati – Popis 2013, Bosna i Hercegovina." 2013. Pristupljeno 16.07.2021. <http://www.statistika.ba>.

Stjepanović, Dejan. "Bosnia's Third Citizens: A Story of Brčko's Exception." CITSEE. Veljača 2012. Pristupljeno 05.08.2021. <https://www.citsee.eu/citsee-story/bosnia%E2%80%99s-third-citizens-story-br%C4%8Dko%E2%80%99s-exception>.

Touquet, Heleen. "Escaping Ethnopolis: Postethnic Mobilization in Bosnia-Herzegovina." Thesis, Katholieke Universiteit Leuven. Leuven, Belgija, 2012. Pristupljeno 01.09.2021. <https://lirias.kuleuven.be/1863557?limo=0>.

Transparency International. "Koliko plaćamo rad javnih medija?" Prosinac 27, 2019. Pristupljeno 26.06.2021. https://transparentno.ba/2019/12/27/istravanje-ti-bih-koliko-placamo-rad-javnih-medija/#_ftn1.

Turčilo, Lejla, Amer Osmić, Damir Kapidžić, Sanela Šadić, Jusuf Žiga, i Anida Dudić. *Studija o mladima Bosna i Hercegovina 2018/2019*. Friedrich-Ebert-Stiftung. 2019. Pristupljeno 07.09.2021. <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/15288.pdf>.

Turčilo, Lejla, Radenko Udovičić, i Rast'o Kužel. *Assessment of Political Diversity in Media Reporting 2014 General Elections – Bosnia and Herzegovina: Final Report*. Media Plan Institute. 2014. Pristupljeno 06.09.2021. <https://mediaplaninstitut.files.wordpress.com/2017/06/finalreporten.pdf>.

- Turjačanin, V. "Sociopsihološke odrednice etničkih distanci kod mladih u BiH." U *U okrilju nacije: Konstruisanje etničkog i državnog identiteta kod mladih u Bosni i Hercegovini*, ur. D. Majstorović and V. Turjačanin, 244–65. Banja Luka: CKSP, 2011.
- Turkish Radio Television (TRT). "Bakir Izetbegović: Muslimani bi trebali da pokrenu diplomatsku ofanzivu, bojkot Izraela." 18.05.2021. Pristupljeno 30.06.2021. <https://www.trt.net.tr/hrvatski/region-2/2021/05/18/bakir-izetbegovic-muslimani-bi-trebali-da-pokrenu-diplomatsku-ofanzivu-bojkot-izraela-1641447>.
- United Nations Bosnia and Herzegovina (UN BiH). *The Multi-Cluster/Sector Initial Rapid Assessment – MIRA (Report and Executive Summary)*. 28.10.2019. Pristupljeno 21.07.2021. <https://bosniaherzegovina.un.org/en/22662-multi-clustersector-initial-rapid-assessment-mira-report-and-executive-summary>.
- United Nations Development Programme (UNDP). "Bosnia and Herzegovina - Our Focus Justice and Security." 2020. Pristupljeno 31.05.2021. https://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/en/home/democratic-governance-and-peacebuilding.html.
- . *National Human Development Report 2020: Social Inclusion in Bosnia and Herzegovina*. 2020. Pristupljeno 20.06.2021. https://www.ba.undp.org/content/dam/bosnia_and_herzegovina/Publications/NHDR2021/NHDR_2020_ENG.pdf.
- . *The Next Frontier: Human Development and the Anthropocene, Bosnia and Herzegovina*. Human Development Report 2020. 2020. Pristupljeno 18.06.2021. http://hdr.undp.org/sites/all/themes/hdr_theme/country-notes/BIH.pdf.
- . "Regional Roma Survey 2017: Country Fact Sheets." 08.04.2018. Pristupljeno 03.08.2021. <https://www.eurasia.undp.org/content/rbec/en/home/library/roma/regional-roma-survey-2017-country-fact-sheets.html>.
- . "The situation of Roma in 11 EU Member States." Svibanj 2012. Pristupljeno 26.05.2021. https://issuu.com/undp_in_europe_cis/docs/_roma_at_a_glance_web/1#download.
- . *Social Impacts of COVID-19 in Bosnia and Herzegovina: Household Survey*. 22.10.2020. Pristupljeno 04.07.2021. https://www.ba.undp.org/content/bosnia_and_herzegovina/en/home/library/publications/SocialImpactAssessment.html.
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). "Assessment of Media Development in Bosnia and Herzegovina." 2019. Pristupljeno 02.10.2021. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000371223>.
- United Nations General Assembly Security Council. "General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina. A/50/79C." 30.11.1995. Pristupljeno 16.05.2021. https://peacemaker.un.org/sites/peacemaker.un.org/files/BA_951121_DaytonAgreement.pdf.
- United Nations Human Rights Council (UNHRC). "Bosnia and Herzegovina: Rights and Obligations." n.d. Pristupljeno 14.09.2021. <https://help.unhcr.org/bosniaandherzegovina/applying-for-asylum/rights-and-obligations/>.
- . "National Report Submitted in Accordance With Paragraph 5 of the Annex to Human Rights Council Resolution 16/21.*" Bosna i Hercegovina. 22.10.2019. Pristupljeno 05.07.2021. <https://undocs.org/A/HRC/WG.6/34/BIH/1>.
- . *Refugee and Migrant Situation in Bosnia and Herzegovina Jan-Mar 2018*. Pristupljeno 21.05.2021. <https://data2.unhcr.org>.
- United Nations Human Rights Council (UNHRC), UNICEF, i International Organization for Migration (IOM). *Access to Education for Refugee and Migrant Children in Europe*. Rujan 2019. Pristupljeno 27.05.2021. <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/5d774e3e4.pdf>.
- United Nations. *United Nations in Bosnia and Herzegovina: COVID-19 Socio-Economic Response and Recovery Offer*. 20.07.2020. Pristupljeno 21.06.2021. https://unsdg.un.org/sites/default/files/2020-08/BiH_Socioeconomic-Response-Plan_2020.pdf.
- UNICEF. *Bosnia and Herzegovina: Roma Survey Multiple Indicator Cluster Survey, 2011–2012*. Veljača 2013. Rev. Lipanj 2014. Pristupljeno 08.07.2021. <https://www.unicef.org/bih/media/1311/file/Bosnia%20and%20Herzegovina:%20Roma%20Survey.pdf>.
- . *Situation Analysis of Children in Bosnia and Herzegovina*. Ožujak 2020. Pristupljeno 09.07.2021. <https://www.unicef.org/bih/media/4971/file/Situation%20Analysis%20of%20Children%20in%20Bosnia%20and%20Herzegovina.pdf>.
- United Nations Office of the Human Rights Commissioner (OHCHR). "In Dialogue With Bosnia and Herzegovina, Committee on Economic, Social and Cultural Rights Asks About Distribution of Social Benefits, and About Access to Education and Housing." Press release. 01.10.2021. Pristupljeno 24.06.2021. [ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=27591&LangID=E](https://www.ohchr.org/en/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=27591&LangID=E).
- United States Agency for International Development (USAID). *Gender Analysis Report for Bosnia and Herzegovina: Extended Summary*. MEASURE-BiH. Studeni 2016. Pristupljeno 07.08.2021. <https://measurebih.com/uimages/Edited20Extended20Summary20GA20Report20MEASURE-BiH.pdf>.
- . "Monitoring and Evaluation Support Activity. MEASURE-BiH. Gender Analysis for Bosnia and Herzegovina: 2019 Follow-up Final Report." 2019. Pristupljeno 19.07.2021. https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00WG6T.pdf
- . Monitoring and Evaluation Support. MEASURE-BiH. 2021. Pristupljeno 03.07.2021. <http://measurebih.com/>
- von der Brölie, Hans. "Hydro Power to the People: The Fight Against Bosnia and Herzegovina's Hydroelectric Dams." *Euronews*, 17.07.2020. Pristupljeno 31.07.2021. <https://www.euronews.com/2020/07/17/hydro-power-to-the-people-the-fight-against-bosnia-and-herzegovina-s-hydroelectric-dams>.
- Whitt, Sam. "Institutions and Ethnic Trust: Evidence From Bosnia." *Europe-Asia Studies* vol. 62, br. 2 (2010), 271–92.

- World Bank. *Bosnia and Herzegovina Poverty Assessment, Vol. II: Data on Poverty*. Report No. 25343-BIH, 21.11.2003. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/563691468743172074/pdf/Pages0from025343.pdf>.
- . *Poverty and Inequality in Bosnia Herzegovina 2007–2011*. Svibanj 2015. Pristupljeno 12.07.2021. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/228531467999134102/pdf/97643-REVISED-P132666-P152786-Box393190B-BIH-Poverty-and-Inequality-in-BiH.pdf>.
- . “World Bank, FAO Aim to Boost Women’s Land Ownership in Central Europe.” 22.10.2014. Pristupljeno 01.10.2021. <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2014/09/22/world-bank-group-fao-aim-to-boost-women-land-ownership-in-central-europe>.
- World Bank Data. “Personal Remittances, Received (Current US\$) - Bosnia and Herzegovina.” 2020. Pristupljeno 0.10.2021. <https://data.worldbank.org/indicator/BX.TRF.PWKR.CD.DT?locations=BA>.
- . “Poverty Headcount Ratio at National Poverty Lines (% of Population) – Bosnia and Herzegovina.” 2015. Pristupljeno 03.10.2021. <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.NAHC?locations=BA>.
- . “Unemployment With Advanced Education (% of Total Labor Force With Advanced Education) – Bosnia and Herzegovina.” 08.02.2022. Pristupljeno 03.10.2021. <https://data.worldbank.org/indicator/SL.UEM.ADVN.ZS?locations=BA>.
- World Health Organization (WHO). *Bosnia and Herzegovina: Assessing Health Systems Capacity to Manage Large Influx of Refugees and Migrants*. 2020. Pristupljeno 04.10.2021. <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/331455/9789289054867-eng.pdf>.
- . *Collection and Integration of Data on Refugee and Migrant Health in the WHO European Region: Technical Guidance*. 2020. Pristupljeno 05.10.2021. <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/337694/9789289055369-eng.pdf>.
- World Justice Project. “Bosnia and Herzegovina.” 2019. Pristupljeno 03.06.2021. <https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/Access-to-Justice-2019-BosniaandHerzegovina.pdf>.
- World Wildlife Fund (WWF). “Nos Nouvelles: Hrabre žene Balkana u borbi za naše rijeke.” 08.03.2019. Pristupljeno 0.05.2021. <https://www.wwf.mg/?344373/Hrabre-ene-Balkana-u-borbi-za-nae-rijeke>.
- World Value Survey. *Bosnia and Herzegovina*. 2021. Pristupljeno 02.06.2021. <https://www.worldvaluessurvey.org/AJDownload.jsp>
- Ženska mreža (Women’s Network). “Poruka poslodavcima koji otpuštaju trudnice: Jesu li vas na svijet donijele rode?” 2017. Pristupljeno 01.06.2021. <https://zenskamreza.ba/poruka-poslodavcima-koji-otpustaju-trudnice-jesu-li-vas-na-svijet-donijele-rode/>. (Ovaj članak je posuđen od: <http://www.6yka.com/novost/120447/poruka-poslodavcima-koji-otpustaju-trudnice-jesu-li-vas-na-svijet-donijele-rode>).
- Žeravičić, Goran. *Mapping Study of Civil Society Organizations in BiH*. Office for Economic Policy and Regional Development Ltd. Avgust 2016. Pristupljeno 22.07.2021. <http://europa.ba/wp-content/uploads/2016/11/Mapping-study-of-CSOs-in-BiH.pdf>.

Globalni centar za pluralizam je neovisna, dobrotvorna organizacija osnovana od strane Njegove Visosti Aga Khana i kanadske Vlade. Mi surađujemo sa političkim liderima, edukatorima i radnicima u zajednici diljem svijeta na poboljšanju i implementaciji transformativne snage pluralizma. Naš program podržava društva koja žele prevazići nepravdu, nejednakost i isključivanje na osnovu konteksta i živućeg iskustva svakog mjesta ponaosob.

Monitor globalnog pluralizma je inovativni mjerni instrument dizajniran za procjenu stanja pluralizma u zemljama diljem svijeta. Proučavajući zemlje holistički u političkom, gospodarskom, socijalnom i kulturnom domenu, Monitor informira donosioce odluka i praktičare kako bi adresirali uzroke isključivanja u korjenu i poboljšali izgled za pluralizam.

GLOBAL CENTRE FOR PLURALISM   CENTRE MONDIAL DU PLURALISME